

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXIV. évfolyam

2017. 2. szám

E számunk szerzői

Csapody Tamás (PhD, SE Magatartástudományi Intézet, jogász, szociológus),
Hajnáczy Tamás (Károli Gáspár Református Egyetem, kisebbségpolitikai
szakértő),
B. Kádár Zsuzsanna (PhD, történész)

SE = Semmelweis Egyetem

*

Lapunkat támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

Cigányok, 1962
Fortepan, 67489

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta és kötötte: GMN-Color Digital Kft.
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXIV. évfolyam

2017. 2. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS (felelős szerkesztő) szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6-8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3-5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

CSAPODY TAMÁS

NÉMET NYOMOZÁS A CSERVENKAI TÖMEGGYILKOSSÁG ÜGYÉBEN

Előzmények és összefüggések

A bori munkaszolgálat története Budapesten, 1943 februárjában magyar–német megállapodás előkészítésével kezdődött. A vége 1945 tavaszára tehető, amikor a bori kényszermunka túlélői német koncentrációs táborokban felszabadultak. A két időpont és földrajzi helyszín között valahol „félúton”, 1944. október 7-én éjszaka a nyugat-bácskai Cservenka község téglagyárában mintegy 1000 magyar zsidó munkaszolgálatost gyilkoltak meg. A téglagyárból Zomborig, majd Bajáig vagy Mohácsig tovább indított zsidó munkaszolgálatosok közül mintegy 500 főt gyilkoltak meg német katonák.¹ A magyar katonai jelenlét mellett, német katonák által a munkaszolgálatosok sérelmére elkövetett vérengzés a második világháború időszakában a legrövidebb idő alatt, a legtöbb áldozatot követelő tömeggyilkosság volt.

A magyar zsidó munkaszolgálatosok a háború során számos munkatáborban szenvedtek el hasonló vagy még nagyobb veszteségeket. Legtöbben talán a kőszegi munkatáborokban haltak meg (mintegy 2500 munkaszolgálatos férfi és nő).² Az ágfalvi, a balfi, a harkai, a hidegségi, a sopronbánfalvi stb. munkatáborokban hónapok vagy évek alatt éhezettek halálra vagy gyilkoltak meg tömegeken férfi és nő munkaszolgálatosokat.³ Ezekről azonban különbözik az egyetlen

-
- 1 Lásd erről részletesen *Csapody Tamás: Bori munkaszolgálatosok. Fejezetek a bori munkaszolgálat történetéből.* (Második kiadás). Budapest, Vince Kiadó, 2012. (a továbbiakban *Csapody*, 2012.); *Csapody Tamás: Bortól Szombathelyig. Tanulmányok a bori munkaszolgálatról és a bori munkaszolgálatosok részleges névlistája.* Zrínyi Kiadó, 2014. (a továbbiakban *Csapody*, 2014.)
 - 2 Társadalmi és etnikai konfliktusok a 19-20. században — Atrocitások, pogromok, tömeggyilkosságok, népirtások (Digitális Konfliktus Adatbázis) / Enciklopédia /Vidéki tömeggyilkosságok 1944–1945. http://tarsadalominformatika.elte.hu/tananyagok/dka/lecke25_lap15.html#hiv9 — utolsó letöltés 2015.12.02.
 - 3 Társadalmi és etnikai konfliktusok a 19-20. században — Atrocitások, pogromok, tömeggyilkosságok, népirtások (Digitális Konfliktus Adatbázis) / Enciklopédia /Vidéki tömeggyilkosságok 1944–1945. http://tarsadalominformatika.elte.hu/tananyagok/dka/lecke25_lap15.html — utolsó letöltés 2015.11.29.

éjszaka alatt Cservenkán lemészárolt kb. 1000 zsidó férfi tömeggyilkosságának, majd pedig az innen tovább indított túlélők menetének mintegy 500 fő vesztesége (tömeges meggyilkolása).⁴ A cservenkai téglagyárban történt tömeggyilkosság leginkább az ukrajnai Dorosics községben történetekhez hasonlítható, amikor magyar katonák mintegy 800 zsidó munkaszolgálatost küldtek a tűzhalálba 1943. április 30-án.⁵ A cservenkaihoz hasonlítható vérengzés történt a közép-dunántúli Pustavámon (1944. október 16.)⁶ és a dél-alföldi Kiskunhalason (1944. október 11.)⁷ is, amikor németek és magyarok néhány óra alatt 216 ill. 196 zsidó munkaszolgálatost gyilkoltak meg.

A bori munkaszolgálatosok terhére összesen öt tömeggyilkosságot követek el. A Borból való visszavonulás előtt mintegy 26 főt gyilkoltak meg magyar és német katonák (Bor, 1944. szeptember közepe).⁸ A Borból Magyarország felé vonuló első csoport 133 zsidó munkaszolgálatosát a dél-bánáti Jabukánál (Torontálalmásnál) németek gyilkolták meg (1944. október 1–2.).⁹ A harmadik tömeggyilkosság volt a cservenkai, míg a negyediknek nevezem a Cservenka utáni menetek által elszenvedett tömeggyilkosságokat.¹⁰ Az ötödik pedig az észak-dunántúli Abdánál történt 22 áldozatot követelő — talán Radnóti Miklós költő halálát is jelentő — tömeggyilkosság (1944. november eleje).¹¹ A harmadik és részben negyedik tömeggyilkosság ügyével, azaz mintegy 1500 bori zsidó munkaszolgálatos meggyilkolásával foglalkozik az alábbiakban közölt Záró határozat, ezen gyilkosságok és tömeggyilkosságok körülményeinek tisztázásával, a

4 *Csapody Tamás*: A cservenkai tömeggyilkosság. Zsidó Tudományok Szabadegyeteme Alapítvány, Budapest, 2015. <http://zsido.com/konyvek/a-cservenkai-tomeggyilkossag/> –utolsó letöltés 2015.12.02.

5 *Randolph L. Braham*: A népiirtás politikája: a holocaust Magyarországon. 2. bőv. és átd. kiad. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997.

6 Társadalmi és etnikai konfliktusok a 19–20. században — Atrocitások, pogromok, tömeggyilkosságok, népiirtások (Digitális Konfliktus Adatbázis) / Enciklopédia /Vidéki tömeggyilkosságok 1944–1945. Pustavám. http://tarsadalominformatika.elte.hu/tananyagok/dka/lecke25_lap15.html#hiv6 – utolsó letöltés 2015.11.29.

7 *Végső István–Simko Balázs*: Zsidósors Kiskunhalason: kisvárosi út a holokauszthoz. L'Harmattan, Budapest, Budapest, 2007. 207–230.

8 *Csapody*, 2012. 32.

9 *Csapody*, 2014. 57–95.

10 *Csapody Tamás*: A cservenkai tömeggyilkosság. Zsidó Tudományok Szabadegyeteme Alapítvány, Budapest, 2015. <http://zsido.com/fejezetek/cimlap/> –utolsó letöltés 2015.11.29.

11 *Csapody*, 2012. 268–289., 407–531.

felelősség és az elkövetők személyének megállapításával foglalkozó, német összefoglaló dokumentum.

A nyomozások története

A Német Szövetségi Köztársaságban (NSZK) több szakaszban folyt nyomozás 1958 és 2001 között a cservenkai és a Cservenka — Zombor — Baja útvonalon történt tömeggyilkosság és gyilkosságok vizsgálatának ügyében. A nyomozást négy időbeli szakaszra lehet osztani. Az első szakasz legelső nyomozati eseményére 1958-ban került sor, amikor a Náci Bűnök Kutatására szakosodott ludwigsburgi Központi Hivatal (*Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen*; továbbiakban: Ludwigsburgi Hivatal) tudomást szerzett a történekről és előzetes nyomozást rendelt el. Tíz éven keresztül folytattak vagy szüntettek meg a nyomozásokat az elkövetéssel meggyanúsítható különböző személyekkel ügyében.¹² A nyomozás második és legintenzívebb szakasza az 1968. április 24-i határozattal vette kezdetét, amikor a nyomozás tárgya már a „Zsidók kivégzése Cservenkán, 1944. október 7/8-án” nevet viselte. Alig egy hónappal később pedig a nyomozást kiterjesztették a „Bajájig tartó menet során elkövetett zsidó kivégzések” ismeretlen tettesei ellen is.¹³ Az első és a második szakasz lezárásaként született meg az offenburgi tartományi bíróság államügyészségének a „Záró határozata”, melynek fordítását az alábbi-

-
- 12 1960.05.03.–1962.07.26.: A traunsteini államügyészség nyomozása (névtelen bejelentés alapján) Nikolaus Deuschle és Nikolaus Stampfer ügyében (megszüntetés: bizonyítékok hiánya miatt).
1960.08.10.: A bonni rendőrség kezdeményezésére a dortmundi államügyészség nyomozása Stefan Rießer vonatkozásában a Parabuc-ügy kapcsán, majd a nyomozás kiterjesztése Hermann Fogyra. 1961.03.: A heilbronni államügyészség nyomozása Peter Schröder ügyében (1 Js 21487/60.).
1964: Az offenburgi államügyészség nyomozása Hermann Fogy és társai ügyében (3 Js 677/64.). Hermann Fogyt előzetes letartóztatásba helyezték. Előzetes bírósági vizsgálatot kezdeményeztek ellene és Stefan Rießer ellen (VU 2+3/64.). 1965: Az offenburgi államügyészség nyomozása Heinrich Kuhn ügyében (3 AR 23/65.).
- 13 1968.04.24.: Az offenburgi államügyészség határozata nyomozás elrendeléséről a „Zsidók kivégzése Cservenkán, 1944. október 7/8-án” címen (1 Js 9/68). 1968.05.30.: Az offenburgi államügyészség határozata a nyomozás kiterjesztéséről ismeretlen tettes ellen „A zsidók kivégzése miatt Cservenkán, 1944. 10. 7/8-án és a Zomborba tartó menet során” (3 Js 677/64.). 1971.08.12.: Az offenburgi államügyészség nyomozása Hermann Fogy és Stefan Rießer ügyben (3 Js 677/64=VU 2+3/64.). Nyomozás megszüntetették bizonyítékok hiánya miatt.

akban adom közre. Az 1972. február 21-én kelt Záró határozatban 104 oldalon foglalták össze 14 év nyomozati munkáját. A Záró határozat 22 volt Waffen-SS-tagot nevezett meg, akik gyanúsíthatók lehettek volna a gyilkosságok elkövetésével, de bizonyítékok hiányában ezt a legfőbb államügyész még sem tette meg. A 22 fő esetében tehát további nyomozás elrendelése és vádemelés nélkül fejeződött be a nyomozás, és egyben zárult le az ügy vizsgálatának második szakasza. Az egyik volt Waffen-SS tag esetében azonban a legfőbb államügyész további nyomozást javasolt. A területileg illetékes államügyészség ezt le is folytatta, de a Záró határozat keltezése után alig fél évvel, 1972. augusztus 8-án, ugyancsak a bizonyítékok hiánya miatt lezárult ez a nyomozás is.¹⁴ Az ügy harmadik szakasza tehát végül úgy fejeződött be, hogy senkit nem vádoltak meg háborús bűncselekmény elkövetésével és senkit nem állítottak bíróság elé. Minden bizonnyal itt végleg le is zárult volna az ügy vizsgálata, ha a cservenkai tömeggyilkosság túlélői nem lépnek fel.¹⁵ A két Párizsban élő, volt bori munkaszolgálatos¹⁶ alapos kutatásokat folytatott német levéltárakban, felvették a kapcsolatot volt bori bajtársaikkal és beszereztek magyar nyelvű tanulmányokat, újságcikkeket és vizs-

-
- 14 1972.02.21.: Az Offenburgi államügyészség által kiadott Záró határozat (I Js 9/68. Cservenka-Zombor).
1972.08.08.: A Stuttgarti államügyészség megszüntette az eljárást Josef Daffe ügyében (85 Js 34/72.).
- 15 Charles Chany [Csányi Károly], Dr. (a. n. Löbl [Lööbl] Irén; Budapest, 1920.09.01.–Párizs, 2013. 04. 24.) volt bori zsidó munkaszolgálatos. Cservenka után Bajára, majd Flossenbürgbe és Buchenwaldba vitték. Felszabadulását követően Franciaországban maradt. Párizsban élt orvos, virológus, immunológus, egyetemi tanár, a francia Becsületrend kitüntette. Yvan Landler [Landler /Ländler Iván], Dr. (a. n. Grünwald Anna; Kaposvár, 1919.08.30.–Párizs, 2009. ősz) volt bori zsidó munkaszolgálatos. Cservenka után Mohácsra majd Flossenbürgbe és Buchenwaldba vitték. Felszabadulását követően Franciaországban maradt. Párizsban élt kémikus, mérnök, vállalati igazgató, az ENSZ Iparfejlesztési Szervezetének (UNIDO) tanácsadója.
- 16 Charles Chany és Yvan Landler az alábbiakat közölték velem a cservenkai tömeggyilkosság nyomozásának újraindításáról: Évek óta ismerték egymást Párizsban, családjaik összejártak és együtt is teniszezték. Sok éves kapcsolat után, 1995 körül, az egyik teniszezésük alkalmával tudták meg egymásról, hogy mindketten a bori munkaszolgálat és a cservenkai tömeggyilkosság túlélői. A két, akkor már egyaránt 75 év körüli túlélő elhatározta, hogy megpróbálják kideríteni a történetet. (Személyes közlésük, Párizs, 2007.06.05.) Közös elhatározásuk indítékáról Yvan Landler az alábbiakat írta nekem „...ha ezekkel Te egyetértesz, valahová iktasd be, hogy mi ketten tudatában lévén, hogy a kivételesen szerencsés túlélésünk kötelez bennünket az összes elpusztult bajtársainkkal szemben, hogy mindent megtegyünk, hogy az a magas rangú SS tiszt, aki a cservenkai öldöklést elrendelte és kivitelezte, az ne maradjon elbújva a jelen 'anonim státuszában', hanem az utókor számára azonosítva legyen...”. (Elektronikus levél, Párizs, 2006.10.21.)

szaemlékezéseket. Az általuk évek alatt összegyűjtött anyag alapján a cservenkai tömeggyilkosság ügyében nyomozást kezdeményeztek 2000. június 23-án.¹⁷ A Záró határozatban megnevezett 22, elkövetéssel meggyanúsítható volt Waffen-SS tag közül azonban ekkorra többen meghaltak,¹⁸ az illetékes hivatalok pedig az élőkkel szemben benyújtott dokumentumokat nem találták alkalmasnak arra, hogy megalapozzák a nyomozás elrendelését.¹⁹ A nyomozás megindítására vonatkozó kérelmet így 2001. augusztus 3-án elutasították.²⁰

A Cservenkán és a Cservenka — Zombor — Baja útvonalon történt háborús bűncselekmények elkövetőinek felelősségre vonása a gyilkosságok elkövetése után 14 évvel kezdődött. A háborús bűncselekmény komplex vizsgálata, a vizsgálat kiterjesztésével 1968 és 1972 között történt. A véglegesnek bizonyult határozatok meghozatalára a nyomozás megkezdése után 14 évvel és a gyilkosságok elkövetése után 28 évvel került sor. Ugyanennyi idő, 28 év telt el újabb nyomozások kezdeményezéséig. Ez azonban nem járt sikerrel, így 2001-ben, 57 évvel a háborús bűncselekmények elkövetése után vádemelés nélkül végleg lezárták az ügyet. Az elkövetéssel meggyanúsíthatók döntő többsége ma már nem él. Az esetleg élő, 90 év körüli korban lévőkkel szemben pedig ma sem tudunk perdöntőnek számító bizonyíték előkerüléséről.

A források

A „Zsidók menete Borból Bajáig” („*Marsch von Juden von Bor nach Baja*”) nevet viselő anyag legnagyobb része (12 dosszié) a Ludwigsburgi Hivatalban találha-

-
- 17 Charles Chany és Yvan Landler a nyomozás megkezdésére vonatkozó, az offenburgi államügyésznek címzett kérelme. Párizs, 2000.06.23.
 - 18 Az offenburgi államügyész válasza Charles Chanynak. (Az államügyész azt közölte, hogy Hermann Fogy és Stefan Rießler meghalt.) Offenburg, 2000.10.25. (2 Js 9654/00.).
 - 19 Charles Chany és Yvan Landler tisztázó szándéka elsősorban a parancsot kiadó magas rangú SS-tisztek személyének kiderítésére irányult. A Záró határozatban nem nevesített vagy a 22 meggyanúsítható Waffen-SS tag között nem szereplő SS katonák kiléte után is kutattak. Utóbbiak között volt az ekkor még az élők sorában lévő Otto Kumm (Hamburg, 1909.10.01.–Offenburg, 2004.03.23.) vezérőrnagy, a „Prinz Eugen” Waffen-SS hadosztály dandárparancsnoka, üzletember. Waffen-SS veteránok legjelentősebb szervezetének egyik alapítója (*Hilfsgemeinschaft auf Gegenseitigkeit der Angehörigen der ehemaligen Waffen-SS/HIAG*/).
 - 20 Verfügung, Staatsanwaltschaft Offenburg, 15.01.2001. (2 Js 9654/00.). továbbá: Staatsanwaltschaft Offenburg levele Yvan Landlernek. Offenburg, 03.08.2001. (2 Js 9654/0).

tó.²¹ A kisebbik része (2 dosszié) a Ludwigsburgi Állami Levéltárban (Staatarchiv Ludwigsburg) lelhető fel.²² A nyomozás teljes ideje alatt a Cservenkán és környékén 1944-ben élt lakosok közül 176 főt, Cservenkán és környékén állomásozó Waffen-SS egységek 11 egykori SS-parancsnokát, 109 egykori katonáját és 74 további, általában az SS-hez tartozott tanút hallgattak ki, sokukat többször is. Őket az NSZK területén sikerült felkutatni. A nyomozás során kapcsolatot kerestek és találtak az Amerikai Egyesült Államok, Ausztria és Izrael illetékes szerveivel, míg Jugoszlávia, Magyarország és Szovjetunió hatóságainak megkeresésére nem kaptak választ. Igyekeztek beszerezni németországi, izraeli, jugoszláv és magyar dokumentumokat, újságcikket és visszaemlékezéseket. A nyomozás kiterjedését és nagyságát az is mutatja, hogy az összesen 14 dosszié mintegy 5000 oldalnyi nyomozati anyagot tartalmaz. A teljes anyag, kutatói engedély birtokában szabadon kutatható valamint arról szabadon fénymásolatok készíthetők.²³

A Záró határozat (Abschlussverfügung)²⁴ a NSZK-ban a Cservenkán valamint a Cservenka — Zombor — Baja útvonalon történt tömeggyilkosság és gyilkosságok ügyében 1958 és 1972 között lefolytatott nyomozás lezárását tartalmazó dokumentum. A Záró határozat nem egy rövid, a nyomozati eredményeket néhány bekezdésben lezáró jogi szöveg, hanem 104 oldalas dokumentum,²⁵ amely a 14 éves nyomozati munka összefoglalása. Olyan eseménytörténeti összefoglaló, amely a megszerzett információk értékelését és az ezekből származó következte-

-
- 21 Bundesarchiv, Ludwigsburg: B 162/4081. Marsch von Juden von Bor nach Baja; B 162/4082. Marsch von Juden von Bor nach Baja; B 162/4083. Marsch von Juden von Bor nach Baja; B 162/20325. Henrich Kuhn; B 162/20326. Henrich Kuhn; B 162/20327. Henrich Kuhn; B 162/20328. Henrich Kuhn; B 162/20329. Henrich Kuhn; B 162/20330. Henrich Kuhn; B 162/20332. Henrich Kuhn; B 162/20333. Henrich Kuhn; B 162/21133. Deutsche Nikolaus
 - 22 Staatarchiv Ludwigsburg: EL 317 III. Bü 926. Josef Daffe; EL 317 III. Bü 927. Josef Daffe.
 - 23 A teljes anyagot a Náci Bűnök Kutatására szakosodott ludwigsburgi Központi Hivatalában és Ludwigsburgi Állami Levéltárban 2008. február. 3 és február 8. között kutattam. A 14 dossziéből kb. 3000 oldal fénymásolatot készítettem. A kutatást az Oktatási és Kulturális Minisztérium (OKM) Szakdiplomáciai Főosztálya támogatta (21777/2007.).
 - 24 Abschlussverfügung. 1 Js 9/68. Cservenka–Zombor. Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht Offenburg. Offenburg, 21.02.1972. Bundesarchiv, Ludwigsburg, B 162/20332. Henrich Kuhn, pp. 1–104.
 - 25 A Záró határozat 104 számozott A/4 oldalból áll, amit kettős sortávolsággal szedtek és baloldalon széljegyzetekkel láttak el.

tések levonását tartalmazza.²⁶ A kb. 5000 oldalnyi dokumentum kivonata, a relevánsnak bizonyult információk kigyűjtése révén összeállított, jogilag is megalapozott formába öntött, szerkesztett anyag.

A Záró határozat itt szintén közölt tartalomjegyzéke három nevesített valamint a tartalomjegyzék által nem nevesített további egy fejezetből és mellékletek felsorolásából áll. A leghosszabb, a nyomozás eredményeiről beszámoló első fejezet hat alfejezetből áll. Az első fejezet tartalmazza a nyomozati és történeti előzményeket, a cservenkai katonai viszonyokat és közállapotokat, a téglagyárban történeteket, külön és részletesen a tömeggyilkosság lefolyását, a meneteléseket Zomborig és Bajáig, valamint a tanúkat, az elkövetéssel megvádolható katonai egységeket, katonai vezetést, a potenciálisan meggyanúsítható körhöz tartozó katonák széles körét. A többi három fejezet összesen néhány sorból áll és a gyanúsítottak körét nevezi meg valamint ezzel összefüggésben határoz eljárásjogi és adminisztratív kérdésekről.

Észrevételek

A Záró határozat közlésével kapcsolatban számos kérdésre, problémára kell felhívni az olvasó figyelmét.

A Záró rendelkezésben a cservenkai téglagyárban történtek megnevezése általában „zsidókivégzés” vagy „zsidók kivégzése”, ritkábban pedig „cservenkai kivégzés”. Az eredeti szöveghez való ragaszkodás miatt a fordításban meghagytam ezeket a megnevezéseket. A „zsidók kivégzésére” nyilvánvalóan volt parancs, ha nem is tudjuk, hogy ki adta ki. A parancs kiadására nem a munkaszolgálatosok magatartása, a katonai szabályok megszegése stb. miatt került sor, és a történeteket nem előzte meg semmilyen jogi felelősségre vonás. Fontos tehát leszögezni, hogy a cservenkai téglagyárban a zsidókat nem kivégezték, hanem meggyilkolták. A gyilkosság méretei és körülményei olyanok voltak, hogy annak meghatározására a legpontosabb a „mészárlás”, a „vérengzés” vagy a „tömeggyilkosság” kifejezés. Ugyanez igaz a Cservenkát elhagyó és Zomboron át Bajára vagy Mohácsa érkező menetek esetében is. Ezen nem változtat az sem, hogy az erőltetett menetekben étlen-szomjan hajtott bori munkaszolgálatosok közül sokakat azért gyilkoltak

26 A Záró határozatot ezért is nevezem más helyen „német jelentésnek” vagy „összefoglaló jelentésnek”. Pl. *Csapody Tamás*: A cservenkai tömeggyilkosság. [http://zsido.com/fejezetek/atomegyilkossag-kronologiaja-es-feltetelezett-okai/-utolsó letöltés](http://zsido.com/fejezetek/atomegyilkossag-kronologiaja-es-feltetelezett-okai/-utolsó%20letöltés) 2015.12.01.

meg, mert szükségleteiken szerették volna enyhíteni, és kiléptek sorból. (Vagyis ezáltal megszegték a parancsot.) A gyalogmenetek során számos esetben egy-egy főt, de több alkalommal egyszerre több munkaszolgálatost is megöltek. A menetek „mozgó veszthelyként” működtek, tehát a menetek esetében is megszárlásról, vérengzésről és tömeggyilkosságról kell beszélni.

A Záró rendelkezés szövegében minden esetben „fogoly” vagy „foglyok” megnevezés szerepel. Ez megfelelő meghatározás, ugyanakkor ennél összetettebb a helyzet. A Borból Cservenkára ért „foglyok” magyar zsidók és kisegyházakhoz (Jehova Tanúi, reformadventisták, nazarénusok) tartozó magyar munkaszolgálatosok voltak. Ők valamennyien a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségében álltak, akiket mint a katonai szolgálat sajátos formáját teljesítőket rendelték haza a bori kényszermunkából. Jogi értelemben nem voltak foglyok („Häftling”-ek). (Pl. amennyiben elszökött egy munkaszolgálatos, úgy, mint katonaszökevényt körözték.) Borban dolgoztak különböző nemzetiségű foglyok is, és a magyar zsidó munkaszolgálatosok a magyar katonák által fegyverrel őrzött táborokban éltek. Magyar és német katonai alárendeltségben voltak tehát, és német katonai szervezet irányítása (Organisation Todt) alatt dolgoztak. Végeredményben munkaszolgálatos foglyok voltak. A cservenkai téglagyárban — mint körülkerített, katonailag lezárt területen — „még inkább” foglyok lettek. A magyar katonai keret, majd pedig a német katonaság foglyai. Éppen ez a „fogoly státusz”-ba kerülés jelenti a cservenkai tragédia egyik legfontosabb problémáját. Ugyanis, ha a magyar keret a saját felettes szervének eredeti parancsához ragaszkodik, akkor saját munkaszolgálatos katonáit nem hagyja magára. Ragaszkodik a katonai státuszuk megtartásához, a velük való elszámolás kötelezettségéhez, és nem hagyja, hogy „német fogoly” státuszba kerüljenek. A cservenkai téglagyárban a magyar katonai védelmet nélkülöző magyar zsidó katonai munkaszolgálatosok sorsa, mint „zsidó foglyok” sorsa megpecsételődött.

A Záró határozat többször kitér a bori munkaszolgálatosok között, a Jehova Tanúi Egyházhoz tartozó „foglyokra”. A szövegben egyszer „jehovista”, máshol „Jehova Tanúi” megnevezés olvasható. A fordításba mindig az adott helyen, az adott módon használt kifejezés került. A szövegűség miatt egységesítésre tehát nem került sor, miközben a korabeli korrekt megnevezésük és írásmódjuk „Jehova Tanúi” vagy „Jehova Tanúi” lett volna, ahogyan ma is az. Ezen nem változtat az sem, hogy a „jehovista” megnevezés széles körben elterjedt mind a mai napig, még az egyébként a politikai korrekt nyelvet használó sajtóban vagy tudományos irodalomban is.

A Záró határozat lapjain szereplő széljegyzetek pontosan megadják a vonatkozó jogszabályi helyet, vagy az adott szövegrészre vonatkozó dokumentum (ál-

talában a tanúvallomás vagy kihallgatási jegyzőkönyv) adatait. Mindezek természetesen elengedhetetlen és fontos részei egy jogszabályokon alapuló nyomozati és esetleg vádemeléssel járó záró határozatnak. Ezeket azonban mégsem közlöm, akárcsak a harmadik oldalon lévő két hosszú lábjegyzetet. Mindezek ugyanis a Záró határozat idején hatályos, különböző forrásokban fellelhető nyugat-német, elsősorban büntető- és büntetőeljárásjogi jogszabályokra, vagy a terjedelmes nyomozati anyagban található — a mi szempontunkból irreleváns — jegyzőkönyvszámokra utalnak. Ezek ismerete nélkül is teljesen érthető a szöveg és utalásrendszere, továbbá a Záró határozat törzsszövege általában tartalmazza a szükséges adatokat és egy-egy dokumentum releváns részeit.

A nyomozás lezárásának jogi vonatkozásaival kapcsolatban a következőket kell tudnunk.²⁷ A német büntető eljárásjog szerint a gyanúnak három fokozata ismert („kezdeti gyanú”, „megalapozott gyanú”, „kielégítő cselekményi gyanú”). A Záró határozat végén felsorolt 22 fő (terheltek) esetében a nyomozás megállapította, egyben megerősítette az ún. „kezdeti gyanú” meglétét. A gyanú legalacsonyabb fokának megállapítása fontos, hiszen legalább nevesíteni lehetett az elkövetéssel összefüggésbe hozható személyeket. Ők azonban a nyomozás befejezését követően nem lettek terheltekből gyanúsítottak. Jogi státuszuk a nyomozás lezárásakor ugyanaz maradt, mint a nyomozás megkezdésekor: esetükben megvolt a cselekmény elkövetésének lehetősége. Ez a „kezdeti gyanú” elégséges volt a büntető eljárás megindítására, vagyis a nyomozás megkezdésére. A magyar büntető eljárásjogban a „kezdeti gyanú” hasonlít a „megalapozott gyanú” fogalmára, mivel ezek megléte — mindkét esetben — feltétele a büntető eljárás megindításának. A nyomozás esetünkben azonban nem járt sikerrel: a gyanú nem lépte át azt a határt, amit a német büntető eljárásjogban már „kielégítő cselekményi gyanúnak” neveznek. A bizonyítékok nem voltak elegendőek ahhoz, hogy valószínűsíteni lehessen, a gyanúsított megvalósította a bűncselekményt, és ezért valószínű, hogy majd el fogják ítélni. A magyar büntető eljárásjog szerint ilyenkor bizonyítékok hiányában megszüntetik a nyomozást. A „kielégítő cselekményi gyanú” megléte (a megalapozott gyanú bizonyítása) előfeltétele a vádemelésnek, amely nélkül nem kerülhet a bírói szakba az ügy. Így esetünkben már szóba sem jöhetett a harmadik, a „legsúlyosabb” gyanúfok megléte. „A kielégítő cselekményi gyanú” esetén ugyanis nagy a valószínűsége annak, hogy a gyanúsított a tettes

27 A német büntető eljárásjogra vonatkozó részeket *Dr. Herke Csongor* egyetemi jegyzete (A német és angol büntetőeljárás alapintézményei. Pécs, 2011. <http://www.herke.hu/tan/11na.pdf> — utolsó letöltés 2015.10.20.), továbbá szerző közlései nyomán (elektronikus levél, Pécs, 2015. 10.20.) foglalom össze. Szeretném megköszönni segítségét!

vagy a büntett résztvevője. Így esetünkben értelemszerűn fel sem merülhetett a terheltek szembeni kényszerintézkedések (pl. letartóztatás) elrendelésére.

A nyomozás és a záró határozat értékelése

A nyomozati anyag és az ezen alapuló Záró határozat egyaránt fontos dokumentum. Ez volt a tárgyan indult egyetlen átfogó nyomozás. A Záró határozat alapján az egész nyomozati munkáról és az ezt lehetővé tevő társadalomról képet alkothatunk. Mindez pedig számos megállapítást tesz lehetővé.

A nyomozás mögött egy nagyon fontos elvi álláspont áll. Nevezetesen: az NSZK-ban a második világháborúban a németek által elkövetett háborús bűncselekményeket ki kell vizsgálni és az elkövetőket felelősségre kell vonni. Nem elég megelégedni a történelmi felelősség kimondásával, a konkrét elkövetőket is meg kell nevezni és meg kell büntetni. A társadalmi berendezkedésnek olyannak kell lennie, amely morális és jogi értelemben egyaránt lehetővé teszi a történelmi bűnökkel való szembenézést demokratikus és alkotmányos keretek között. A Záró határozat nagyon messzire ment el ebben. Leszögezte, hogy a háborús bűncselekményeket német alakulatok katonái követték el.²⁸ Meghatározta a potenciális elkövetői kört, és konkrétan megnevezte az elkövetéssel összefüggésbe hozható 23 fő listáját. Amennyiben ez a nyomozás nem történik meg, soha, semmilyen körülmények között nem tudhatnánk meg ennyit a cservenkai tömeggyilkosság német elkövetőiről. A nevekben és konkrétumokban bővelkedő nyomozásnak ez a legnagyobb érdeme. A teljes anyag ismeretében, mindezek ellenére hiányérzet maradt bennem, ami nem jelenti a nyomozás jogi alapjainak és a nyomozást végzők szakszerű vagy jóhiszemű munkájának megkérdőjelezését, főleg nem a nyomozásnak és az államügyész — NSZK hatályos joga alapján hozott — határozatainak felülbírálsát. A hiányérzet és kritika pedig nyilván nem jelentheti a gyanúsítható személyeknek a háborús bűncselekmények elkövetésével való —

28 A Záró határozat többször említi, hogy magyar katonák is tevőlegesen részt vettek a tömeggyilkosságban. Ez az állítás azonban nem került bizonyításra sem itt, sem pedig más források által. A jelen tudásunk szerint a magyar keret a szervezett tömeggyilkosságban nem vett részt. A vérengzés után a magyar keret néhány, név szerint ismert tagja azonban meggyilkolta és kifosztotta a kivégzőgödör környékén életben maradtakat. *Csapody Tamás: A cservenkai tömeggyilkosság. Uo. <http://zsido.com/fejezetek/a-tomegyilkosság-kronologiaja-es-feltetelezett-okai/> – utolsó letöltés 2015.12.04.*

Záró határozaton túlmutató — megvádolását vagy a bűnösségük történetkutató által történő kimondását.

A 2000 előtt Németországban meghalt Josef Daffe beismerte, hogy a tőle 2–3 méterre álló zsidókra „a parancsnak megfelelően 5 vagy 6 lövést adtam le a gödörbe. [...] Úgy emlékszem, hogy csak egy tárat lőttem ki.”²⁹ Daffe ezt követően két kézigránát dobott a gödörbe, amelyek fel is robbantak. A kihallgatásai során a tömeggyilkosságról pontos vázlatrajzokat is készített.³⁰ Daffe többször megerősítette vallomását és sohasem vonta vissza.³¹ A kihallgatott közel 200 német katona közül kizárólag ő, tehát egyetlenegy fő ismerte be a fegyverhasználatot, azaz gyilkosságokat. A katonai hierarchia legalacsonyabb szintjén álló, rangnélküli, azaz közlegény Josef Daffe. Végül vele szemben is megszüntették a nyomozást.

A cservenkai téglagyárban mintegy 1000 halott maradt. A fegyverhasználat azonban az összes többi kihallgatott katona tagadta. Számos kihallgatott SS-tag elismerte, hogy a tömeggyilkosság tetthelyére foglyokat kísért, a kivégzés előtt, alatt, után örként volt jelent, mások a mézárulás szemtanúi voltak. Az államügyész azonban egyikőjük esetében sem találta megalapozottnak a tömeggyilkosságban való segédkezést, a tömeggyilkosságban való együttműködést és ezzel a bűnrészességet.

Az a vélemény alakult ki bennem, hogy a kihallgatott katonák többsége a tömeggyilkosságban való tényleges részvétel vonatkozásában nem mondott igazat, ezt pedig a nyomozás és az államügyészség tolerálta. Az államügyész számos esetben megkérdőjelezte ugyan tanúvallomások hitelességét, de végeredményben eszköztelennek és elfogadónak bizonyult. A monumentális nyomozásnak vannak tehát felmutatható személyi konzekvenciái, de nincsenek elítélhető felelősei. A nyomozó hatóság nem adta meg a lehetőséget a vádhatóságnak, hogy a bizonytalanságok a felelősségre vonás újabb szakaszában tisztázódhassanak. A monster nyomozás után a német igazságszolgáltatás mégis adós maradt a felelősségre vonással, azaz a személyes konzekvenciákkal járó szembenézésel. Pontosabban

29 Josef Daffe tanúvallomása. Leonberg, 1970.06.10. Staatarchiv Ludwigsburg, EL 317 III. Bü 926. Josef Daffe, 130.

30 A tömeggyilkosság helyszínéről számos kihallgatott SS-tag készített vázlatot. A legtöbb és legalaposabb vázlatot Josef Daffe (ezek közül 3 vázlatrajzot közlök). Josef Daffe tanúvallomásának melléklete. Leonberg, 06. 10. 1970. VU 2+3/64. Staatarchiv Ludwigsburg, EL 317 III. Bü 926. Josef Daffe, 134. 136–137.

31 Josef Daffe tanúvallomása. Leonberg, 1968.06.21. I/7-16-39/65. Staatarchiv Ludwigsburg, EL 317 III. Bü 926. Josef Daffe, 117.

a szembenézés szándéka ezen az alacsonynak ugyan nem nevezhető szinten, de megállt. Az NSZK-ban olyan társadalmi és jogi környezet uralkodott az 1960-as és 1970-es években, amely a szembenézésnek ezt a mértékét tette lehetővé. Ezt a szintet később az NSZK és még később az egyesült Németország nagymértékben meghaladta, de mindez az adott helyzeten és a személyes felelősségre vonás elmaradásán már semmit nem változtat.

A Záró határozat nagyon alapos, akárcsak a nyomozati anyag. Mindkettőt a közismert német alaposság és pontosság jellemzi. A Záró határozatot a cservenkai tömeggyilkosság és az ügyben folytatott nyomozás jelentősége és a nyomozás egyedisége, valamint a Záró határozat saját értékei (magas színvonala, alaposága, információ-gazdagsága stb.) miatt közöljük. Mindezzel együtt nem hallgathatók el a nyomozás és a Záró határozat hiányosságai, tévedései és annak kritikája.

Megkönnyítette a nyomozati munkát, hogy a cservenkai lakosok jelentős része a kitelepítés után Németországban, elsősorban Stuttgart környékén telepedett le. A lehetséges elkövetői oldalon viszont nehezítették a nyomozást az ismert történelmi körülmények (pl. hadifogság, harctéri és természetes halál, szétszóródás, menekülés). Az is nyilvánvaló, hogy a hidegháború éveiben politikai és technikai szempontból egyaránt gondot okozott a nyomozás széles körű lefolytatása és a dokumentumok beszerzése. Az NSZK államügyészenek abban az ügyben kellett nyomoznia, amelyet a náci Németország katonái követtek el egy korábban Magyarországhoz visszacsatolt, de Németország által elfoglalt, a nyomozás idején Jugoszláviához tartozó területen. Mindez behatárolta a nyomozás térbeli és politikai kereteit. Érdemi dokumentumokat kizárólag Izraelből tudtak beszerezni (túlélők visszaemlékezései). A Magyarországról beszerzett dokumentumok listája nagyon szerény, forrásértéke a nullához közelít. Magyarországról senkit nem hallgattak meg, pedig itt lakott meghatározóan a legtöbb Cservenkát túlélő, a magyar nyelven megjelent visszaemlékezésekből és szakirodalomból semmit sem használtak fel.³² Mindezek nyomán megállapítható, hogy a bori munkaszolgálat, valamint a Bor és Cservenka között megtett út története és a téglagyári helyzet leírása nincs szinkronban a mai tudásunkkal. A különbség nem árnyalatnyi, és a

32 Pl. *Gazsi József*: 6000 bori munkaszolgálatos tragédiája. Hadtörténelmi Közlemények, 11. (1964) 1. sz. 70–83.; *Karsai Elek*: „Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...” (Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon 1939–1945.) I–II. kötet. Magyar Izraeliták Országos Képvisellete kiadása, Budapest, 1962. Meg kell azonban jegyezni, hogy a magyar hatóságok és kutatók sohasem tartották fontosnak annak kiderítését, hogy a tömeggyilkosságok végrehajtói milyen katonai egységhez tartoztak és név szerint kik voltak.

Záró határozat lábjegyzeteiben számos esetben teszek pontosítást vagy utalok a tárgykörben megjelent írásokra.³³

Nemcsak a német nyomozás nem ismerte a magyar tanúvallomásokat és idézhető munkákat, de fordítva is így volt. Magyarországon teljesen ismeretlen maradt a nyomozás ténye és annak eredményei egyaránt. A közgondolkodásból éppúgy hiányzott, mint a szakirodalomból. Ugyancsak igaz ez a nemzetközi irodalomra is. Mindezek miatt ez az ismeretanyag eddig nem kerülhetett be a holo-kauzst emlékezetébe.

Dokumentum

Bundesarchiv B 162/20332

1 Js 9/68

Cservenka–Zombor³⁴

ZÁRÓ HATÁROZAT³⁵

Az Offenburgi
tartományi bíróság
államügyészége

1972. február 21-i határozat

I. A nyomozások eredménye

Előzetes megjegyzés

33 Csapody Tamás vonatkozó publikációs listája: <http://magtud.semmelweis.hu/dr-csapody-tamas/publikacio> — utolsó letöltés 2015.11.29.

34 A cservenkai tömeggyilkosság kutatását és a Záró határozat fordítását (ford.: Csizovszki Barnabás és Gromon András) 2014-ben a Civil Alap–2014 támogatásával, a Zsidó Tudományok Szabadegyeteme Alapítvány finanszírozta. A Záró határozat kontroll fordítását Annegret Dirksen német történész végezte. A támogatásokért és fordításokért köszönetemet szeretném kifejezni!

35 A Záró határozatot az eredeti tagolás (bekezdés, sortávolság, kiemelés, aláhúzás stb.) szerint közlöm.

1. A foglyok menetelése Borból Cservenkára
 - a) A bori munkatábor
 - b) A gyalogmenet Cservenkára
 - c) A foglyok megérkezése Cservenkára, elhelyezésük és átadásuk az SS-nek
2. A civil és katonai viszonyok Cservenkán, 1944 októberében
 - a) A kommunális viszonyok
 - b) A katonai egységek
3. A cservenkai téglagyár foglyai
 - a) Foglyok egy csoportjának továbbmenetelése
 - b) A téglagyárban hátramaradt foglyok
4. A téglagyári kivégzések
 - a) A terep
 - b) A kivégzések
 - c) A kivégzések befejezése és az elindulás
5. Továbbmenetelés Cservenkáról Zomborba
 - a) Az elindulás Cservenkáról
 - b) Foglyok megölése Cservenka és Zombor között
 - c) A foglyok további sorsa
6. A gyanúsítottak
 - a) A katonai vezetés
 - b) A helyi katonai vezetés
 - c) A zászlóaljtörzs gyanúsítottjai
 - d) A többi üteg gyanúsítottjai
 - e) Egyéb gyanúsítottak

Befejezés

II. A nyomozás megszüntetésének elrendelése

III. Áthelyezési rendelkezés

E l ő z e t e s m e g j e g y z é s :

Az előzetes nyomozások az 1960-as évre nyúlnak vissza. 1960.08.10-én a Waffen-SS egykori tagja, Stefan Rießler³⁶ egy másik, a nemzetiszocialisták ál-

36 Stefan Rießler (a. n. Katharina Holzhauser; Paripás, 1904.05.07.–?) a Waffen-SS tagja, őrmester, alparancsnok, kötélgyártó. 1945-ben cseh fogságba esett majd átadták az oroszoknak, akik kiadták Jugoszláviának. Itt bebörtönözték és 1951-ben szabadult. Azóta az NSZK-ban élt, mint a háborúban megsebesült rokkantnyugdíjas. Bonn környékén lévő Bornheim lakosa.

tal elkövetett bűncselekmény ügyében (Parabuc-ügy)³⁷ végzett kihallgatáson azt közölte a bonni bűnügyi rendőrségen, hogy még egy másik zsidó kivégzésben is részt vett, amely 1944 októberében történt Cservenkán, a Bácskában. Ez volt az első értékelhető utalás egy megsemmisítési akció lehetséges felelősi körére, amely már tárgya volt a Ludwigsburgi Tartomány Igazságszolgáltatási Központi³⁸ Szerve által lefolytatott előzetes nyomozati eljárásnak. A központi szerv Zalman Teichman,³⁹ — aki jelen volt a cservenkai téglagyárban lezajlott kivégzésen és azt súlyos sebesülésekkel túlélte, — ama beszámolójából szerzett tudomást erről, amely 1958-ban jelent meg a YAD VASHEM STUDIES-ban (II. kötet).⁴⁰

Nagyobb számú zsidó Cservenkán történt meggyilkolására való utalást tartalmazott a müncheni bűnügyi rendőrséghez 1960.05.3-án beérkezett Nikolaus Deutschle⁴¹ ellen tett névtelen feljelentés is. Az ennek nyomán a traunsteini államügyészség által Deutschle és Nikolaus Stampfer⁴² ellen megindított nyomozást 1962.07.26-án, bizonyíték hiányában megszüntették.

Stefan Rießer fent említett kijelentései nyomozati eljárás megindításához vezettek Dortmundban, az Észak-Rajna-Westfália tartomány központi szerve részéről. A traunsteini és a dortmundi államügyészség által végzett nyomozások szolgáltatták az első ismereteket a cservenkai kivégzések időbeli és helyi körülményeiről, valamint az akkoriban ott állomásozó katonai egységekről és azok vezetőiről. Immár biztos volt, hogy az 1944-es templombúcsú vasárnapjára virradó

-
- 37 Parabuc (Paripás, Ratkovo, Parabutsch) Cservenkától kb. 20 kilométerre délnyugatra fekvő község. Parabuc-ügy: 1944 márciusában négy helyi zsidót megöltek Parabucban. A 7 vádlott egyike Stefan Rießer volt, akit 4,5 évre elítéltek. Az ítélet nem került végrehajtásra. Justiz UND NS-Verbrechen. Nazi crimes on trial [Náci bűnök bírósága]. (523. sz. ügy). <http://www1.jur.uva.nl/junsv/brd/Tatortengfr.htm> – utolsó letöltés 2015.11.16.
- 38 Ludwigsburgi Tartomány Igazságszolgáltatási Központi szerve: Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltung in Ludwigsburg. Ma: <http://www.zentrale-stelle.de/pb/,Lde/Startseite> – utolsó letöltés 2015.11.16.
- 39 Zalman Teichmann Izraelben élő volt bori munkaszolgálatos.
- 40 *Nathan Eck*: The March of Death from Serbia to Hungary (September, 1944) and the Slaughter of Cservenka [„Erőltetett menet Szerbiából Magyarországra (1944. szeptember) és a cservenkai mézárulás”]. In: *Yad Vashem Studies*, Volume II. (1958) 255–294.
- 41 Nikolaus Deutschle [Deutschle Nikolaus] (a. n. Anna Boos; Szilberek, 1907.05.16.–?) a Waffen-SS tagja, segédmunkás. A Bad Reichenhall közelében lévő Aufham lakosa.
- 42 Nikolaus Stampfer [Stampfer Nikolaus] (a. n. Bins Katharina; Petróc, 1906.06.01.–?) a Waffen-SS tagja, segédmunkás. 1945-ben Csehszlovákiában esett orosz fogságba, ahonnan 1950-ben szabadult. Az Erlangen közelében lévő Uttenreuth lakosa.

éjjel, vagyis 1944. október 7/8-án⁴³ a cservenkai téglagyár területén nagyszámú zsidót lőttek agyon, mégpedig olyanok részvételével, akik a Cservenkán állomásozó 31. „Cseh és Morva” SS-önkéntes-gránátos-hadosztálynak a 31. SS-tüzérezred 1. zászlóaljához tartozói ütegeknek voltak a tagjai.⁴⁴ Mivel Cservenka akkori „állomásparancsnokaként”,⁴⁵ név szerint Fogy⁴⁶ egykori SS-századost nevezték meg, kiadták ellene a körözést.

Amikor Karl Hermann Fogyt sikerült felkutatni Lahr/Schwarzwaldban,⁴⁷ a dortmundi államügyészség a Stefan Rießer elleni nyomozást — amelyet időközben kiterjesztettek Karl Hermann Fogyra is, — átadta az Offenburgi Államügyészségnek.

Az Offenburgi Államügyészség indítványára az Offenburgi Tartományi Bíróság megindította az előzetes bírósági eljárást Fogy és Rießer ellen.

A vizsgálóbírónak sikerült az erőszakos náci bűncselekmények vizsgálati szerve révén az izraeli rendőrség Tel-Aviv országos csoportjával együtt összesen 18 tanút felkutatatnia és kihallgattatnia.

Ezen a Fogy és Rießer elleni előzetes vizsgálat során sikerült továbbá kivonatokhoz jutni a „Megszállók és Támogatóik Büntetteit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság” jegyzőkönyvéből.⁴⁸ Mindazonáltal lehetetlennek bizonyult megszerezni a teljes eredeti jegyzőkönyv másolatát.

43 A Záró határozat jelentőséget tulajdonít a „templombúcsú” napjának és többször visszatér rá. Cservenkán többségben voltak a svábok, akiknek a vallási hovatartozásuk szerint volt evangélikus és reformátusok templomuk. A kitelepítésüket követően a fő utcán, egymással szemben álló két templomot lebontották. A ma meglévő két római katolikus templom egyike (Jézus Szent/séges/ Szíve) júniusban, míg a másik (Nagyboldogasszony) augusztusban tartja a búcsúját. A katolikus naptárban október 8-án van a Magyarok Nagyasszonya (Patrona Hungariae) búcsúja, de nem ismert, hogy melyik templomban volt ekkor búcsú („templombúcsú”).

44 A 31. SS-önkéntes-gránátoshadosztály (31. SS-Freiwilligen-Grenadier-Division) megnevezése a Záró határozatban 31. „Cseh és Morva” SS-önkéntes-gránátoshadosztály (31. SS-Freiwilligen-Grenadier-Division „Böhmen und Mähren”). Lásd: *Kovács Zoltán András–Számvéber Norbert: A Waffen-SS Magyarországon. Paktum Nyomdaipari Társaság, Budapest, 2001.* (a továbbiakban *Kovács–Számvéber*, 2001) 370–382.

45 Állomásparancsnok: Cservenka község helyi parancsnoka.

46 Karl (Carl) Hermann Fogy [Carl-Hermann Fogy / Hermann Fogy] (a. n. Ida Thohmann; Peggau / Ausztria/, 1914. 02. 07.–?) Waffen-SS tagja, hadnagy, építész, festőművész. A Freiburg környékén lévő Lahr lakosa.

47 Lahr/Schwarzwald németországi település Baden-Württemberg tartományban.

48 Komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Vojvodinu. Anketna Komisija u Pančevu. Zapisnik. [A Megszállók és Támogatóik Büntetteit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság.

Már 1965 eleje táján kirajzolódott, hogy Fogy és Rießer ellen csak akkor lehet terhelő bizonyítékot föltárni, ha tisztázni lehet a kérdéses napok összes cservenkai történéseit a lehető legnagyobb számú egykori lakos, illetve ott állomásozó katonák felkutatásával és kihallgatásával.

E célból indították el a 3 AR 23/65. számú előzetes nyomozati eljárást. Ez kezdetben egy bizonyos „Heinrich Kuhn”⁴⁹ ellen irányult. Az 1968.04.24-i rendelkezéssel a „Zsidók kivégzése Cservenkán, 1944. október 7/8-án” néven és 1 Js 9/68. aktajelzéssel folytatták az eljárást.

Ezt az ismeretlen tettes elleni indított nyomozást az 1968.05.30-i határozattal „kiterjesztették azokra a további zsidókivégzésekre, amelyeket az 1944. október 7-i és 8-i, Cservenkából Zomborba tartó meneteken hajtottak végre ismeretlen tettesek”.

A következő években 176 egykori cservenkai és környékbeli civil lakost, a 31. SS-tüzérezred Cservenkán állomásozó 1. zászlóaljának 109 egykori tagját, az érintett egységek 11 egykori parancsnokát és 74 további, többnyire az SS-hez tartozott tanút kutattak fel és hallgatták ki, egy részüket többször is.

A Fogy/Rießer előzetes vizsgálatának ügyben az offenburgi tartományi bíróság 1971.08.12-én kelt, VU 2+3/64. sz. határozata — amely figyelembe vette ennek a nyomozásnak az eredményeit, — megszüntette a vádlottak elleni büntető eljárást.

Ezt a határozatot és az azt megelőző eljárást, amelynek eredményeit itt is értékeltünk, teljes terjedelmükben figyelembe vesszük.

1. A foglyok menetelése Borból Cservenkára

a) A bori munkatábor

A magyar kormány által kibocsátott törvények alapján 1940-től magyar zsidókat hívtak be munkaszolgálatra. Belőlük munkaszolgálatos századokat alakítottak, és különböző helyeken vetették be őket.

Pancsovai Ankét Bizottság Jegyzőkönyve.] Pančevo, 1945. 01. 27. A dokumentum ma megtekinthető: Jevrejski Istorijski Muzej Beograd, 163/2. K.22-14-3/16. [7224]. A továbbiakban, mint „Területi bizottság” névvel szerepel a szövegben.

49 Heinrich Kuhn (a. n. Cristine Klees; Cservenka, 1911.06.09.– Rottweil /Németország/, 1962.06.27.).

A magyar zsidók ilyen munkaszázadait Magyarországon kívül, a szerbiai Bor rézbányáiban is bevetették.⁵⁰

A bori rézbányák körül táborokat rendeztek be a kényszerszolgálatosok részére. Ezekben a táborokban zsidók, szombatisták (megkeresztelt zsidók)⁵¹ és Jehova Tanúi (jehovisták) éltek.⁵² A zsidók a mellükön és a hátukon felfestették öltözetükre a sárga zsidócsillagot, ugyanígy a szombatisták is, akik azonban kiegészítésképpen fehér karszalagot viseltek. A jehovistákat nem jelölték meg.⁵³

Összesen állítólag 6000 kényszerszolgálatost gyűjtöttek össze Borban. Egy Strul⁵⁴ nevű egykori táborlakó 4000-re becsüli összlétszámukat.

A legnagyobb tábor a Berlin nevet viselte. 12 barakkból állt, amelyekben egyenként 10–12, 200–220 főt számláló munkaszázadot helyeztek el.⁵⁵ A tábor technikai vezetése az Organisation Todtnak volt alárendelve.⁵⁶

A kényszerszolgálatosokat foglalkozásuknak megfelelően osztották századokra, amelyekre különböző feladatokat osztottak be a bányában. Többségüket bányamunkára vetették be. 12 főből álló csoportokban napi 12 órát dolgoztak együtt, hetente váltakozó nappali és éjszakai műszakban. A csoportok irányítója mindig az Organisation Todt egy német tagja volt.

A táborokat a magyar honvédség katonái őrizték, akik már Borba elkísértek a magyar zsidói munkásszázadokat.

50 1943-ban és 1944-ben 3000–3000 magyar munkaszolgálatost vittek Borba. Összesen tehát 6000 magyar kényszermunkás dolgozott a bori bányákban és a Bor környéki hegyekben.

51 Az adventista egyházból 1914-ben kiközösített reformadventisták (adventista reformmozgalom) 1925-ben szerveződtek újra. A reformadventisták, más néven szombatisták nem voltak megkeresztelt zsidók, és nem tévesztendőek össze az erdélyi szombatosokkal.

52 A katonai szolgálat megtagadásáért Borba vitt és a kisegyházakhoz tartozó magyar Jehova Tanúkon (kb. 161 fő) valamint reformadventistákon (19 fő) kívül nazarénusokat (9 fő) is vittek kényszermunkára Borba.

53 A zsidók sárga csillagot viseltek ruháikon, az ún. kikeresztelkedett zsidók fehér karszalagot hordtak a bal karjukon. A reformadventisták (szombatisták) és a Jehova Tanúi nem viseltek megkülönböztető jelet.

54 Bencze Strul [Strul Bencze/Bence] Izraelben élő volt bori munkaszolgálatos.

55 A bori központi tábor (Lager Berlin) 3000 főt, a bori hegyekben épített nyolc altáborban összesen szintén 3000 főt tartottak fogva.

56 Organisation Todt (OT) német katonai munkaszervezet, amely a bori bányavidéken folyó munkákat felügyelte.

1944 elején Murányi (Moranj, Moranyi, Murani) Ede (Eduard)⁵⁷ alezredes vette át a parancsnokságot a magyar katonák fölött. Üdvözlő beszédében a magyar parancsnok a táborlakók értésére adta, hogy egy „szolga fajhoz” tartoznak, és soha nem fognak visszatérni hazájukba.

A Marányi által nagyobb keménységre ösztönzött magyar örök ekkor elkezdtek zaklatni, kínozni és apróságokért verni a foglyokat.

Voltak szökési kísérletek is. Ha ezek kudarcot vallottak, a résztvevők kemény büntetésre számíthattak. Marányi parancsnok állítólag azonnal agyonlőtt két elfogott menekültet. Másokat állítólag egy krumpliverembe dobtak, amelyet 1944 márciusától szeptemberig nem hagyhattak el.⁵⁸ Potasman⁵⁹ tanú arról számol be, hogy ezeket a foglyokat 1944. szeptember 13-án leírhatatlanul nyomorúságos állapotban adták át a németeknek, akik aztán agyonlőtték őket. Ez a tanúvallomás tartalmazza az egyetlen utalást arra, hogy Borban történtek németek által elkövetett kivégzések. Részleteket nem nevezett meg a tanú.

(A bori munkatáborban végbement események miatt a Ludwigsburgi Igazságügyi Szolgáltatási Központi szerve előzetes nyomozási eljárást folytat.)

b) A menet Cservenkára

1944. augusztus 23-án a Németországgal addig szövetséges Románia megadta magát a Szovjetuniónak. Az újonnan alakult román kormány Santanescu

-
- 57 Marányi [Matkovcsik/Matkocsik/Murányi/Morányi/Matusek] Ede (a. n. Dörgő Katalin; Pétervárad [Petrovaradin, Szerbia], 1896.10.07.–Markdorf [Németország], 1985.09.20.). Hamis adatai: Fehér Antal [Antal Fehér], Komárom, 1900.03.15., valamint Komárom, 1900.10.07.) szakszolgálatos alezredes, szolgálton kívüli hungarista ezredes. A bori táborcsoport főparancsnoka 1944 januárjától. 1945 után elkerülte a jogi felelősségre vonást, és a NSZK-ban, Stuttgarttól mintegy 150 kilométerre délre élt Fehér Antal néven. Nevét a továbbiakban egységesen, a pontos helyesírás szerint használom: Marányi Ede.
- 58 Borban Marányi Ede szökési kísérletért kivégeztetett két zsidó munkaszolgálatost 1944.04.02-án. Szintén szökési kísérletért többeket megkínóztatott és a Berlin tábor területén lévő, eredetileg az élelem tárolására szolgáló ún. krumpliveremben tartott fögva.
- 59 Pottesmann [Potteszmann/Potesman/Potasman] Vilmos (a. n. Rothschild Lujza; Szabadka / Subotica, Szerbia/, 1920.12.03.–Naharia /Izrael/, 2011.01.17.) volt bori zsidó munkaszolgálatos, a cservenkai tömeggyilkosság túlélője, erdőmérnök, mérmök. A továbbiakban egységesen Potasman nevet használom a szövegben.

tábornok⁶⁰ vezetésével augusztus 25-én hadat üzent Németországnak. Ez a politikai irányváltás megváltoztatta a stratégiai helyzetet is. A Vörös Hadsereg néhány napon belül keresztülvonult nyugat felé az immár Oroszországgal szövetséges Románián, és a magyar–szerb határon állt.

Ez volt az oka annak, hogy lemondjanak a bori rézbányákról, és megszüntessék és kiürítsék a bori tábor.

Néhány nappal 1944.09.17-e előtt készenlétbe helyezték a táborlakókat. 1944.09.16-án közölték velük az indulás időpontját (1944.09.17.).

A teljes tábor lakóit állítólag két nagy csoportban indították útnak. A tanúként kihallgatott táborlakók mind az első csoportba tartoztak, amely a Berlin tábor és néhány kisebb tábor foglyaiból állt és kb. 3000–3600 foglyot számlált.

Az első csoport 1944.09.17-én hagyta el Bort. Azok a magyar honvédek kísérték, akik már eddig is őrizték a tábor. Potasman tanú szerint a magyar táborőrseg fele, mintegy 80–100 honvéd kísérte a menetoszlopot.

Az első menetoszlopot — amelynek útját itt követjük — Pataki Franjo [Pataki Ferenc] hadnagy,⁶¹ szentesi tanya-tulajdonos vezette. Helyettese az újszegedi Juhász Pál hadnagy⁶² volt. (Őt a háború után állítólag egy magyar népbíróság halálra ítélte és kivégezte zsidók agyonlövése miatt. Ő feltehetőleg azonos azzal a Ladislav Pallal,⁶³ akit más helyen a kísézőcsapat parancsnokának neveznek.)

A kísézőcsapat további tisztje volt a zombori Turner Lazlo [Turner László].⁶⁴

60 Constantin Sănătescu (Craiova /Románia/, 1885.01.14.–Bukarest, 1947. 11. 08.) Románia miniszterelnöke.

61 Pataki [Pataky] Ferenc (a. n. Horváth Rozália; Szentes, 1913–?) tartalékos főhadnagy, az első csoportban Borból Magyarországra elindított gyalogmenet parancsnoka. A továbbiakban egysegesen Pataki Ferenc nevet használom.

62 Juhász Pál (a. n. Bugyi Anna; Földeák, 1906.03.02–Budapest, 1947.03.18.) tartalékos főhadnagy, tisztviselő, az első csoportban Borból Magyarországra elindított gyalogmenet parancsnok-helyettese. A népbíróság háborús bűncselekmények elkövetése miatt halálra ítélte és kivégezték. Sirja a Rákoskeresztúri új köztemető 298-as parcellájában van.

63 Pál [Páll] László zászlós, a bori keret tagja. Juhász Pál és Pál László két külön személy.

64 Turner László a bori altáborok egyikének (Lager Westfalen) volt a parancsnoka.

Fried⁶⁵ és Goldstein⁶⁶ tanúk megnevezik továbbá Szabo [Szabó] szakaszvezető⁶⁷ és Talos Andreas [Tálas András] kadétörmezt, ⁶⁸ mint azokat az őröket, akik a cservenkai téglagyárban a kivégzések előtt begyűjtötték a zsidók pénzét és értéktárgyait.

Nincs utalás arra, hogy az Organisation Todt tagjai vagy más német egységek akár csak szakaszosan is kísérték volna ezt a szállítmányt.

A Pataki Ferenc által vezetett menetoszlop az első napon háromórás szünettel kb. 24.00 óráig menetelt. Minden fogoly 1 kg kenyeret kapott úti ellátmányként. Bajáig, ahová 1944. október közepén érkezett meg a megtizedelt menetoszlop, ez volt utolsó hivatalosan kiosztott ellátmány. A foglyok hátizsájjukban vitték magukkal személyes csomagjukat. A hátizsákon könnyítettek vagy azt el is hajították, amikor egyre törődöttebbek lettek és erejük elhagyta őket. Léteznek azonban olyan tanúvallomások is, amelyek szerint egyes foglyok taligákon vitték magukkal csomagjukat.⁶⁹ Naponta 30 km-t tettek meg. Éjszaka a szabadban, a puszta földön aludtak a foglyok. Feljegyzései alapján Kariel Gardosh⁷⁰ tanú így adta meg a napi teljesítményeket és az útvonalat:

-
- 65 Fried Zwi és Jehuda Fried egyaránt tanúskodott, mindketten Izraelben élő volt bori munkaszolgálatosok.
- 66 Sahlom [Schalom] Goldstein (Nyirtas, 1920.01.15.–?) kereskedő, Izraelben élő volt bori munkaszolgálatos.
- 67 Minden bizonnyal róla van szó: Barla Szabó Zoltán [Szabó Imre Zoltán] szakaszvezető (a. n. Nagy Mária; Miskolc, 1916.02.19.–?), akit a jugoszláv és a magyar népbíróság háborús bűncselekmények elkövetéséért börtönbüntetésre ítélték.
- 68 Tálas [Tálas] András (a. n. Konrád [Konrád] Anna; Demecser, 1915.01.04.–Budapest, 1947.02.27.) hadapród őrmester, magántisztviselő. A budapesti népbíróság háborús bűncselekmények elkövetése miatt halálra ítélte és kivégezték. Sírja a Rákoskeresztúri új köztemető 298-as parcellájában található. A továbbiakban a pontos nevét használom: Tálas András.
- 69 A Jehova Tanúi a Borban az általuk készített talicskát használták a visszavonulás során.
- 70 Kariel Gardosh, [Gárdos Károly/Goldberger Károly/Karl Goldberger/Dos és Dosch–becenevek] (a. n. Gárdos Karie; Budapest, 1921.04.15.–Tel Aviv /Izrael/, 2000.02.28.) volt bori zsidó munkaszolgálatos. Párizsban majd Tel Avivban letelepedett újságíró, grafikus, karikaturista, Izrael kulturális attaséja.

1944.09.18.	Heidenau ⁷¹
1944.09.19.	Zagubica
1944.09.20.	Krepoljin
1944.09.21.	Petrovác
1944.09.22.	Pozsarevác
1944.09.23.	Mala Krsna
1944.09.24.	Smederevo
1944.09.25/27.	Belgrád/Zimony
1944.09.28.	Pancsova
1944.09.29.	Opovo
1944.09.30.	Titel
1944.10.01.	Tiszakálmánfalva
1944.10.2/3.	Újvidék
1944.10.04.	Szenttamás
1944.10.05.	délután megérkezés Cservenkára. ⁷²

A menet hosszával arányosan nyilvánvalóan növekedtek a kísérő honvédek kihágásai. Teichmann tájékoztatása szerint a honvédek puskatussal ütötték azokat a foglyokat, akik kiléptek a sorból, hogy a koszos tócsákból oltsák szomjukat.

A belgrádi bevonuláskor állítólag rettenetes jelenetek történtek. Jóllehet a menetszlopot megállították, hogy ne fényes nappal menjenek be Belgrádba, a lakosok felfigyeltek a zsidó menetszlopra. Állítólag német katonákat állítottak be, hogy a honvédek segítségére legyenek a zsidók őrzésében. Annak a kísérletnek a során, hogy az odanyomuló szerb népeiséget elszigeteljék a foglyoktól, állítólag német páncélosok mentek bele a tömegbe, és sok halott volt.⁷³

Belgrádban, ill. Zimonyban három napig maradtak a foglyok. Ezután csónakokon átvitték őket a Dunán. A Duna hídjait ekkorra már fölrobbantották. Az átvitelkor visszavonuló német csapatokba botlottak. Pancsováig csak olyan honvédek kísérték a menetszlopot, akik már Borban is őrizték a táborot.

71 Lager Heidenau: a bori hegyekben lévő altábor neve. Itt tartották fogva többek között Radnóti Miklóst és Yvan Landlert is.

72 Az eredeti szövegben a helyiségneveket vegyesen, szerbül és magyarul használták, továbbá az adott nyelven gyakran hibásan írták le. A javított változatot közlöm.

73 Nincs erről tudásunk.

Pancsovától népi németek (bánati svábok) váltakozó helyi csoportjai csatlakoztak örökként a menetoszlophoz. Ezek „DM” jelzésű fekete egyenruhát viseltek. Ezen emblémára különböző magyarázatok születtek:

DM = Deutsche Miliz [Német Milícia]
 = Deutsche Mannschaft [Német Legénység]
 = Draža Mihailović csetnikjei (szerb nacionalisták Draža Mihailović vezérletével)⁷⁴

Ezek a férfiak, akiket a német Kulturbund vagy a Volksbund tagjainak is neveztek, régebbi fegyvereket, sőt részben csak botokat hordtak. A zsidó tanúk egybehangzó adatai szerint gyakran történt lövöldözés. Azokat a foglyokat, akik lemaradtak, vagy kiléptek a sorból, hogy szőlőt szedjenek vagy elvégezzék szükségüket, lelőtték.

Nem egységesek az adatok az eme kísérőcsoportok által lelőtt foglyok számáról. Teichmann tanú úgy véli, hogy Titelig 70–80 foglyot öltek meg. Potasman tanú közlése szerint Pancsova és Jabuka [Torontálalmás] között egy helyütt a népi németek 130 foglyot lőttek agyon.⁷⁵

A Területi bizottság⁷⁶ vizsgálati beszámolója közli, hogy Újvidéken megszállták a foglyokat. E számlálás szerint 3000 fogoly érte el Újvidéket.

A menetoszlopot kísérő bánati svábok Titelnél elhagyták a menetet, mivel itt véget ért a lakóterületük.

A foglyok nem sokkal Cservenka előtt voltak.

Egy a Területi bizottság által kihallgatott, Pawkowitsch Dschordsche⁷⁷ nevű tanú, aki belgrádi kereskedő volt, így írta le a foglyokat:

74 Draža Mihailović (Ivanjica /Szerbia/, 1893.04.26.–Belgrád, 1946.07.17.) a csetnik mozgalom vezetője.

75 Jabukánál (Torontálalmásnál) 1944. október 1–2-án 133 bori zsidó munkaszolgálatost gyilkoltak meg német katonák. Lásd: *Csapody Tamás: A Pancsovai Jegyzőkönyv — a bori munkaszolgálatosok jabukai tömeggyilkosságának exhumálási jegyzőkönyve*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014) 4. sz. 1025–1039.

76 A Területi bizottság azonos a „Megszállók és Támogatóik Büntetteit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság” nevű bizottsággal.

77 Pawkowitsch Dschordsche (máshol: Pavkovics Dzsordzse) név magyarul: Pavkovics György.

„Rettenetes látványt nyújtottak. Csontvázak voltak, élő halottak, iszonyú volt látni őket. Egyesek kocsikon voltak, mások kézen fogva vezették egymást. Sok volt közöttük a beteg.”

1944. október 4-én vagy 5-én Tóth György József Kula felé találkozott a menetoszloppal, amikor kerékpárján arra haladt. A Területi bizottság előtt ezt közölte.

„Az országúton zsidók hatalmas csoportjával találkoztam, magyar katonák kísérték őket. Éppen akkor pihentek meg, amikor megérkeztem. Láttam, hogy a zsidók rettenetesen néznek ki, és inkább a sírból éppen kilépett halottakhoz hasonlítanak, mint élő emberekhez. Egyesek kiéhezve, lerongyolódva feküdtek az országút szélén, mások kukoricát törtek vagy tökök vágtak, és izgatottan, sietve ették meg.”

c) A foglyok megérkezése Cservenkára, elhelyezésük és átadásuk az SS-nek

A cservenkai megérkezés napjáról különböző tanúvallomások léteznek.

Több tanú azt közölte, hogy a foglyok menetszlopa 1944. október 4-én érkezett meg Cservenkára.

Simon Rottenstein⁷⁸ egykori fogoly is úgy véli, hogy 1944.10.04-én délután érkeztek meg Cservenkára.⁷⁹

Más tanúk vallomása szerint a menetszlop 1944.10.05-én érkezett meg Cservenkára.

Potasman és Gárdos zsidó tanúk is — aki feljegyzéseik alapján adták meg az adatokat — 1944.10.05-ét nevezték meg a megérkezés napjaként.

78 Rottenstein [Rottstein] Simon [Schimon] (Erdőbénye, 1920.04.18–?) Izraelben élő volt bori zsidó munkaszolgálatos.

79 A bori gyalogmenet 1944.10.05-én érte el Cservenkát. Lásd: *Csapody Tamás*: A cservenkai tömeggyilkosság. <http://zsido.com/konyvek/a-cservenkai-tomegyilkosság/>, letöltés: 2015.12.07.

Nagy Dezső⁸⁰ a Magyar Nemzet⁸¹ című újságban 1964.10.13-án közölt visszaemlékezésében 1944.10.06-át nevezi meg a megérkezés napjának. A Területi bizottság is 1944.10.06-át nevezi a megérkezés dátumának.

Karl Fogy és Peter Huber⁸² mindazonáltal azt állítja, hogy a zsidók csak 1944. október 7-én, tehát csak egy nappal Cservenka kiürítése előtt érkeztek meg oda.

Ennek azonban ellentmond az a több tanúvallomás által alátámasztott tény, hogy a foglyok több napon át tartózkodtak a cservenkai téglagyárban. Teljes bizonyossággal áll az is, hogy a kivégzések 1944.10.07-éről 8-ára virradó éjszakan történtek meg, és a túlélő foglyok 1944.10.08-án meneteltek tovább.

A megérkezés dátumára irányuló nyomozások eredményeként tehát az adódik, hogy az eltérő tanúvallomások miatt már nem lehetséges egzakt módon megállapítani a napot. Ha abból indulunk ki, hogy a menetoszlop nem esett szét saját menetidejű, önálló csoportokra, hanem egy és ugyanazon a napon érte el Cservenkát, akkor nagy valószínűséggel lehet feltételezni, hogy a menetoszlop legkorábban 1944.10.05-én délután, vagy legkésőbb 1944.10.06-án délután érkezett meg Cservenkára.

A Területi bizottság beszámolója szerint a menetoszlop még kb. 3000 foglyot számlált.

Ez a megállapítás megfelel több tanú vallomásának, akik látták Cservenkán a foglyokat, és 2500–3000-re becsülték a számukat.

De léteznek olyan vallomások, amelyek szerint jelentősen kisebb számú fogoly érkezett meg Cservenkára, mégpedig kb. 500–1000.

Hermann Fogy, aki az akkori események egyik kulcsfigurája, úgy vélte, kb. 500 foglyot látott megérkezni, és intézkedett az elhelyezésükről.

Ha abból indulunk ki, hogy Újvidéken még 3000 foglyot számoltak meg, akkor Cservenkára legfeljebb, de nem is sokkal kevesebb, mint kerekén 3000 fogoly

80 Nagy Dezső bori zsidó munkaszolgálatosként átélte a cservenkai tömeggyilkosságot, majd Baján megszökött. A tömeggyilkosság után 20 évvel — útban a cservenkai tömeggyilkosság áldozatainak zombori emlékművének avatására — egyik bori bajtársával felkereste a bácskai menetelésük helyszíneit és riportban számolt be a látottakról, egyben visszaemlékezett a velük történetekre.

81 Nagy Dezső három, egymást követő napon közölt részben, három címmel, de azonos alcímmel írta meg a cservenkai tömeggyilkosság történetét: Egy bakancs. A húsz év előtti cservenkai vérengzés drámája. 1. Magyar Nemzet, 1964.10.13. 7.; A halálraitáltak. A húsz év előtti cservenkai vérengzés drámája. 2. Magyar Nemzet, 1964.10.14. 7.; Az út vége. A húsz év előtti cservenkai vérengzés drámája. 3. Magyar Nemzet, 1964.10.15. 7.

82 Peter Huber (Cservenka, 1919.07.23.–?) a Waffen-SS tagja, munkás. Münchener lakos.

érkezett meg, és a téglagyárban helyezték el őket. Ennél pontosabban már nem lehet megállapítani ezt a számot.⁸³

A Cservenka felé menetelő foglyokat magyar katonák őrizték. A menetszlop cservenkai megérkezésekor és a téglagyárban is magyar őroket láttak.

A magyar örök számára vonatkozóan eltérő és meglehetősen pontatlan adatokat adtak meg. Fogy úgy vélte, kb. 3–5 magyar csendőr őrizte a foglyokat. Johann Mali⁸⁴ azt közölte, hogy 10–15 honvéd kísérte a foglyokat. Ez a szám alighanem közelebb áll az igazsághoz, de még mindig túl alacsonynak tűnik.⁸⁵

A foglyokat rögtön a település déli bejárata mögötti első utcán, a Pfälzergassén jobbra lefelé terelték a Gläßer, Rauch & Welker téglagyárak felé. A foglyok adatai szerint a település bejáratánál nem álltak meg. Az oszlop célratoró menetelése „a völgyben” lévő téglagyárak felé azt mutatja, hogy már előkészítették az elhelyezést, és a kísérőcsapatot tájékoztatták erről.

Mind kihallgatásain, mint naplójában Fogy ténylegesen azt közölte, hogy a Cservenka kiürítése előtti napon telefonhívást kapott a hadosztálytól, mégpedig IC-től,⁸⁶ bizonyos fönt említett Dr. Weißmanntól,⁸⁷ aki közölte vele, hogy „Cservenka déli kijáratához rövidesen magyar csendőrök által őrzött fogolymenetszlop érkezik meg Borból”.

Fogy adatait messzemenően a mesék világába kell utalni, amint ezt később még részletezzük. Különösképpen a cservenkai parancsadási viszonyokról és az ezredhez meg a hadosztályhoz fűződő kapcsolatairól szóló adatai bizonyultak messzemenően helytelennek. Ezért kétséget ébreszt az az állítása is, hogy a hadosztály bejelentette a foglyok érkezését.

Hihető viszont, hogy Fogynak voltak ismeretei a zsidók küszöbön álló megérkezéséről.

83 A gyalogmenet október 5-én érte el Cservenkát. A tömegyilkosság a megérkezést követő második nap, október 7-én éjszaka kezdődött és 8-ára virradó éjszaka fejeződött be. Lásd: *Csapody Tamás*: A cservenkai tömegyilkosság. In: Nagy Mariann (szerk.): *Velünk éltek — velünk élnek*: fejezetek a magyarországi és a Pécs-baranyai zsidóság történetéből. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet, 2015. 79–103.

84 Johann Mali (Cservenka, 1928.04.30.–?) a Waffen-SS tagja. A Stuttgart melletti Niefern lakosa.

85 A magyar katonai keret létszáma 120 fő volt. Jegyzőkönyv. Juhász Pál és Asztalos Ferenc tárgyalási jegyzőkönyve. Fényes László tanúvallomása. Budapest, 1947.03.17. Nysz: Nb.I.4949/1946/5. Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXV.1.a (Budapesti Népbíróság irata. Büntetőperes iratok) Nb.4948/1946. Juhász Pál és társa (Asztalos Ferenc). 61.

86 IC: jelentése nem ismert, a szövegkörnyezet alapján jelentése talán „katonai felderítő tisz”.

87 Korábban nem került még említésre Dr. Weißmann neve.

Ezt igazolja Alfred Müller,⁸⁸ a törzsüteg szakaszvezetője is, aki azt közölte, hogy Fogy parancsnokságán maga hallotta: neki (Fogynak) el kell lovagolnia, mert zsidók dél felől bemasírozó menetszlopát jelentették.

Saját adatai szerint Fogy Cservenka déli kijárata felé lovagolt a foglyok menetszlopához, és a Cservenka déli peremén 250 m távolságban lévő téglagyárhoz utasította a menetszlopot.

Fogy „roncs emberekként” írja le a foglyokat, más helyen azonban „jól tápláltként, egyenruhásként és renitensként” is. Egészen más ezeknek az embereknek az a képe, amelyet Pavkovics Dzsordzse⁸⁹ és Tóth György József tanúk rajzoltak meg. E szerint a foglyok, „akik közül sok volt a beteg, a kiéhezett és a lerongyolódott, élő halottaknak néztek ki, akik jobban hasonlítottak a holtakhoz, mint az élőkhöz”. Az ezen tanúk által rajzolt kép megfelel azoknak a nyomorúságoknak és szenvedéseknek, amelyeket a foglyoknak — az érintett zsidók vallomásai szerint — el kellett viselniük Cservenkáig.

Egyetlen tanú sem támasztotta alá, hogy a szóban forgó foglyoknak egyenruhájuk lett volna.

Fogy azt is állítja, hogy intézkedett arról, hogy 300 kenyeret és egy zsák előre főltszeletelt szalonnát hozzanak a foglyok ellátására. Egyetlen tanú sem igazolta, s különösen a foglyok egyike sem, hogy Cservenkán akár csak egy kis ellátmányt is adtak volna a foglyoknak. Ellenkezőleg, az egykori fogoly, Potasman azt közölte, hogy Zimonyban/Szerbiában, tehát 1944.09.27-én kapták az utolsó ellátmányt, és Cservenkán egyáltalán nem látták el őket.

Nagy Dezső beszámolója szerint ezután a következő szervezett ellátás Baján történt, tehát 1944 októberének közepén.

Ténylegesen az történt, hogy a foglyok — ahogyan már korábban, a Bor és Cservenka közötti menet során is — életveszély közepette szántóföldi terményeket szereztek (kukoricát, répát, szőlőt és krumplit), hogy azzal élelmezzék magukat. A cservenkai téglagyárban tüzet akartak gyújtani, hogy megsüssék rajta a krumplit. Nathan Eck arról számolt be, hogy ezt először alapvetően megtiltották nekik, de aztán pénteken este megengedték, hogy tüzet rakjanak, azonban egyidejűleg megtiltották, hogy ehhez (a körkemencéből való)⁹⁰ deszkákat használjanak föl.

88 Alfred Müller (Cservenka, 1924.07.13.–?) a Waffen-SS tagja, szakaszvezető, üveges. 1945-ben orosz fogságba esett. A Karlsruhe környékén lévő Pforzheim város lakosa.

89 Pavkovics Dzsordzse (máshol: Pawkowitsch Dschordsche) név magyarul: Pavkovics György.

90 A Hoffmann-féle körkemence égetőtere egy kör, vagy ovális alakú önmagába visszaterő, boltozatos kialakítású csatorna, melynek külső részén ajtónyílások, belső részén

Mivel más fa nem volt kéznél, mégis ezekből a deszkákból raktak tüzet. Amikor az SS emberei ezt észrevették, összeverték a foglyokat.

A törzsüteghez tartozott Johann Schütz⁹¹ tanú arról tájékoztat, hogy azon az éjszakán, amikor a kivégzések történtek, a téglagyári vasútállomáson állt őrt, és közben észrevette, hogy a téglagyárban több tábortűz ég, és a zsidók azoknál melegeznek.

A Cservenkára érkezés utáni első éjszakán a foglyok azon honvédek őrizete alatt maradtak, akik Borból Cservenkára vezették őket.

Ezt minden ezzel kapcsolatban kihallgatott fogoly közli. Vallomásaik azonban eltérnek, amikor arról az időpontról van szó, hogy mikor vette át az SS az őrzést.

A legtöbb tanú azt közli, hogy a megérkezés utáni reggelen zárták körül SS-tagok a tábort, és vették át az őrzést.

A Területi bizottság beszámolójában is az áll, hogy az őrzés SS általi átvétele a következő napon (1944.10.07-én) történt.

Egyes tanúk ellenben úgy vélik, hogy az SS-nek való átadás a megérkezés utáni harmadik napon történt meg, de nyilvánvalóan a megérkezés utáni második napra gondolnak.

Az átvétel időpontjának és körülményeinek fontos tanúja Alfred Müller, akoriban a „Pinz Eugen” SS-hadosztály tizedese, akit otthoni szabadsága után a háború miatt visszatartottak Cservenkán, és szakaszvezetőként, valamint kiképzőként a törzsüteghez osztottak be. Ő azt közölte, hogy a foglyok megérkezésének napján Fogy megparancsolta neki, hogy vegye át azok őrzését. Erre ő embereivel a téglagyárhoz masírozott, ahol azonban a magyar őrség elutasította őt. Fogy, akinek jelentést tett erről, először elhalasztotta a döntést. A következő reggelen (!) ismét fölvonult embereivel a téglagyárhoz. Ott aztán adatai szerint látta, hogyan tárgyal Fogy az átadásról a magyar őrcsapat parancsnokaival. Állítása szerint a helyzet feszült volt. A honvédek végül állítólag visszavonultak, és átengedték az SS-nek a foglyok őrzését.

Vallomásában Müller utal arra, hogy a foglyok átadása nem ment súrlódásmentesen. Szerinte a magyar örök erősen vonakodtak az SS kezébe adni a foglyokat.

azonos számú füstelvezető nyílás található. https://hu.wikipedia.org/wiki/Hoffmann-f%C3%A9le_k%C3%B6rkemence-utolsó_letöltés_2015.10.19.

91 Johann Schütz (Cservenka, 1904.08.29.–?) a Waffen-SS tagja, kalapkészítő segéd, textilmunkás. A Stuttgart közelében lévő Nabern lakosa.

A Területi bizottság beszámolója is elmondja, hogy „a német parancsnok, Fogy először hiába követelte a magyar parancsnoktól, Pál Lászlótól a foglyok átadását az SS-nek. A magyar parancsnok eszerint elutasította ezt a követelést, mire a szövetségesek hevesen vitatkoztak, sőt lőfegyverhasználattal fenyegetőztek. Erre föl abban egyeztek meg, hogy „Budapesttől” kérnek döntést. Ez a szerv aztán a németek mellett döntött, és megparancsolta az SS-nek való átadást. Mindazonáltal egyetlen tanú sem erősíti meg ezt a részletet. Nincs alátámasztva ez a budapesti telefonhívás.⁹²

Összefoglalva azt lehet megállapítani, hogy a foglyok menetszlopa 1944.10.05-én, de valószínű, hogy 6-án délután érkezett meg Cservenkára, és a rákövetkező reggelen, valószínűleg 1944. október 7-én vette át az SS.

2. A civil és katonai viszonyok Cservenkán, 1944 októberében

a) A kommunális viszonyok

1944 októberében Cservenkának 10–11000 lakosa volt.

A helységnek túlnyomó többsége volt evangélikus vallású. A helységben túlnyomó többségben voltak az evangélikus vallásúak (evangélikus-lutheránus augsburgi hitvallás).

A település utolsó evangélikus lelkészét Johannes Albrecht⁹³ volt, Fogy nála volt beszállásolva egy időre.

Létezett továbbá római katolikus egyházközség is. Utolsó plébános Cservenka 1944 novemberi megszállásáig Lorenz Scherer⁹⁴ volt. Őt 1944 decemberében elhurcolták Oroszországba, ahol 1947-ben meghalt. Azt beszéltek,

92 A budapesti telefonhívás ténye valószínűsíthető, míg annak tartama ismeretlen. Nem tudjuk, hogy a Honvédelmi Minisztérium milyen választ adott a munkaszolgálatosok átadásával kapcsolatban. Lásd: Csapody Tamás: A cservenkai tömeggyilkosság. A budapesti telefonhívás. Uo.<http://zsido.com/fejezetek/a-tomeggyilkosság-elozmenye-2/> — utolsó letöltés 2015.12.04.

93 Johannes Albrecht (Cservenka, 1908.08.02.–?) Cservenka evangélikus lelkésze. Teológiai tanulmányait Németországban végezte. Müncheni lakos.

94 Lorenz Scherer [Scherer Lőrinc] (?–Szovjetunió, ?1947.) római katolikus pap, plébános. A partizánok átadták az oroszoknak, akik a Szovjetunióba hurcolták. Szántó Konrád egyháztörténelem szerinti Scherer Lőrinc lelkész volt és a Szovjetunióban, általa nem közölt időpontban halt meg. Szántó Konrád: Elhurcolt, megrokkant és vissza nem tért papok. In: Papp Tibor (szerk.): Hadifoglyok írták. Hadtörténelmi Levéltár Budapest, 1999. In: <http://mek.niif.hu/02200/02237/html/f02.htm>–utolsó letöltés 2015.11.06.

hogy a megszállók azért üldözték, és ölték meg végül, mert összetévesztették a cservenkai rendőrség egykori vezetőjével, Philipp Schererrel.⁹⁵

A honvédek 1941-es bevonulásáig létezett továbbá egy kis zsidó hitközség is, saját iskolával a Szent István utca 5. szám alatt. A honvédek bevonulása után túlkapások történtek, amelyek során a csatornahídon⁹⁶ agyonlőttek néhány zsidót, akiknek a hullái a csatornába zuhantak, aztán elsodródtak.

A község vezetése a falu polgármesterére (a bíróra) és a 7 esküdtre hárult. Ezeket választották, és társadalmi munkában tevékenykedtek. Ugyanez vonatkozott az oldalukon álló községi tanácsra. A bírónak (a polgármesternek) kellett gondoskodnia a törvényi határozatok végrehajtásáról, a közbiztonságról és a rendről. Egyúttal ő volt az elnöke a helyi bíróságnak, amely enyhébb esetekben gyakorolta az igazságszolgáltatást.

Az utolsó polgármester Karl Welker volt.

A legfőbb cservenkai hivatalnok azonban a jegyző volt, mint közigazgatási szakember. A községi rendőrség neki volt alárendelve.

Cservenka utolsó jegyzője Ladislaus Taus volt.

A polgármester (bíró) és a jegyző irodái a Fő utcán lévő községházán voltak.

A községi szolgák száma 4–5 fő volt, akiket kisbíróknak is hívtak. Afféle falusi törvényszolgák voltak, nekik kellett közzétenniük a hirdetményeket német, magyar és szerb nyelven. Kék vászonegyenruhát hordtak, piros hajtókával [jelvénynel]. Dob volt náluk, és dobolással hívták föl magukra a figyelmet, ezért aztán „dobosoknak” is nevezték őket.

A közbiztonság és a rend fenntartása a községi rendőrség kezében volt. Ez vezetőjükkel együtt 9 főből állt. Kék egyenruhát hordtak.

A községi rendőrség vezetője 1944 októberében Török István volt, őrmesteri rangban. Ellentétben a kisbírókkal vagy dobosokkal, a községi rendőrök fel voltak fegyverezve, mégpedig 6 mm-es kis pisztollyal.

A községi rendőrség nem foglalkozott bűntügyekkel, ezekben a csendőrség volt illetékes. A csendőrség 7 főből és kizárólag magyarokból állt. A csendőrök rozsdabarna egyenruhát viseltek, és szintén fel voltak fegyverezve. A csendőrség magyar vezetőjét 1944 októberében Hajnal Istvánnak hívták, aki tiszthelyettesi rangú volt.

95 Philipp Scherer (Úriszentiván, 1910.01.20.–?). A Münster közelében lévő Bocholt lakosa.

96 Ferenc-csatorna, más néven Duna–Tisza–Duna-csatorna (Kanal Dunav–Tisa–Dunav). A csatorna kettészeli Cservenka községet.

Ez a községi közigazgatás 1944 októberében még nyilvánvalóan teljesen érintetlen volt. Mindazonáltal nincsenek tanúvallomások arról, hogy a községi szervek valamilyen módon beavatkoztak volna a következőkben ábrázolt, a bori foglyokat érintő eseményekbe.

Cservenkához tartozott a „Schwäbisch-Deutsche-Kulturbund”⁹⁷ Ez nem egy-egy településhez kötődő, szervezett népi egyesület volt. Az egyesület a „Hűség az államhoz, hűség a néphez” jelszóval a német származású és nyelvű jugoszláv, később magyar állampolgárokat szervezte és patronálta. Jugoszlávia kapitulációjáig a jugoszláv hatóságok az osztrák–magyar irredentákkal és revizionistákkal szembeni ellenmozgalomként erősítették és támogatták a Kulturbundot. Miután a hitleri Németország leigázta Jugoszláviát, a Kulturbund fokozatosan a német nacionalista törekvések eszközévé vált.

A Schwäbisch-Deutsche-Kulturbund”-nak végül pártszerű szerepe lett. A NSDAP⁹⁸ eszközeként működött.

A cservenkai Volksbund vezetője Johann Schumacher kereskedő volt. Felettese Daniel Kern, az SDK⁹⁹ körzetvezetője, a cservenkai református lelkész volt. Végül a cservenkai ifjúságot is német nacionalista jelleggel szervezték meg: Dr. Roland Vetter¹⁰⁰ volt a cservenkai német ifjúság csapatvezetője, és meghatározóan részt vett az 1928/29-es évfolyamú fiatalok behívásának az SS-be.

b) A katonai egységek

1944 októberében Cservenkán állomásozott a 31. „Cseh- és Morva” SS-önkéntes gránátoshadosztály 31. SS-tüzérezredének 1. zászlóalja.

Ezt a SS-hadosztályt 1944 nyarán állították fel Bácska területén. Főképpen a bácskai térség népi németeiből tevődött össze. Az idősebb és az egészen fiatal

97 Schwäbisch-Deutsche-Kulturbund (SDK): Sváb-Német Kulturális Szövetség.

98 Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP): Nemzetiszocialista Német Munkáspárt.

99 SDK: Schwäbisch-Deutsche-Kulturbund.

100 Dr. Roland Vetter (Cservenka, 1928.06.24.–Wiesbaden /Németország/, 1993.10.14.) evangélikus lelkész, író. A Hessen környéki Lampertheim lakosa. Teológiai művek mellett megírta a cservenkai és a dunamelléti svábok történetét. Deutsche National Bibliothek: <https://portal.dnb.de/opac.htm?method=simpleSearch&reset=true&cqlMode=true&query=auRef%3D1049682025&selectedCategory=any> — utolsó letöltés 2015.11.29.

évjáratokat hívták be. A közbenső évjáratok már bevonultak a különböző német egységekhez.

Az újonnan felállítandó hadosztály állandó tiszti állományát a 23. „Kama” (2. horvát) SS-önkéntes hegyi hadosztály képezte, amelynek fölállítása még nem fejeződött be.¹⁰¹ („Kama” horvátul azt jelenti: görbe tör. Az e csapathoz tartozók egyenruhájuk karján olyan fegyvernem jelzést viseltek, amely két keresztezett görbe tört ábrázolt.)

Ennek az elődje pedig a 13. (1. horvát) „Handschar” SS-önkéntes hegyi hadosztály volt.¹⁰² (A „Handschar”-hadosztályhoz tartozók olyan fegyvernemjelzést viseltek a karon, amely két keresztezett görbe kardot ábrázolt. A „Handschar”-horvátul azt jelenti: görbe kard.)

Ebben az eljárásban kihallgatott egyes SS-katonák katonai pályafutása a következő összefüggésekkel hozható kapcsolatba:

Josef Mailhammer¹⁰³ 1944.07.10-én osztották be a „Kama” hadosztályhoz, és saját állítása szerint akkor ment a 31. SS-hadosztályhoz, amikor a „Kamát” feloszlatták. Stefan Rießer és Balthasar Scherer¹⁰⁴ a „Handschar” hadosztályhoz vonult be, de később ennek a hadosztálynak a részeivel a 31. SS-gránátos-hadosztályhoz mentek Cservenkára.

Peter Huber egymást követően a „Handschar” hadosztályban és a „Kama” hadosztályban volt, mielőtt a 31. SS-gránátos-hadosztályhoz helyezték volna.

Fogy 1944. 6. 6-tól 1944. 7. 1-ig a „Handschar” SS-hegyi hadosztálynál volt, ezt követően a „Kama” SS-hegyi hadosztálynál, és azután a 31. SS-gránátos-hadosztálynál.

Az újonnan felállított 31. SS-gránátoshadosztály legénységének összetétele a felállítás ezen sajátosságainak felelt meg. Mivel a „Kama” hadosztályba szinte kizárólag horvátok, bosnyákok és szerbek tartoztak, ezért az újonnan felállított hadosztályban is olyan egységek voltak, amelyek szinte kizárólag horvátokból, bosnyákokból és szerbekből tevődtek össze.

1944 szeptemberéig Raitzel SS-ezredes volt a felállításban lévő 31. SS-gránátoshadosztály parancsnoka.

101 Az SS 23. (2. horvát) „Kama” fegyveres-hegyihadosztálya (23. Waffen-Gebirgs-Division der SS „Kama” [kroatische Nr. 2]). Lásd: *Kovács–Számvéber*; 2001. 367–368.

102 Az SS 13. (1. horvát) „Handschar” fegyveres-hegyihadosztálya (13. Waffen-Gebirgs-Division der SS „Handschar” [kroatische Nr.1]). Lásd: *Kovács–Számvéber*; 2001. 302–311.

103 Josef Alois Mailhammer (München, 1915.07.13.–?) a Waffen-SS tagja. Münchener lakos.

104 Balthasar Scherer (Veprőd, 1924.05.26.–?) a Waffen-SS tagja. A München közelében lévő Moosburg lakosa.

Raithelt a Waffen-SS vezérőrnagya, Gustav Lombard¹⁰⁵ váltotta föl. Sajat állítása szerint röviddel 1944.09.02-a után érkezett Újverbászra, amely akkoriban a hadosztály harcálláspontja volt.

A 31. „Cseh és Morva” SS-önkéntes-gránátos-hadosztályhoz tartozott a 31. SS-tüzérezred. Amikor Lombard hadosztályparancsnok 1944. szeptember végén átvette a parancsnokságot, ez az ezred — az ő állítása szerint — még éppen felállítás alatt lévő törzsként létezett.

Az ezredparancsnok Karl-Friedrich Dehnen¹⁰⁶ SS-őrnagy volt. Őt 1944 kora nyarán ezredparancsnokként azzal a megbízással küldték ki, hogy „bosnyák önkéntesekből” állítsa föl a 31. tüzérezredet. Dehnen 1944. október vége és november eleje között leváltották az ezredparancsnokságról és őt Hans Zeysing¹⁰⁷ főhadnagy követte.

Jóllehet e leváltás dátuma nem egyértelmű, kétségtelen, hogy a kérdéses időszakban — 1944.10.05-08. — Dehnen őrnagy volt a 31. tüzérezred parancsnoka.

A 31. SS-tüzérezred legalább három zászlóaljából tevődött össze. Lombard négy zászlóaljat nevezett meg, de nem volt képes megadni a 4. zászlóalj parancsnokának nevét. A hadosztálytörzs Ia¹⁰⁸ tisztje, Reuter őrnagy három zászlóaljat nevezett meg. Ez inkább megfelel az általános szervezeti rendszernek is. Ténylegesen nem sikerült megtalálni a 31. SS-tüzérezred 4. zászlóaljának egyetlen tagját sem.

105 Gustav Hermann Lombard (Klein Spiegelberg /Németország/, 1895.04.10.–Mühldorf am Inn /Németország/, 1992.09.18.) Waffen-SS vezérőrnagy. Münchener lakos. Szovjet fogságba esett és 1945 áprilisában, mint háborús bűnöst 25 évre ítélték. 1955-ben a szabadult és az NSZK-ban élt, ahol sohasem ítélték el. Az Alianz biztosító ügynökként dolgozott. A Waffen-SS veteránok legjelentősebb szervezetének (HIAG) egyik alapítója és élete végéig aktív tagja. Számvéber Norbert hadtörténész az alábbiakat írta Gustav Lombardról: „1942 szeptemberétől az 1. SS-lovasezred parancsnoka volt, majd 1943. október 22-től az átnevezett 15. SS-lovasezredet vezette. Lombardot 1944. április 14-én — már SS-Oberführerként — kinevezték a 8. „Florian Geyer” SS-lovashadosztály parancsnokává. Ezt a beosztást június végéig töltötte be, majd Hirschbergbe vezényelték, ahol augusztusig hadosztályparancsnoki tanfolyamon vett részt. 1944. szeptember 24-én megbízták a 23. „Kama” fegyveres-hegyihadosztály azon elemeinek vezetésével, amelyekből a 31. SS-önkéntes-gránátoshadosztályt tervezték felállítani. A 31. SS-önkéntes-gránátoshadosztály parancsnokává 1944. október 1-i hatállyal nevezték ki.” *Kovács-Számvéber*, 2001. 370. 423. lábjegyzet.

106 Karl [Carl]-Friedrich Dehnen (Oldenburg /Németország/, 1899.01.10.–?) SS-őrnagy, ezredparancsnok. A Hannoveri környékén lévő Bemerode lakosa.

107 Hans, Fritz, Wolfgang Zeysing (Warkweiden /Lengyelország/, 1901.02.15.–?) a Waffen-SS tagja, főhadnagy, ezredparancsnok. A Hamburg környéki Brackel lakosa.

108 Erster Generalstabsoffizier (Ia-Offizier): első vezérkari tiszt.

A 31. SS-tüzérezred 1. zászlóaljának vezetője 1944 októberében Josef Mailhammer SS-százados volt. (Erről továbbiakat ld.¹⁰⁹ lent.)

A 2. zászlóalj parancsnoka Günter Maas százados volt. Ez a zászlóalj Kerényben állomásozott.

A 3. zászlóaljat, amely Bácskeresztúron állomásozott, Johannes Neugebauer százados (Hans Dotterweich százados utóda) vezényelte.

Cservenkán állomásozott a 31. SS-tüzérezred 1. zászlóalja. Mailhammer 1944 szeptemberének közepén vette át a zászlóalj parancsnokságát. Segédtsztje Reiner Klotz hadnagy, küldönce Franz Linde¹¹⁰ hadnagy, a zászlóaljparancsnok küldönce pedig August Reichelt¹¹¹ volt.

Mailhammernek és zászlóaljtörzsének a székhelye Cservenkán volt. Mailhammert egy orvoshoz szállásolták be, zászlóaljának irodája ugyanabban az utcában volt.

Mailhammer cservenkai tevékenységéről és fellépéséről szinte semmi nem vált ismertté. A nyomozások eredménye szerint ő ismeretlen volt Cservenkán.

Ezt azzal lehet magyarázni, hogy valószínűleg alig 14 napig tartózkodott Cservenkán. Saját állítása szerint, amelyet dokumentumokkal erősített meg, legkorábban 1944.09.26-án érkezett meg Cservenkára. Cservenka általános kiürítése azonban már 1944.10.08-án megtörtént. Mindenesetre nem világos, hogy Mailhammer mely időpontban hagyta el Cservenkát.

Távollétében Fogy hadnagy fungált az ő tényleges segédtsztjeként és helyetteseként, bár ezt Fogy vitatja. Az ő állításával azonban szemben áll akkori zászlóaljparancsnokának, Mailhammernek az egyértelmű tanúvallomása. Egyébként már azért is Fogyra kellett esniük ezeknek a funkcióknak, mivel Cservenkán nem csupán ő volt az egyetlen birodalmi német tiszt Mailhammeren kívül, hanem ő volt a második legidősebb tiszt is, és ráadásul pontosan ismerte a helyi viszonyokat.

A törzsüteg parancsnoka Karl Hermann Fogy hadnagy volt. Fogy ezt szintén tagadja, és helyett egy Viertel nevezetű hadnagyot nevezte meg a zászlóaljtörzs vezetőjeként. Önmagát illetően csupán az adminisztráció vezetőjének állására tartott igényt, mint akinek semmiféle parancsadási felhatalmazása nem volt. Fogynak ezek az állításai azonban nem hihetőek. Számos tanú egybehang-

109 Id.: lásd.

110 Franz Linde (Schmalkalden /Németország/, 1911.06.02.–?) a Waffen-SS tagja, hadnagy. Bielefeldi lakos.

111 August Daniel Reichelt (Torzsa, 1902.10.13.–?) a Waffen-SS tagja. A Kaisersleutern közelében lévő Rammelsbach lakosa.

zóan a törzsüteg vezetőjének nevezi, különösképpen magának a törzsütegnek a tagjai. Viertel hadnagy ellenben a törzsütegnek minden tagja és Mailhammer zászlóaljparancsnok számára is ismeretlen volt.

A törzsüteg szolgálatvezetője Nikolaus Menninger¹¹² törzsrőmester szakaszvezető volt. Szakaszvezető volt Johann Weber¹¹³ és Alfred Müller hadnagy, őket ki lehetett nyomozni.

Alfred Müller — ahogyan Gustav Reitenbach¹¹⁴ is a 3. ütegből — tulajdonképpen nem a 31. SS-hadosztályhoz tartozott, hanem a „Horst Wessel” SS-hadosztályhoz. Szabadsága után ott ragadt Cservenkán, és a törzsüteghez osztották be szakaszvezetőként. Müller vezette az ún. híradós szakaszt, amely persze technikai felszereltség és kiképzett legénység híján nem tudta ellátni a megfelelő funkciókat. Ez a szakasz kizárólag az 1927–28-as évfolyamba tartozó fiatalokból állt.

[Alfred Müllert] a „Haus an der Hohen Brücke”-n (Csatornahídon) helyezték el. Más adatok szerint a szakasz a Fő utcán az ún. „Lelbach-házban” állomásozott. A törzsüteg többi legénysége a Geyer-házban került elhelyezve, szintén a Fő utcán. Ott helyezkedett el a katonai adminisztráció, az iroda és a raktár is.

A törzsütegen kívül Cservenkán állomásozott a 31. SS-tüzérezred 1. zászlóaljának 1., 2. és 3. ütege.

Az 1. üteg parancsnoka Zvonimir Marras bosnyák főhadnagy volt.

Az 1. üteget a „Rondell” vendéglőben helyezték el, amelynek tulajdonosa Stichert volt. Ebben az ütegben feltehetően az 1. zászlóalj bosnyákjait, szerbjeit és horvátjait fogták össze. Maga Marras ütegparancsnok Banja Lukából (Bosznia) származott, és a szerb-horvát mellett a németet is beszélte.

A nyomozások eredményei alapján Marras 1944.10.7/8-án nem volt Cservenkán. Néhány nappal a templombúcsú ünnepe (1944.10.08.) előtt Marras vezetésével riadóegységet helyeztek át a tiszai frontra, Óbecsére. Philipp Federmann,¹¹⁵ aki maga is az 1. üteghez tartozott, és akit áthelyeztek a frontra, 1944.10. 06-át nevezte meg az indulás dátumaként. Ezen a napon hallotta azt is, hogy zsidók érkeztek Cservenkára.

112 Nikolaus Menninger (Szilberek, 1894.12.27.–?) a Waffen-SS tagja, szakaszvezető. A Tübingen közelében lévő Hechingen lakosa.

113 Johann Weber (Cservenka, 1894.09.04.–?) a Waffen-SS tagja, szakaszvezető. A Heidelberg közelében lévő Falheim lakosa.

114 Gustav August Reitenbach [Reitenbach Gustav] (Cservenka, 1918.03.07.–?) a Waffen-SS tagja, elektrotechnikus. Az Erlangen közelében lévő Uttenreuth lakosa.

115 Philipp Federmann (Kiskér, 1907.10.06.–?) a Waffen-SS tagja. A Mannheim melletti Weinheim lakosa.

A riadóegységet nyilvánvalóan gyorsan és tervszerűtlenül állították össze. Valószínűleg a pillanatnyilag elérhető és fegyverrel felszerelt legénységet szedték össze. Számukról különböző adatok vannak, feltehetően 40–50 főről volt szó.

Mindenesetre az 1. üteg nagyobbik része visszamaradt Cservenkán. A mellett is szólnak szempontok, hogy nem minden idegen országbeli [külföldi] csapatrészt helyeztek át a frontra. [Georg] Simon¹¹⁶ megerősítette, hogy egy Alija Sentesci nevű alparancsnok nem ment velük a frontra, hanem visszamaradt Cservenkán.

Mások beszámoltak egy muzulmán „teherhordó állatokkal rendelkező rajról”, amely muzulmán tisztnek — Jankovics Ibrahimovics [fon]¹¹⁷ — parancsnoksága alatt állt.

Másfelől más ütegekhez tartozók is állították, hogy őket is áthelyezték a Tiszához, noha erre nem lehetett bizonyítékokat találni.

Az áthelyezéskor két teherautóra rakták föl a legénységet, két 10,5 cm-es löveggel együtt. Az 1. zászlóaljnak nyilvánvalóan nem volt több lövege. Nincsenek utalások arra, hogy 1944.10.07-én és a Cservenkáról való általános visszavonuláskor akár csak egyetlen löveg is meglett volna. A két löveghez nyilvánvalóan hozzátartoztak azok saját lőszerraktára, amelyet az 1. üteghez tartozók őriztek. A lőszerraktár egy kis akácerdőben feküdt Telecskán,¹¹⁸ a téglagyárak közelében.

A frontra való áthelyezés napján a téglagyár egyes foglyai parancsot kaptak, hogy rakodják föl a teherautókra tüzérmuníciót.

Ennek a riadóegységnek a további sorsáról kevés vált ismertté. Több tanú arról számol be, hogy az első bevetéskor egy Selinger [fon] nevű tiszt haslövést kapott, és elesett. Valószínűleg Selinger [fon] hadnagyról van szó, a 2. zászlóalj törzsütegének vezetőjéről. Ezek a vallomások utalást jelentenek arra, hogy Bácskában már föllállították a 2. zászlóalj egyes egységeit is, és ezeket bevetették a Tiszánál.

Az 1. ütegnek csak 11 egykori tagját lehetett felkutatni. Vallomásaik kevéssel járultak hozzá az akkori események tisztázásához.

A 2. üteget Petschel hadnagy vezényelte. Ő foglalkozására nézve tanító volt, és azt mondták róla, hogy nem tudott parancsokat osztani. Sorsáról semmit sem tudunk.

Biztosnak lehet azonban tekinteni, hogy a parancsnokság a 2. üteg szolgálatvezetőjére, Stefan Pfeifer szakaszvezetőre szállt át. Mindenesetre az itteni szem-

116 Georg Simon (Kiskér, 1899.10.14.–?) a Waffen-SS tagja. Karlsruhe lakosa.

117 fon=fonetikusán leírva

118 Telecska: a Bácskában a Ferenc-csatornáig futó Telecskai-dombságnak a cservenkai szakasza.

pontból érdekes időszakaszban Petschel már nem volt jelen. Helyette Pfeifer működött ütegparancsnokként.

A 2. üteg szakaszvezetőiként Heinrich Hoffmann,¹¹⁹ Philipp Ufholz,¹²⁰ Heinrich Avemaria és Georg Karius¹²¹ nevét adták meg. Kétségbe kell vonni, hogy valamennyien egyidejűleg töltötték be a szakaszvezetői posztot. Hoffmann és Ufholzt föl lehetett kutatni és ki lehetett hallgatni.

Ufholz időközben elhunyt.

Összesen 33 olyan tanút lehetett felkutatni, akik kétségtelenül a 2. üteghez tartoztak.

Vallomásaikból az derül ki, hogy a 2. üteghez nem tartoztak idegen [külföldi] országbeli csapatrészek és katonák. Ahogyan a törzsüteg és a 3. üteg, a 2. üteg is szinte kizárólag Duna-menti svábokból állt.

Ennek az ütegnek a cservenkai elhelyezésére vonatkozóan nem állnak rendelkezésre egységes adatok. Feltételezni lehet, hogy a 2. üteg különböző szállásokon állomásozott. Állomásként nevezték meg a következőket: az iskolaépület, a „Korporation” vendéglő, a zsinagóga és a „Weißes Rössel” vendéglő.

A 3. üteg Reiter [fon] hadnagy vezetése alatt állt. Nem lehetett megtudni, hogy ki volt ennek az ütegnek a szolgálatvezetője. Szakaszvezető volt Gustav August Reitenbach, Anton Glock¹²² és Fritz Judit. Reitenbachot és Glockot fel lehetett kutatni és ki lehetett hallgatni.

Az üteg főnökét viszont nem lehetett kideríteni. Sorsáról semmi sem vált ismertté. A Cservenka kiürítése előtti héten senki sem látta őt ott. Feltételezni kell, hogy — hasonlóan a 2. ütegbeli Petschelhez — ebben az időben már nem, vagy még nem volt az üteg főnöke. A parancsnokság ez időben szemmel láthatón Reitenbach szakaszvezető kezében volt. Ő tulajdonképpen nem tartozott a 31. SS-hadosztályhoz, hanem a „Prinz Eugen” SS-hadosztály Pancsován állomásozó gépkocsirajához tartozott, és szabadságon tartózkodott Cservenkán. Mivel a kiéleződő katonai helyzet miatt már nem tudott visszatérni csapatához, a Cservenkán lévő SS-egységhez osztották be.

Az üteg kb. 200 főből állt.

119 Heinrich Hoffmann (Cservenka, 1903.05.12.–?) a Waffen-SS tagja, szakaszvezető. Münchener lakos.

120 Philipp Ufholz [Ufholz Philipp] (Cservenka, 1900.09.11.–?) a Waffen-SS tagja, szakaszvezető. Münchener lakos.

121 Georg Karius a Waffen-SS tagja.

122 Anton Glock [Glock Anton] (Cservenka, 1923.11.18.–?) a Waffen-SS tagja, szakaszvezető. Heilbronn közelében lévő Neckarsulm lakosa.

Stefan Rießer vádlott a 3. üteghez számított. (Bár Rießer a 2. üteget nevezte meg, de az általa felsorolt ütegtisztek, ill. ütegtagok alapján biztos, hogy nem a 2., hanem a 3. üteghez tartozott.)

A 3. üteget a cservenkai cukorgyár kantinjában helyezték el.

Az 1. zászlóalj fegyverzetéről nagyon eltérő vallomások állnak rendelkezésre. Mailhammer azt állította, hogy „biztosan csak néhány fegyver” volt a zászlóaljnál, és úgy vélte, hogy „még lőszer sem volt a fegyverekhez”. Fogy hadnagy, akinek a kezében volt a törzsüteg parancsnoksága, azt állította, hogy „az őrség muníciójával együtt csak 15 német karabély” állt a törzsüteg, a 2. és a 3. üteg rendelkezésére. Ezeket a fegyvereket állítása szerint az 1. üteg bosnyákjaitól csalta ki. Továbbá a visszaözlő hadoszlopokat is átvizsgálták, hogy fegyvereket szerzenek maguknak, de „egy régi, vízhűtéses magyar géppuskán és annak háromlábú állványán, illetve egy megkezdett tár lőszeren”, valamint „egy megkezdett láda kézigránáton és gyújtószerkezeten” kívül semmihez sem sikerült hozzájutni.

Más tanúk is azt vallották, hogy nem volt minden katonának fegyvere.

Tény, hogy a riadóegységnek a Tiszához helyezése után már nem voltak nehézfegyverei Cservenkán (lásd fent). Az is helytálló, hogy gyorstüzelő fegyverként is csak egy régi típusú géppuska volt kéznél. Különböző vallomásokból azt lehet tudni, hogy ez a géppuska vagy nem működött, vagy nem tudták kezelni.

Erősen kétségesek azonban a további adatok arról, hogy csak kevés karabély és azokhoz kevés lőszer volt. Az üteghez tartozók túlnyomó nyilatkozatai alapján feltételezni kell, hogy minden ütegben nagyobb számú karabély állt rendelkezésre.

Mindenesetre a törzsüteg Alfred Müller-szakasza már legalább 10 félautomata karabéllyal rendelkezett.

Nyilvánvaló, hogy elegendő lőszer is volt. Az 1. üteg által őrzött lőszerraktár mellett — amely tüzérségi muníciót tartalmazott, — a tanúvallomások szerint létezett egy további lőszerraktár is, mégpedig az előbb említett raktár szomszédságában. Fegyverekhez való lőszeret tároltak benne.

A későbbi események azt is cáfolthatatlanul megmutatták, hogy elegendő fegyver és lőszer volt ahhoz, hogy foglyok százait végezzék ki.

3. A cservenkai téglagyárban lévő foglyok

a) Foglyok egy csoportjának továbbmenetelése

Ahogyon főntebb már kifejtettük, a téglagyárban elhelyezett foglyokat 1944. október 5-én vagy — valószínűbben — 6-án, a reggeli órákban vette át az SS.

Őrzésük többek között a törzsüteg Müller-szakasza által történt.

Mindazonáltal nem biztos, hogy az egész szakaszt bevetették-e az őrzésre, és hogy leváltották-e őket, és ha igen, mikor. A Müller-szakasz fiataljain kívül további SS-katonákat is beosztottak az őrzésre. Alfred Müller azt nyilatkozta, hogy kizárólag a törzsüteghez tartozók őrizték a foglyokat, és csupán a kivégzésekre osztottak be más egységekhez tartozókat. Müller „kb. 30”-ban adta meg az örök számát. Adatai szerint a törzsüteg állította össze váltakozóan az őrséget. Az UvD¹²³ [szolgálatot teljesítő altiszt] személye is változott. Müller mellett — az ő állítása szerint — egy tizedes, Schmidt törzsőrmester működött tovább UvD-ként.

Figyelembe kell venni azonban, hogy Müller adatai egyes pontokban ellentmondásosak, és néhány pontban nagyon kétségesek is.

Miután az SS átvette a foglyok őrzését, egy délutánon az érintettek számára meglepő módon elkülönítették a foglyok egy csoportját, és útnak indították Zombor felé. Ahogyan a megérkezés dátumát és az SS általi átvétel dátumát, úgy azt sem lehetett már pontosan megállapítani, hogy ez a csoport mikor indult útnak.¹²⁴ Annyi biztos, hogy a továbbbontás az SS átvétele után történt. Több zsidó fogoly az állítja, hogy a csoport annak a napnak a délutánján menetelt tovább, amelyen SS-katonák vették át az őrzést, vagyis 1944.10.07-én. A bizottsági beszámoló is ezt napot nevezi meg az 1. csoport elindulásának időpontjaként.

Alfred Müller is úgy hitte, emlékszik arra, hogy az őrség átvétele napján, ebéd után különítették egy nagyobb csoportot, és az továbbmenetelt.

Föl lehetett deríteni olyan cservenkai lakosokat is, akik megfigyelték a foglyok egy csoportjának továbbmenetelését. [Anton] Glock, Käthe Heinz és Johann Mali tanúk 1944.10.07-ét nevezték meg e csoport elindulásának dátumaként.

Más tanúk korábbi időpontot adnak meg, de kérdéses, hogy ők a Zombor felé továbbmenetelő részoszlopot látták-e, vagy egy másik, kisebb fogolycsoportot, amelyet a téglagyárban tartózkodás idején cservenkai munkavégzésre rendeltek ki.

Több egybehangzó adat szerint kb. 500 foglyot különítették el, és ezek a tömegmészárlás előtt elhagyták Cservenkát.

Nem lehetett tisztázni, miért különítették el ezt a csoportot, és az miért vonulhatott el. Homályos maradt az is, voltak-e szempontok az 500 fogoly elkülönítéséhez, és ha igen, mik voltak azok.

123 Unteroffizier vom Diens (UvD): szolgálatot teljesítő altiszt.

124 Az elindítás időpontja 1944.10.07. reggel. Lásd: *Csapody Tamás: A cservenkai tömeggyilkosság.* Uo. :<http://zsido.com/fejzetek/a-teglagyar/> — utolsó letöltés 2015.12.07.

Teichmann, Weisskopf¹²⁵ és Wertheiner¹²⁶ tanúk úgy vélték, jehovistákat [Jehova Tanúit] és szombatistákat [reformadventistákat]¹²⁷ különítették el a többi foglytól, és őket indították útnak. Nagy Dezsőnek a Magyar Nemzet 1964. 10. 23-i [13-i] számában megjelent, „Egy bakancs” című cikke is azt állítja, hogy a jehovisták [Jehova Tanúi] mentek tovább.¹²⁸

E csoportnak a leválasztása azért is könnyen volt lehetséges, mivel a jehovistákhoz [Jehova Tanúihoz] tartozókat különleges karszalaggal jelölték meg.¹²⁹

Mindenesetre további tanúk nem tudják megerősíteni, hogy a szelektálás ténylegesen ezen ismertetőjegyek alapján ment végbe.

Inkább minden a mellett szól, hogy ezt az „500-as csoportot” nem különleges ismertetőjelek alapján választották ki. Legalábbis a Herskovits¹³⁰ és Strauss¹³¹ nevű tanúk, akik kétségtelenül beletartoztak ebbe a csoportba, nem voltak jehovisták [Jehova Tanúi]. Ők semmilyen okot nem neveztek meg arra nézve, hogy beletartoztak ebbe a csoportba. Az elindulás körülményei is a mellett szólnak, hogy nem különös ismertetőjelek alapján választották ki ezt a csoportot.¹³²

Beszámoltak arról, hogy ötös sorba fel kellett állítani a foglyoknak és, hogy ilyen módon az elindulókat meg lehetett számlálni.

Tudatában kell lenni annak, hogy a fent említett cikkben vannak bizonyos averziók „azon deportáltakkal szemben, akik vallási fanatizmusból nem vonultak be katonai szolgálatra”. A cikk azt is szemükre veti ezeknek a vallási csoportoknak, hogy különleges bánásmódban részesültek és sajátos munkákat végeztek. Állítólag egyenesen ők ásták ki azt a gödröt a téglagyárban, amelyben később agyonlőtték a zsidókat. De legalábbis az utóbbi állítás helytelen. A helyet ismerő

125 Herman Weiskopf [Weiskopf Henrik] Izraelben élő bori zsidó munkaszolgálatos.

126 Moshe Wertheimer [Wertheimer] Izraelben élő volt bori zsidó munkaszolgálatos.

127 Reformadventisták (szombatisták) a menetelés során, Belgrád előtt megszöktek. Közülük senki sem érkezett meg tehát Cservenkára, szemben a nazarénusokkal, akiket viszont nem a téglagyárban, hanem Cservenka községben szállásoltak el.

128 A Jehova Tanúi a tömeggyilkosságot követően, 1944.10.08-án, a magyar keret őrzése alatt vonultak Zomborba.

129 A Jehova Tanúi nem viseltek megkülönböztető karszalagot.

130 Icak Herskovits (Herincse, 1915.01.17.-?) munkás, Izraelben élő volt bori zsidó munkaszolgálatos.

131 Aharon Strauss [Strausz Áron] Izraelben élő volt bori munkaszolgálatos.

132 A cservenkai téglagyárból 1944.10.07-én, a tömeggyilkosságot megelőzően két, egyenként kb. 500 főt számláló gyalogmenetet indítottak el Zombor felé. Lásd: *Csapody Tamás*: A cservenkai tömeggyilkosság. Uo. <http://zsido.com/fejezetek/a-teglagyar/> –utolsó letöltés: 2015.10.16.

szemtanúk kikérdezéséből ugyanis az derült ki, hogy a téglagyárban nem ástak ki különleges gödröket, hanem meglévő mélyedéseket választottak ki kivégzési helyül. Azok a szenvedések is, amelyeket ez az elmenetelő csoport átélt az úton, a „különleges bánásmód” vagy egyenesen az előnyben részesítés ellen szólnak. Herskovits és Strauss tanúk, akik beletartoztak ebbe a szállítmányba, azt mondták ennek a menetelésnek a lezajlásáról, hogy este Újszivác melletti kertekben éjszakáztak, és másnap Zombor felé indultak tovább. Különböző adatok szerint a kísérőcsapat Zomborig 30–50 muzulmán bosnyákból tevődött össze.

A Területi bizottság vizsgálati beszámolója Alija Sentesicit nevezi meg a menetszlop vezetőjének. Annyi biztos, hogy egy Sentesici nevű másodparancsnok létezett Cservenkán. Sentesici állítólag a második legalacsonyabb [örvezető] rendfokozatot viselte az 1. ütegben Marras SS-hadnagy mögött. Más adatok szerint azonban a 2. üteghöz tartozott. Kézenfekvő a feltételezés, hogy miután az 1. üteg egy részét Marras vezetésével áthelyezték a Tiszához, Sentesici az ütegpáncsnok helyetteseként működött, és a főként bosnyákokból álló 1. üteg maradékát vezényelte. Mivel ezt az üteget többé nem említik közelebbről a további cservenkai eseményekkel összefüggésben, sok minden szól a mellett, hogy ténylegesen Sentesici vezetésével ez a maradék üteg jelentette az idő előtt továbbmenetelő 500 fogoly kísérőcsapatát.

Mindazonáltal Strauss tanú azt állította, hogy nem muzulmánok kísérték a menetszlopot, hanem olyanok, akik németül beszéltek, egyesek azonban magyarul is. Ez a kijelentés azonban nem áll ellentétben a fenti feltételezéssel, egyes bosnyákok ugyanis beszéltek németül is. Ezen kívül az 1. üteg nem kizárólag muzulmánokból állt.

Útközben több foglyot agyonlőttek. Herskovits kb. 200-ra becsüli az útközben megöltek számát. A vizsgálóbizottság beszámolója azt állítja, hogy Szivác [Ószivác] és Zombor között 150 foglyot lőttek agyon.

E csoport második éjszakát Zomborban, az egykori zsidó temetőben töltötte. A csoport három napig maradt itt. Aztán Malacz [Mohács] felé vonult tovább, ahol kb. két hétig tartózkodott. Ezután e csoport túlélőit vasúti kocsikban indították el a Balaton környéki Veszprém melletti Szentkirályszabadja felé, ahol egyesültek a cservenkai mézárólástól megszabadultakkal, akik más úton mentek utánuk.

1944. október közepén aztán a túlélőket — feltehetően több vasúti szállít-mánnyal — a birodalom területén lévő koncentrációs táborokba, Oranienburgba, Buchenwaldba, Theresienstadtba és Flossenbürgbe deportálták.¹³³

b) A téglagyárban hátramaradt foglyok

Túlélők beszámoltak arról, hogy hamarosan azután, hogy a foglyokat átvette a SS, zaklatták a foglyokat, és kegyetlenkedtek velük.

Elmondják, hogy az SS tagjai a földön fekvő foglyok között cirkáltak, és megtiltották nekik a beszédet. Arra kényszerítettek őket, hogy felszedjék a hulladékokat. Aki nem engedelmeskedett rögtön a parancsnak, azt a zsidó tanúk elmondása szerint puskatussal ütlegették.

Weisskopf tanú azt mondta, hogy két olyan foglyot, aki a kerítéshez közele-dett, agyonlőttek. Erről az esetről azonban más tanú nem számolt be.

A foglyok egyes csoportjait különleges munkákra vitték. Kétségesnek tűnik, hogy tényleg 40–50 foglyot vezényeltek volna a kikötőbe,¹³⁴ hogy ott kirakodjanak egy gabonaszállító hajót, amint ezt Vetter tanú állította. Egyetlen más tanú sem számolt be erről az akcióról.

Ellenben az 1. üteg több tagja is — akiknek a téglagyár közelében fekvő két lőszerraktár őrzése volt a feladatuk — kijelentette, hogy foglyokat rendeltek ki arra, hogy lőszeres ládákat rakodjanak két teherautóra, amelyeket amikor az 1. üteg egy részét Marras vezetésével áthelyezték a Tiszához.

Túlélő foglyok arról is beszámoltak, hogy lőszeresládák rakodásához foglyo-kat vezényeltek ki. Ők a későbbi kivégzések előkészületeként értelmezték ezeket a munkákat. Bizonytalan, hogy a folyamatnak ez a kézenfekvő értelmezése helyes-e. A mézárálás technikai kivitelezése mindenesetre nem feltétlenül követelte volna meg nagy mennyiségű lőszer készenlétbe állítását. A kivégzéseket úgy is végre lehetett hajtani, hogy csak hordozható mennyiségű lőszer osztottak ki az őrcsapatnak. Nincsenek is egyéb utalások a tömeges kivégzés egyértelmű tech-nikai előkészületeire. Egy gödröt sem ástak ki. Fölhasználhattak egy meglévő gödröt, amely agyagbányászás révén keletkezett.

133 A bevagonorizásuk az ausztriai Zurdorfban (Zurányban) történt 1944 novemberében és Oranienburgba (Sachenhausenbe), valamint Flossenbürgba vitték őket. Lásd: *Csapody*, 2012. 296–302.

134 A Cservenkát átszelő Ferenc-csatormán lévő kikötő, Cservenkán.

A hátramaradt foglyok — körülbelül 2500 férfi — estefelé a téglagyár területén álló szárítókemencékbe — körformájú, alacsony épületekbe —, valamint egy kétemeletes gyártóépületbe húzódtak vissza.

A sötétség beállta után, kb. 23 óra felé kezdődtek azután a kivégzések.

4. A téglagyári kivégzések

a) A terep

A téglagyár területét három oldalról magas deszkakerítés vette körül, a negyedik oldalon pedig több méter magas, meredeken emelkedő agyagos hegyoldal határolta.

A téglagyárnak vasúti csatlakozása volt. A vágányok a téglagyár nyugati oldala mentén vezettek, és aztán egy kapun keresztül be a téglagyárba. Még a téglagyár területén kívül volt található egy állomásépületféle. Ebben az egyemeletes épületben őrszemek tartózkodtak a kivégzések idején. Erről a térségről mondta [Johann] Schütz tanú, hogy a kérdéses időben állandó jövés-menés uralkodott ott.

A gyártóépületek a telek első részében feküdtek, a meddőhányók viszont a terület hátsó részében. A terület tágassága miatt a meddőhányókat a legegyszerűbben azon az úton lehetett elérni, amely a téglagyáron kívül, a deszkakerítés hosszában egy második, egészen a meddő közelében fekvő kapuhoz vezetett.

Ennek az útszakasznak a hosszát illetően különböző adatok állnak rendelkezésre. Az adatok 50 és 300 méter között ingadoznak. Mindenesetre bizonytalan, hogy a tanúk e távolsági adatok esetében mely kezdő- és végpontokra hivatkoztak.

Az biztos, hogy ez volt az az út, amelyen kivégzésre vezették a foglyokat. Teichmann, Potasman, Braunstein¹³⁵ és Strul tanúk annyiban egybehangzóan adtak tájékoztatást, hogy először kivezték őket a téglagyárból, és aztán jobbra kanyarodva, a kerítés mentén egy másik kapuig vezették őket, amelyen keresztül haladva aztán ismét visszatértek a téglagyár területére, egy gödörhöz. Az az SS-katona, [Franz] Dorth,¹³⁶ aki a zsidókat őrizte ezen az úton, megerősítette ezeket az adatokat.

135 Zwi Braunstein Izraelben élő volt bori zsidó munkaszolgálatos.

136 Franz Dorth (Cservenka, 1907.02. 6.–?) a Waffén-SS tagja. Worms környékén lévő Westhofen lakosa.

Maga kivégzés helye a meredeken emelkedő agyagfal mellett feküdt. Ennek a falnak a lábánál az agyag elhordása miatt gödör keletkezett, amely kb. 30 méter hosszú és kb. 1,5 méter mély volt. Ezt a gödröt mindkét hosszanti oldalon és az egyik keskeny oldalon meredek rézsű határolta. A 4. oldalon könnyűszerrel be lehetett menni a gödörbe. Ebben az árokban, amely előkészített gödörnek tűnhetett nekik, lelték halálukat a foglyok.

b) A kivégzések

Miután a Cservenkán állomásozó SS-egységek átvették a foglyokat, SS-őrszemekkel vették körül a téglagyár területét. A területen belül is tartózkodtak SS-katonák. Az SS által leváltott magyar kísérőcsapat is még a téglagyár területén tartózkodott. Egyetlen tanú sem mondott semmit a honvédek elvonulásáról. Ellenkezőleg, megnevezték a magyar kísérőszemélyzethez tartozó neveket, akik legalábbis a lövöldözés kezdetén még jelen voltak a téglagyárban. „Egy bakancs” című cikkében Nagy Dezső egyenesen szemére veti Szabó szakaszvezetőnek, hogy elvette a kivégzésre vezetett foglyok pénzét és értéktárgyait, mondván, „hiszen úgys megölik őket”, és hogy „végigkibicelte ezt a cservenkai éjszakát”. Alfred Müller azt vallotta, hogy a kivégzések idején honvédek is álltak a töltésen, és magyar katonák is ott voltak, amikor zsidókat vezettek a gödörhöz.

A lövöldözés befejezése után még voltak honvédek a téglagyárban. [Cvi] Kohn¹³⁷ tanú arról számolt be, hogy a mérsárlás befejezése és a túlélő foglyok útnak indulása után felbukkant egy magyar tiszt a gödörnél, és felszólította a túlélőket, helyezték biztonságba magukat. Azt is mondják, hogy az SS elvonulása után egy magyar tiszt megadta a „kegyelemlövést” egy súlyosan sebesült zsidónak.

Tisztázatlan, hány tagból állt a felvonult SS-őrcsapat. Vannak utalások arra, hogy az 1. zászlóaljnak mind a négy Cservenkán állomásozó ütegéhez tartozókat bevetettek a téglagyárban és a téglagyárnál.

23 óra felé felszólították a foglyokat, hogy jöjjenek ki szállásukról, és álljanak föl ötös sorokban. 20 foglyóból álló csoportokat vezetett aztán 6–8 SS-katona a fent közelebről leírt árokhoz.

137 Cvi (Zwi) Kohn [Kohn László] (Bikács, 1920.01.01.–?) asztalos, Izraelben élő volt bori zsidó munkaszolgálatos.

A gödörnél tulajdonképpen történekről egymásnak ellentmondó szemtanúi beszámolók állnak rendelkezésre. Három olyan tanút lehetett fölkeresni, akiket a gödörhöz vezettek, és túléltek az ott történeket:

Cvi Kohn tanú arról számolt be, hogy az a kb. 20 főből álló csoport, amelyben volt, felsorakozott a gödörben, amikor egy sortűz zúdított rájuk. Ezután az SS-katonák leszálltak a gödörbe, és tarkólövessel elintézték azokat, akik még mozogtak. Állítása szerint kézigránátokat is dobta a gödörbe. A kivégzettek tovább, a gödörnél megölt foglyok zuhantak.

Potasman Vilmos tanú ellenben azt közölte, hogy a foglyoknak sorokban kellett felállniuk a gödör peremén, ahol még ott feküdtek az előttük megölt hullái. Azután megparancsolták nekik, hogy emeljék föl az éppen előttük fekvő holttesteket, és dobják a gödörbe. Ezután a gödör egyik oldalán sorban felállított mintegy 20 SS-katona lelőtte őket. A gödörben fekvő ez a tanú is észlelte még, hogy a hullák közé kézigránátokat hajítottak.

A tömeggyilkosság harmadik túlélő szemtanúja, Zalman Teichmann úgy írta le a történeket, hogy a gödör mindkét oldalán 4–4 SS-katona állt lövésre kész fegyverrel. Amikor odaértek, a foglyokat egyesével a gödör peremére vezették, és ott hátulról lelőtték őket, úgyhogy az érintettek bezuhantak a gödörbe.

Az akkoriban Cservenkán állomásozó egységek (31. SS-tüzérezred 1. zászlóalja) egykori tagjai közül is föl lehetett kerülni olyanokat, akik a kivégzés szemtanúi voltak. A kivégzések általuk nyújtott adatai szintén eltérőek.

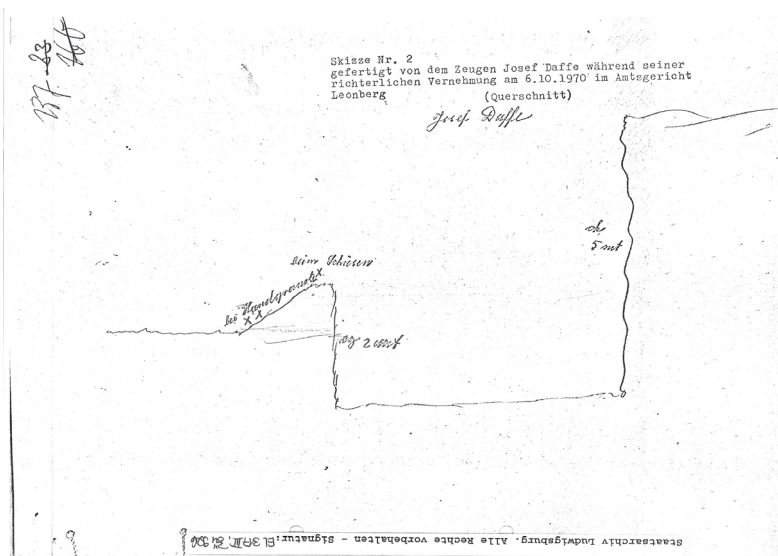
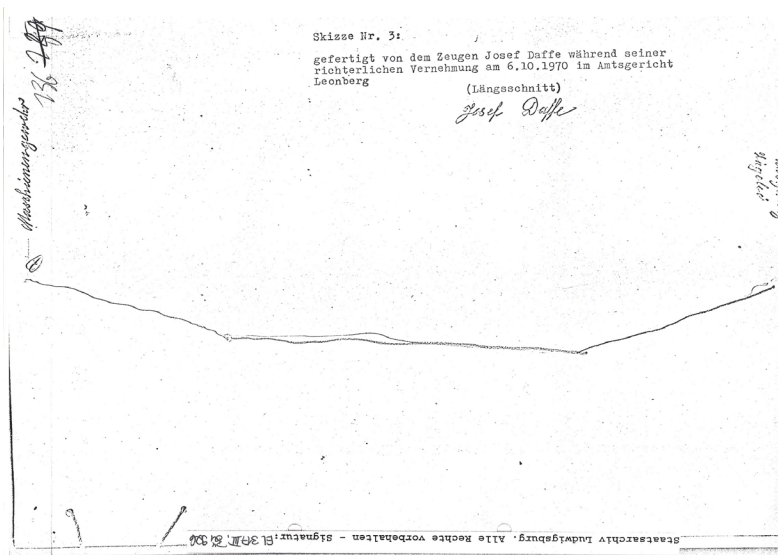
Josef Daffe¹³⁸ elmondása szerint (ő rajzokat is készített a tetthelyről)¹³⁹ a csoportosan odavitt foglyokat egy rézsútosan lefelé vezető rámpán hajtották be a gödörbe, és ott kb. 5 lövész, akik a gödörbe tüzeltek, agyonlőtte őket.

Kaspar Boos¹⁴⁰ azt közölte, hogy a foglyoknak egyenként kellett a gödör peremére lépniük, ahol pisztollyal, tarkólövessel ölték meg őket.

138 Josef Daffe (Újvidék, 1906.08.05.–Németország, 2000 előtt) a Waffen-SS tagja, közlegény, asztalos, portás. 1929-ben a jugoszláv hadseregben, a gyalogságnál szolgált 9 hónapot. 1944 szeptemberében kényszerrel bevonultatták a Waffen-SS-be. Német anyanyelvűnek és magyarul értőnek mondta magát. Cservenkán a Waffen-SS keretében először asztalosként dolgozott, majd a híradószakaszba osztották be. Felettese Karl Hermann Foggy, a Waffen-SS hadnagya volt. A kihallgatásai idején a Leonberg környéki Rutesheim város lakosa.

139 Josef Daffe az egyik kihallgatása során három, saját maga által készített, általa aláírt vázlatot rajzolt a cservenkai téglagyárban végrehajtott tömeggyilkosság helyszínéről (ezek közül 3 vázlatrajzot közölök). Leonberg, 06.10.1970. VU 2+3/64. Leonberg, 06. 10. 1970. Staatarchiv Ludwigsburg, EL 317 III. Bü 926. Josef Daffe, 134., 136–137.

140 Kaspar Boos (a. n. Anna Bernhard; 1905.05.30.–?) a Waffen-SS tagja. A Tuttlingen közelében lévő Gosheim lakosa.

[1–3. kép. Josef Daffe vázlatai a kivégzés helyszínéről, 1970]

A kivitelezés különböző módjaiból arra kell következtetni, hogy nem csupán a módszerek váltakoztak, hanem a kivitelezők is, sőt valószínűleg még azok is, akik a gödörnél parancsot adtak.

Nem lehet biztonsággal megállapítani, hogy meddig tartottak a kivégzések. A lövöldözés kezdetéről és végéről nagyon különböző kijelentések hangzottak el. Nagyjából mégis azt lehet mondani, hogy a kivégzések 1944.10.07-én 23 óra felé kezdődtek, és 1944.10.08-án hajnali 3 óra felé állították le őket.

Az ennek során megölt foglyok száma sem biztos.

1944.10.10-én, amikor a katonai egységek és a cservenkai lakosok nagy része is elvonult, a magyar csendőroktól a hátramaradt férfi lakosok azt a parancsot kapták, hogy ásóval-lapáttal jelenjenek meg a téglagyárnál. Kb. 20–30 férfi ott azt a parancsot kapta, hogy hányjon földet a még látható hullákra. A hullák egy hosszú árokban, kb. 3 méter szélességben és 1 méter magasan feküdtek. A Területi bizottság vizsgálati beszámolója megemlíti, hogy megkérdezték a férfiakat, ki vett részt az eltemetésben.

[A Területi bizottság] ezen kívül beszámol arról, hogy 1945 januárjában felnyitották a sírokat, nyilvánvalóan azért, hogy megszámlálják a halottakat. E beszámoló szerint német származású kulaiakat és cservenkaiakat vetettek be az exhumálásra. A feltárás során ők állítólag folytonosan bizonygatták ártatlanságukat, és megrettenve a látványtól valamint az oszlásban lévő hullák bűze miatt többen elájultak.

A vizsgálóbizottság megállapítja, hogy kb. 700 hullát számoltak meg a tömegsírban.¹⁴²

142 A meggyilkolt áldozatok száma vitatott. Számításaim szerint összesen mintegy 1000 zsidó munkaszolgálatost gyilkoltak meg. Az exhumálás 1957.11.4–5-én volt. Az áldozatokat a zombori izraelita temető díszsírhelyében helyezték örök nyugalomra. Lásd: *Csapody Tamás*: A cservenkai tömeggyilkosság. Uo. <http://zsido.com/fejezetek/az-aldozatok-szama/>; Az exhumálás során készült archív fényképek: Uo. <http://zsido.com/fejezetek/foto-dokumentacio-a-cservenkai-exhumalas/>; Az exhumálás során előkerült tárgyak: Uo. <http://zsido.com/fejezetek/foto-dokumentacio-az-exhumalas-soran-elokerult-targyak/>; A cservenkai áldozatok tömegsírja a zombori izraelita temetőben. Uo. <http://zsido.com/fejezetek/foto-dokumentacio-cservenkai-2014/>. Utolsó letöltések: 2015.10.16.

c) A kivégzések befejezése és az elindulás

Biztonsággal nem lehet tudni, hogy meddig tartottak a kivégzések. Bár a településen is hallották a lövéseket és a detonációkat, de a napról napra közeledő front és a várt evakuálás általánosan nyugtalanság idején a legtöbb lakos nyilvánvalóan nem figyelte folyamatosan a lövéseket. Ez magyarázza, hogy a kihallgatott civil lakosok részéről sem lehetett pontos adatokhoz jutni a lövöldözés kezdetéről, tartamáról és végéről.

A túlélő foglyok nagyjából egybehangzó közlése szerint a kivégzések 23 óra felé kezdődtek, és hajnali 3 vagy 4 órakor állították le őket.

A kivégzéseknek egy olyan esemény vetett véget, amelyet több, messzemenően egybehangzó vallomás tanúsít:

Fehér lovon egy SS-tiszt lovagolt a téglagyárhoz, és megparancsolta, hogy állítsák le a kivégzéseket. Egyúttal indulási parancsot adott. Ennek a tisztnak — akit sötét arcbőrüként és keret nélküli szemüveget viselőként írtak le — az azonosságát nem lehetett megállapítani. A leírás állítólag egyetlen akkoriban Cservenkán állomásozó tisztre sem illik, Fogyra sem, akiről azt beszéltek, hogy kedvencei a fehér lovak, és aki állítólag gyakran járt fehér lovon. Néhány tanú azt közölte, hogy a kérdéses időszakban egy barna vagy sárgás lovon járt. Más tanúk azt közölték, hogy más tiszteknek is fehér lovuk volt, például Stefan Pfeiffernek és Seelingernek.

Maga Fogy úgy véli, hogy a személyleírás egy Weis nevű, 2. ütegbeli SS-hadnagyra illik, akinek szintén almásszürke¹⁴³ lova volt. Ez a tiszt, ahogy mondják, ebben az időben nyomtalanul eltűnt Cservenkából, feltehetően dezertált. A nyomozások azonban nem igazolták, hogy ilyen nevű tiszt akkoriban tagja volt a 2. ütegeknek.

Miután a nem azonosított tiszt leállította a kivégzéseket, és kiadta a parancsot a továbbvonulásra, a maradék foglyok ötös sorokban fölálltak a téglagyár udvarán. A foglyok menetoszlopa aztán megindult, és — az előzőleg a téglagyár körül posztoló őrszemek és a kivégzőosztag kíséretében — Cservenka közepe felé menetelt.

A Területi bizottság vizsgálati beszámolója hajnali 5 órát adja meg az elindulás idejeként.

143 A zárójelentés a ló színének megnevezésére Karl Hermann Fogy esetében a „Schimmel”, Weis esetében pedig az „Apfelschimmel” szót használja. Az első esetben a ló színe lehetett fehér vagy szürke, a második esetben viszont csak almásszürke.

A foglyok menetoszlopa — a kb. 500 fogoly 4.7-i [sic] elkülönítése¹⁴⁴ és kb. 700 fogoly 1944.10.7/8-án történt megölése után — még kereken 2000 fogolyból állt.

A Cservenka közepe felé tartó menetelés során egyes foglyok megpróbáltak megszökni. A SS-őrség lövéseket adott le a menekülőkre. Néhány foglyot állítólag agyonlőttek. Goldstein tanú fejét súrolta a lövés és abbahagyta a menekülést. Strul tanúnak azonban a lövések ellenére sikerült ez alkalommal elmenekülnie.

A községháza előtt, az evangélikus templommal szemben a menetoszlop megállt.

Az ott tartózkodást nyilvánvalóan az váltotta ki, hogy meg kellett erősíteni a kísézőcsapatot, és a foglyok tovább menetelét össze kellett hangolni a Cservenkán állomásozó ütegek visszavonulásával.

A megállás idején bántalmazták a foglyokat, egyeseket állítólag meg is öltek. Konkrét megállapításokat azonban már nem lehetett tenni.

5. Továbbmenetelés Cservenkáról Zomborba

a) Az elindulás Cservenkáról

A 31. SS-tüzérezred Cservenkán állomásozó 1. zászlóalja már napok óta felkészült arra, hogy kiürítse Cservenkát, és a Dunán keresztül odébbálljon. Az akkori zászlóaljparancsnok, Mailhammer azt közölte, hogy a román front összeomlása és az oroszok meglepő tiszai előrenyomulása után azt a parancsot kapta az ezredtől, hogy készítse elő a zászlóalj visszavonulását. Ezért mielőtt elutazott volna Zomborba a hadosztály-megbeszélésre, azt a parancsot adta helyettesének, Fogynak, hogy helyezze menetkészültségbe a zászlóaljat.

Az 1. zászlóalj egykori tagjai megerősítik, hogy a cservenkai ütegek menetkészültségben álltak.

A cservenkai civil lakosság evakuálását illetően viszont ebben az időpontban még nem létezett világos elképzelés. A Fogy és Rießler elleni eljárásban (3 Js 677/64=VU 2+3/64) az akkori hadosztályparancsnok, Lombard azt vallotta a vizsgálóbíró előtt, hogy a Führer parancsa először megtiltotta a civil lakosság

144 A dátum nyilvánvalóan tévedés. Helyesen: 10.07.

evakuálását. De miután a budapesti német követ, Veessenmayer¹⁴⁵ segítségével kapcsolatba léptek Himmler SS-Reichsführerrel,¹⁴⁶ sikerült megkapni az engedélyt ahhoz, hogy evakuálják Bácska civil lakosságát.

A hadosztály azután azt a parancsot kapta, hogy saját illetékességében szervezze meg a civil lakosság távozását. Az evakuálás jelszavát állítólag rádión keresztül adták meg.

Erre vonatkozhat Fogy leírása, amely szerint 1944.10.07-én 20.00 óra tájban a Prága II. adón két zenedarab között olyan jelet küldtek, amely a katonai kiürítés jelszavát jelentette. Ennek nyomán adták ki az egyes útegeknek a kiürítésre vonatkozó, előkészített útmutatásokat.

Reálisabban hangzik Johann Wellynek,¹⁴⁷ Fogy akkori legényének leírása. Welly azt közölte, hogy 1944.10.07-én 22.30 felé telefonhívás érkezett az irodából Fogy számára, hogy egy Szivácból érkező jelentés után (az volt az ezredtörzs székhelye), 1944.10.08-án hajnali 3 óra tájban ki kell üríteni Cservenkát. Mindenesetre biztos, hogy 1944.10.07-ről 08-ára virradó éjszaka megérkezett a kiürítési parancs.

Biztos, hogy ugyanezen az éjszakán az egész lakosságot értesítették a közvetlenül küszöbön álló kiürítésről. Katonák rajzoltak szét a faluban, bekopogtattak az ablakredőnyökön, és elterjesztették a hírt. Több tanúvallomás szerint a lakosság riadóztatása 1944.10.08-án, hajnali 3 és 4 óra között történt meg.

Feltűnő, hogy a civil népesség riadóztatása nagyjából egybeesik azzal az időponttal, amikor leállították a téglagyári kivégzéseket.

A foglyok menetoszlopa, amely kb. egy óra hosszát várákozott a főutcán, a községháza táján, 7 óra felé ismét mozgásba lendült. Az oszlopot mindkét oldalon a törzsüteg híradós szakaszának kb. 30 fiatal SS-katonája kísérte. A híradós szakasz vezetője, Alfred Müller (UScha)¹⁴⁸ is velük volt.

A foglyok menetoszlopának elején és végén legalábbis Szivácig a törzsüteg más tagjai is meneteltek. Alfred Müller tájékoztatása szerint a szakaszának kato-

145 Edmund Veessenmayer (Bad Kissingen /Németország/, 1904.11.12.–Darmstadt /Németország/, 1977.12.24.) az SS-tagja, közigazdász. Magyarország német megszállása után a Harmadik Birodalom budapesti nagykövete, teljhatalmú megbízottja.

146 Heinrich Luitpold Himmler (München /Németország/, 1900.10.07.–Lüneburg /Németország/, 1945.05.23.) SS Birodalmi Vezető. Adolf Hitler után a Harmadik Birodalom legbefolyásosabb személye.

147 Johann Welly [Welli] (Cséb, 1909.08.09.–?) a Waffen-SS tagja, munkás. A Tübingen melletti Reutlingen lakosa.

148 Unterscharführer (UScha): szakaszvezető.

nái által kísért foglyok a szilárd út mentén jobbra lévő „nyári úton”¹⁴⁹ meneteltek. A balra eső „nyári úton” szintén csapatok meneteltek, köztük ismeretlen egységek is. A szilárd burkolatú középső sávot szemmel láthatóan a menekülő lakosság szerkarakavánja számára tartották fenn.

Az oszlop élén Fogy lovagolt. Átmenetileg abban a kocsiban [lovaskocsiban]¹⁵⁰ is ült, amely az oszlop előtt haladt, és amelyben — Fogy szerint — egy cservenkai civil állatorvos utazott. De arról is szólnak hírek, hogy a menetelés idején Fogy ismételtén föl-le lovagolt a metetoszlop mentén.

Egy másik SS-tisztről, aki csíkos inget viselt, szintén azt beszélik, hogy osztorral, ill. pisztollyal a kezében föl-le lovagolt a metetoszlop mentén. Alfred Müller úgy vélte, hogy ezt a tisztet Jankovicsnak vagy hasonlóan (Janovicsnak, Jankowitschnak) hívták. A 31. SS-tüzérezred 1. zászlóaljának név szerint feldehített tagjai között nincs ilyen nevű személy. De több tanú is beszámolt erről az ismeretlen lovas SS-tisztről. Ezért nem lehet kizárni, hogy a 31. SS-tüzérezred egyik továbbnyomuló, Cservenkától délre állomásozó zászlóaljához tartozott.

b) Foglyok megölése Cservenka és Zombor között

A Zomborba tartó menetelés idején a foglyok ki voltak téve a kíséző őrség bánalmazásának. A híradós szakaszhoz tartozó fiatalok állítólag napraforgószarakat téptek ki, és azokkal verték az egyre lassabban vonszolódó, teljesen kimerült foglyokat, hogy siettessék őket.

Zsidó tanúk arról tájékoztattak, hogy azokat a foglyokat, akik lemaradtak, és nem tudtak továbbmenni, megölték.

Egységesen azt is mondták róluk, hogy a menetelés egész idején lövöldöztek.

„Egy bakancs” című cikkében Nagy Dezső azt is leírta, hogy egy török fezt viselő katona Bajáig ment az oszlop végén, és megritkította az utolsó sorokat oly módon, hogy a lemaradóknak tört döfött a hátukba. Ez az közlés arra utal, hogy a kíséző őrségben talán már Cservenkától jelen voltak a korábbi „Kama” (azelött 2. számú horvát) hegyi hadosztály tagjai is, akik fejfedőként fezt, oldalfegyverként pedig görbe tört viseltek. A hadosztály újrafelállításakor ennek a muzulmán

149 Sommerweg: nyári út. A szilárd alapú út mindkét oldalán, a szilárd úttal párhuzamosan haladó földút.

150 A szövegben „Kutsche” szó szerepel. Ez magyarul hintót vagy lovaskocsit jelent. Ebben az esetben utóbbi a valószínű.

egységnek a tagjait önálló ütegebe foglalták össze. Cservenkán főként az 1. üteg állt muzulmánokból.

Lehetséges, hogy Nagy Dezső arról a katonáról számolt be, akiről Heinrich Wegehingel¹⁵¹ tanú azt mondta: „a mészáros”-nak hívták, mivel különösen kivette részét a bántalmazásokból. Nevét nem lehetett megtudni.

Vetter és Oster¹⁵² tanúk szerint létezett az a parancs, hogy a lemaradó foglyokat agyon kell löni. Más tanú nem tudta megerősíteni, hogy létezett ilyen parancs.

A foglyok menetszlopa Kerénynél — Alfred Müller közlése szerint Szivácánál — tartotta az első pihenőt. Több vallomás szerint Szivácig nem fordultak elő gyilkosságok. A mögöttük vonuló civil személyek is azt közölték, hogy odáig nem láttak halottakat az út szélén.

Az első pihenő idején, feltehetően a „Kerneier Hutter”¹⁵³ nevű tanyánál, az úttal határos kukoricaföldön, a foglyok egy részét agyonlőtték. A foglyoknak előzetesen le kellett adniuk órájukat és értéktárgyaikat, és ki kellett ásniuk egy gödröt. A Területi bizottság vizsgálati beszámolójában az áll, hogy Kerény és Zombor között a menetszlop Dzsiniacs Ádám majorságában tartott pihenőt, s ekkor 25 zsidót lőttek ott agyon, és kukoricaszárral fedték be őket, mígnem megjelent egy lovas tiszt, és leállította a további kivégzéseket. A beszámoló azt is tartalmazza továbbá, hogy 1945.03.01-én helybeli vizsgálatok zajlottak. Ezek során a beszámoló szerint Dzsiniacs Ádám majorságának közelében 15 hullát tartalmazó tömegsírra bukkantak. A közelben még egy sírt fedeztek föl 17 hullával. Ez a látélet nagyjából megerősíti Goldstein tanú számadatát. Ő azt közölte, hogy „néhány kilométerrel Cservenka után” 30 foglyot lőttek agyon.

Heinrich Wegehingel tanú is beszámolt egy „Szivác közelében” végrehajtott kivégzésről, amelynek során 30–40 zsidót lőttek le géppisztollyal. A lövészek szerinte hárman-négyen és „egy másik egység” SS-katonái voltak.

„Egy bakancs” című cikkében Nagy Dezső szintén leírja ezt a kukoricaföldön történt kivégzést. Ő kb. 50-ben adja meg a „Meierhof”-nál megöltek számát.¹⁵⁴ Ezen kívül beszámol arról, hogy a lövöldözés idején egy szürke autó hajtott oda,

151 Heinrich Wegehingel [Wegehingel Heinrich] (Cservenka, 1927.09.25.–?) a Waffen-SS tagja, gépkocsivezető. A Stuttgart közelében lévő Hirschlander lakosa.

152 Roland Vetter és Daniel Oster.

153 Kerneier Hutter: Kerényi tanya. Azonos Dzsiniacs Ádám tanyájával vagy majorságával. Mai fényképét lásd: *Csapody Tamás: A cservenkai tömeggyilkosság*. Uo. <http://zsido.com/fejezetek/foto-dokumentacio-cservenka-ma-2014-utolsó> letöltés 2015. 10. 17.

154 Nagy Dezső a korábban megnevezett 2. újságcikkében ír erről, a helység megnevezése nélkül.

és megállt. Állítólag Marányi Ede alezredes, a bori tábor korábbi parancsnoka szállt ki, megfigyelte a jelenetet, aztán továbbhajtott.

A vizsgálati beszámoló azt is írja, hogy még 1944 októberében az Ószivác és Kerény közötti országúton 39 zsidó hullát hordtak össze, és Újszivác zsidó temetőjében temették el őket. Ebből azonban nem lehet biztonsággal arra következtetni, hogy 1944. 10. 8-án már Kerény előtt megöltek foglyokat, mert lehet, hogy ezeket a halottak már előzőleg, valószínűleg az 1944.10.07-én — még a mészárlás előtt — Cservenkából elment menetoszlop hagyta hátra. Nagy Dezső teljesen arról számol be újságcikkében, hogy a foglyok korábban megölt zsidók hullái mellett vonultak el. Nagy Dezső szerint Szivác és Kerény között — ahol az út a vasútvonalat követi — történt az a közjáték, amelynek során foglyokat öltek meg. Egy áthaladó vonatról állítólag katonák lőttek a zsidó menetoszlopra, és több foglyot megöltek. Ezt az esetet egyetlen más tanú sem említi.

Egy másik esetről ellenben több tanú is beszámol, mégpedig mind SS-katonák, mind foglyok. Kerény és Zombor között egy motorkerékpáros hírnök, aki oldalkocsis motorkerékpárján ellentétes irányban haladt, géppisztolyával a foglyokra lőtt, és több foglyot megölt.

A Cservenka és Szivác között megölt foglyok teljes száma nem biztos. A Területi bizottság 1945 márciusában exhumálásokat végzett, és vizsgálati beszámolója szerint összesen 100 foglyot öltek meg ezen a szakaszon.

A foglyok menetoszlopa Szivácból nem a közvetlen úton ment Zomborba, hanem keresztülment Kerényen. Nem ismeretes, miért választották ezt az utat.¹⁵⁵ Meglehet, hogy azt akarták, ami Szivácig nem volt lehetséges, nevezetesen más csapatrészek és egységek számára szabadon tartani a közvetlen visszavonulási útvonalat Zombor és Bezdán között, ahol az ezred átkelt a Dunán. Ez további utalás lenne arra, hogy a cservenkai útegeken kívül ugyanebben az időben még további, nem ismert visszavonuló egységek is észak felé tartottak a foglyok által járt úton.

1944.10.08-a estéjén érkezett meg a menet Zombor elé, ahol a szabad mezőn éjszakáztak, majd a foglyok a hajnali szürkületben mentek keresztül Zomboron.

Ben Breuer¹⁵⁶ tanú a háza padlásán lévő rejtékhelyéről figyelte meg az átvonuló foglyokat. Több menetoszlopot látott elvonulni. Megállapítása szerint a kísérő csapatok „muzulmán usztasákból” álltak.

155 Nyilvánvaló tévedés: Cservenkáról a legrövidebb út Kerényen keresztül vezet Zomborba.

156 Ben Jom Tow Breuer Izraelben élő volt bori zsidó munkaszolgálatos.

c) A foglyok további sorsa

A foglyok menete Zomborból Gádon keresztül Bajára tartott.¹⁵⁷ A kísérőcsapat egy részét már Szivácnál kicserélték. A 31. SS-tüzérezred 1. zászlóalja legkésőbb Zomborban elvált a foglyoktól, és Bezdánba vonult vissza, ahol átkelt a Dunán.

A Területi bizottság vizsgálati beszámolójából ismeretes, hogy a foglyok megölése folytatódott. Gádon állítólag kivégzés történt, a Területi bizottság 35 hullát talált ott.

1944. október közepének egyik délutánján a menetoszlop végül megérkezett Bajára. Ekkorra már felrobbantották a Duna-hidat, a német csapatok visszavonulóban voltak.

Éjszakázásra a temetőbe vezették a zsidókat. Amikor sötétedett, német és magyar tisztek jelentek meg. Ismét magyar katonaság vette át a foglyok őrzését.

A Bandura-félszigetre [Pandúr-szigetre]¹⁵⁸ helyezték át, és az evezősklub otthonában szállásolták el őket.

A következő reggelen sorakozót tartottak, és megszámlálták őket: a számlálás még kb. 1500 főt mutatott ki.

A következő napokban ismét rendes ellátást kaptak, 1944. szeptembere óta először. Egyes foglyoknak sikerült elszökniük Bajára, ahol el tudtak rejtőzni, vagy még a kórházba is fölverték őket.

A foglyok zöme azonban végül a Dunántúlon keresztül eljutott Szentkirályszabadjára. Itt találkoztak annak az 500-as csoportnak a túlélőivel, amely 1944.10.07-én hagyta el Cservenkát.

Szentkirályszabadján találkoztak a foglyok ismét a bori tábor egykori parancsnokával, Marányi ezredessel.¹⁵⁹ Nagy Dezső beszámolója szerint megérkezésének napján rögtön agyonlővetett 7 foglyot.¹⁶⁰

1944. október 20-a és 25-e között vasúti vagonokban a Birodalomba deportálták a foglyokat, ott aztán Flossenbürg, Buchenwald, Oranienburg vagy Theresienstadt koncentrációs táborába kerültek.¹⁶¹

157 A Cservenkáról elindított egyik gyalogmenetet Bajára, a másik, a Radnóti Miklóst is sorai között tudó menetet Mohácsra kísérték.

158 Pandúr-sziget: ma Petőfi-sziget.

159 Marányi Ede ezredes helyes rendfokozata: alezredes.

160 Ez valótlan adat. Nagy Dezső Baján megszökött, Szentkirályszabadján nem volt jelen. Lásd: Csapody, 2014. 99–114.

161 A pontos időpontról és a deportálás helyeiről lásd a korábbi jegyzeteket.

A kevés túlélőt 1944 áprilisában szabadították fel a szövetséges csapatok.

6. A gyanúsítottak

a) A katonai vezetés:

Az átfogó nyomozati eljárás fő célja az volt, hogy felderítsék azokat a személy(eke)t, akik a fő felelősséget viselték a tömeggyilkosságért. Ez azt jelentette, hogy fel kellett fedni a parancsadási jog láncolatát, és odáig követni fölfelé, ahol elrendelték a foglyok megölését.

Ennek során — illetékességi okokból — a Fogy és Rießer ellen megindított előzetes vizsgálati eljárással (3 Js 677/64=VU 2+3/64) összefüggésben álló cselekményekre kellett korlátozni az eljárást. Ezek a cselekmények a foglyok 1944. október 7/8-i cservenkai és a Zomborba tartó menetén történt tömeges kivégzését ölelték föl.

Jóllehet az eljárás ezekre a cselekményekre korlátozódott, az ebben a keretben végzett nyomozásokat abból a szempontból is rögzítették és kiértékelték, hogy általános ismereteket nyújtottak az érintett személyekről, a helyi és időbeli körülményekről. Ezért a tények bemutatásába a foglyoknak Borból Cservenkára tartó, szenvedésekkel teli útját, valamint a túlélő foglyok Zombor utáni további sorsát is bevették.

Kb. 700 fogoly cservenkai tömeges megölése eleve megalapozta azt a gyanút, hogy erre magasabb helyről érkezett parancs. Nehéz ugyanis feltételezni, hogy egy ilyen parancs a legalsó szintről indulhatott el, vagy pedig a parancsot zászlóalj — sőt egyenesen üteg — szinten rendelték el és hajtották végre.

Ennek ellenére a parancskiadási jog láncolatára és a lehetséges parancsadókra irányuló nyomozások nem eredményeztek fogódzópontot egy „magasabb” parancs meglétéhez, akár a hadosztály, akár az ezred részéről.

Kinyomozták a hadosztály, az ezred és az 1. zászlóalj, valamint az érintett törzsek számos tagját, és többször is kihallgatták őket tanúként, utalva egyben lehetséges részvételükre is.

A hadosztályparancsnok akkoriban
Gustav Lombard főhadnagy¹⁶² volt.

162 A szövegen Gustav Lombard rendfokozata a korábbiakban vezérőrnagyként került megnevezésre.

Nagy Dezső többször említett, „Egy bakancs” című újságcikke súlyosan vádolja Lombardot. Az áll ott, hogy [Theodor] Horst Grell SS-százados¹⁶³ (a budapesti német követség zsidóügyi referense) 1944. október 9-án ezt táviratozta Ribbentropnak¹⁶⁴ (a nácik külügyminiszterének): „Lombard SS- főhadnagy jelenti, hogy Dél-Magyarországon 4.100 munkaszolgálatosra talált rá.”¹⁶⁵ Ennek a jelentésnek feltehetően az volt a célja, hogy Lombard megszerezze a jogcímet ezeknek az embereknek a megsemmisítéséhez. Lombard állítólag megkapta a parancsot a munkaszolgálatosok likvidálására.

A kutatások nem erősítették meg ezt a leírást. Mind Grell, mind az akkori követ, Veessenmayer tagadta, hogy foglalkozott ezzel az ügyel, vagy akár csupán tudomást is szerzett volna róla.

Maga Lombard szintén határozottan visszautasította Nagy leírását. Minden kihallgatásán kijelentette, hogy első kihallgatása napjáig (1963.12.12.) sosem hallott semmit — „még utalásszerűen sem” — a zsidók cservenkai kivégzéseiről.

A hadosztálytörzshöz tartozó tisztek, Otto Reuter (Ia tisz), Heinz Meinle (kísérőtiszt, helyettes hadosztály-segéd tiszt), Herbert Bartel¹⁶⁶ (a hadosztályparancsnok küldönce) és Max Pöhlmann¹⁶⁷ (negyedik tisz) is vitatta, hogy kihallgatása előtt bármit is tudott volna a cservenkai tömeggyilkosságokról.

Vallomásaikból az derült ki, hogy a hadosztálytörzs 1944 szeptemberéig Újverbázon állomásozott, és aztán Zomborba helyezték át. 1944 októberében Mohácsra helyezték vissza a hadosztálytörzset. Az áthelyezések pontos időpontját már nem tudták megnevezni a tanúk. Mégsem lehet kizárni, hogy abban az időpontban, amikor a cservenkai kivégzések történtek, vagy legkésőbb akkor,

163 Theodor Horst Grell (Breslau/Wrocław, 1909.12.19.–München, 1987. 04.21.) SS százados, diplomata, a budapesti német követség zsidóügyekkel foglalkozó szakértője.

164 Ullrich Friedrich Willy Joachim von Ribbentrop (Wesel, 1893.04.30.–Nürnberg, 1946.10.16.) politikus, a Harmadik Birodalom külügyminisztere. Háborús bűncselekmények elkövetéséért halálra ítélték és kivégezték.

165 Nagy Dezső és a Záró határozat sem közli a forrást. A távirat két nappal később kelt, mint a cservenkai tömeggyilkosság megkezdésének időpontja. A bori munkaszolgálatosok bori indulási létszáma kb. 3400 fő volt, akik közül mintegy 3100 fő érkezett meg Cservenkára. Lásd: *Csapody Tamás*: A cservenkai tömeggyilkosság. Uo. <http://zsido.com/fejzetek/a-tomegyilkossag-elozmenye-2/-utolsó letöltés 2015. 12. 04.>

166 Herbert Bartel (Obernessau /Németország/, 1909.04.01. –?) a Waffen-SS tagja. Düsseldorf-i lakos.

167 Max Pöhlmann (Unterschleichach /Németország/, 1914.03.27.–?) a Waffen-SS tagja. Münchener lakos.

amikor a foglyok menetoszlopa megérkezett Zomborba, a hadosztálytörzs már nem Zomborban állomásozott, hanem már áthelyezték Mohácsra.

Az egykori tisztek azt is megerősítették, hogy még csak akkoriban állították föl a hadosztályt, és az még nem alkotott egységes katonai köteléket. Az egységeket csak szeptemberben állították föl az ottani térség újonnan bevonult népi németjeiből, akik semmilyen katonai képzettséggel nem rendelkeztek. Ha létezett egyáltalán hírósszekötetés, az rossz és megbízhatatlan volt. A parancsok közvetítésére messzemenően küldöncöket vetettek be, még nagyobb távolságokra is.

Ezek a körülmények nem tüntetik föl teljesen hihetetlennek, hogy a kihallgatott hadosztálytiszték és a hadosztályparancsnok legalábbis eleinte semmit sem tudtak a cservenkai történésekről. Mindenesetre nem derültek ki közelebbi fogódzópontok arra vonatkozóan, hogy a hadosztályvezetés parancsot adott volna foglyok megölésére vagy ezt eltúrte volna.

Ez vonatkozik az ezredvezetésre is. Az akkori ezredparancsnok,

Karl-Friedrich Dehnen (örnagy)

szintén tagadta, hogy kihallgatása (1964.09.05.) előtt valaha is hallott volna valamit zsidók tömeges cservenkai kivégzéséről. Határozottan tudott emlékezni arra, hogy a kérdéses időpontban az ezredtörzs már nem Újszivácon állomásozott, hanem már áthelyezték Bezdánra a Dunához, hogy ott előkészítse az ezred átkelését a Dunán.

Dehnen arra is emlékezett, hogy a hadosztálytól írásos visszavonulási parancsot kapott, amelyet küldöncök által továbbadott az ezred három zászlóaljának. Ebben az időpontban már megtették az előkészületeket az elhelyezésre.

Dehnen azt állította, hogy még arról sem tudott semmit, hogy Cservenkára megérkezett, és ott tartózkodott egy ilyen nagy menetoszlop. Ezt a kb. 4.000 kiképzetlen népi németből fölállított ezredben uralkodó nyomorúságos viszonyokkal magyarázza, mondván, hogy ott még nem lehetett felelős vezetésről beszélni. Ahogyan már a hadosztálytiszték is, Dehnen is utal arra, hogy sem a szükséges tisztek, sem a szükséges vezetési eszközök, mint rádió és távbeszélő nem voltak meg. A parancsokat szinte kizárólag lovas küldöncökkel továbbították.

Dehnen feltételezte, hogy azok, akik ezt a jogtalanságot elkövették, rövidzárlat következtében váltak gyilkosokká, amikor el kellett hagyniuk 200 éve megörökölt hazájukat. Ezzel az 1. zászlóalj népi német tagjaira utal. Figyelemre méltó, hogy Dehnen azt is megemlíti, hogy az adott viszonyok között nem tudta volna megakadályozni a zsidók meggyilkolását.

Noha Dehnen visszaütött minden szemrehányást azzal kapcsolatban, hogy — legalábbis — tudott vagy később tudomást szerzett a dologról, kihallgatása után megmarad a gyanú, hogy nem pusztán feltételezést, hanem tényállást fogalmazott

meg. Ez mindenesetre arra utalna, hogy a foglyok megölését a legalsó szinten határozták el és hajtották végre.

Ha követjük a foglyok útját Borból Cservenkára, akkor kiderül, hogy nyilvánvalóan nem létezett menetterv. Ahogyan a Borból való elindulást az egymást érő események szabták meg, ugyanúgy a Dél-Magyarországra való visszamenetelést is a naponta változó fronthelyzet határozta meg. Amikor a Vörös Hadsereg előretört a Tiszához, a magyar kíséret parancsnoksága elhatározta, hogy a továbbiakban immár nyugat felé, a Bácskán keresztül, Cservenka érintésével menetelnek északra [észak-nyugatra].

Ezek a körülmények végül mégiscsak hihetővé teszik, hogy a katonai vezetéknek ebben a térségben nem volt tudomása ennek a fogoly-menetoszlopnak a közeledéséről, ha egyáltalán lehet egységes katonai vezetésről beszélni.

Mindenesetre Fogy, aki zászlóaljparancsnok-helyettesként és afféle helyi parancsnokként működött Cservenkán, azt közölte, hogy Dr. Weismann hadosztályfőhadnagy bejelentette nála a foglyok küszöbön álló megérkezését. Ez azonban nem megbízható kijelentés. Fogy leírásai számos ponton messzemenően valószínűtlennek, ha nem éppen a fantázia szüleményének bizonyultak. A Fogy eme kijelentése iránti kétséget megerősíti, hogy más helyen azt állítja, hiába kísérelte meg „különleges eseményként” jelenteni fölfelé a zsidók érkezését.

A kétségeket nem oszlatja el az, hogy Fogy tudott a foglyok küszöbön álló megérkezéséről, sőt elébe lovagolt a menetoszlopnak. Nagyon is lehetséges, sőt valószínű, hogy vagy nem hivatalosan, vagy a magyar kísérőcsapat egy előreküldött tagja által — aki szállás előkészítését kérte, — tudomást szerzett a menetoszlop küszöbön álló megérkezéséről.

A kivégzések befejezésének és az eltávozásnak a körülményei is kétséget ébresztenek arra nézve, hogy ez az akció a felettes katonai vezetés parancsára történt. A kivégzések 23.00 óra tájban kezdődtek. Állítólag kevéssel korábban, 22.30 felé érkezett meg a parancs Cservenka kiürítésére. A kivégzéseket annyira időben fejezték be korán reggel, hogy a túlélő foglyok az egységekkel együtt el tudtak vonulni Cservenkáról. Ezek az időbeli körülmények arra engednek következtetni, hogy a visszavonulás előtt még meg akartak szabadulni a foglyoktól. Feltűnő, hogy a mézárást akkor fejezték be, amikor az egységeknek el kellett vonulniuk. Ez döntően az ellen szól, hogy a megsemmisítési akcióval egy nem helybeli parancsot hajtottak végre. Máskülönben nem lett volna akadálya annak, hogy a mindenkire vonatkozó elindulástól eltérően egy kirendelt különítmény folytassa az akciót, majd a megbízás teljesítése után a többiek után menjen. Fogy kétes közlésén kívül csupán egyetlen utalás volt arra, hogy létezhettek egy „föntről” jött parancs. Az akkor cservenkai evangélikus lelkész, Johannes Albrecht azt kö-

zölte, hogy a kérdéses éjszaka hajnalán Fogy „egy szivaci előjárónak” telefonált a paplaktól, és ennek során kijelentette: „A parancs végrehajtva”. A tanú ezt a kijelentést arra lövöldözésre vonatkoztatta, amely kevéssel korábban nemult el.

Mindazonáltal egy későbbi kihallgatáson maga a tanú úgy vélte, a telefonálás és a kijelentés vonatkozhatott kizárólag Cservenka kiürítésére is. Maga Fogy tagadta ezt a paplaktól intézett telefonhívást.

Ha Albrecht tanú állításai helyesek is, azokból mégsem lehet következtetéseket levonni egy nem helybeli megsemmisítési parancsra nézve, ugyanis nincsenek adatok arra, hogy a telefonhívás összefüggésben állt a megsemmisítési akcióval.

A nyomozások eredménye alapján inkább azt kell feltételezni, hogy ez a tömeggyilkosság helyi esemény volt, amelyért kizárólag a Cservenkán állomásozó egységeket és azok tisztjeit kell felelőssé tenni.

Itt emlékeztetni kell az akkori ezredparancsnok, Dehnen nyilatkozatára (ld. fent).

Mindenesetre a nyomozások nem szolgáltatnak elégséges gyanút Lombard és Dehnen ellen arra nézve, hogy ők lettek volna a tömeggyilkosság előidézői.

b) A helyi katonai vezetés

A 31. SS-tüzérezred Cservenkán állomásozó 1. zászlóaljának parancsnoka

Josef Mailhammer (százados) volt.

A fenti megállapítások alapján őt kell fő gyanúsítottként tekinteni.

Ő azonban többszöri kihallgatása során minden gyanút elutasított magától arra vonatkozóan, hogy tudott volna a dolgokról, vagy egyenesen felelős lett volna érte. Azt állítja, hogy a kérdéses időszakban nem volt Cservenkán, hanem hadosztály-megbeszélésre utazott Bezdánba, a zászlóalj dunai átkelését készítette elő, és többé nem ment vissza Cservenkára.

Mindazonáltal a tartózkodására vonatkozó idő-adatok meglehetősen határozatlanok. August Reichelt, az ő akkori „legénye” megerősítette, hogy Mailhammerrel elhagyta Cservenkát, és Bezdánba utazott, de úgy vélte, hogy az elutazás csak 1944.10.09-én történt meg. Utolsó kihallgatásán azonban ismét kétségessé tette ezt az időmegjelölést. Mindenesetre ő is azt állítja, hogy sem a foglyok Cservenkára érkezéséről nem tudott, sem a lövéseket nem hallotta a téglagyárból.

Ténylegesen nem lehet bizonyítani, hogy Mailhammer Cservenkán tartózkodott a kérdéses időszakban.

Maga Fogy ismételten azt erősítette, hogy a kiürítés éjszakáján ismételten hiába próbálta meg elérni a zászlóaljparancsnokot. Más tanúk is azt közölték, hogy a kérdéses időben Mailhammer nem volt Cservenkán, vagy mindenesetre nem látták.

Saját állítása szerint Mailhammer csak a Bezdánnál történt dunai átkelés után, hírből szerzett tudomást arról, hogy távozása után, „a következő éjszakán” Cservenkán lövöldözésre került sor, „amelyben magyarok is részt vettek”. Állítása szerint csak a háború után hallotta, hogy akkor zsidókat lőtték agyon Cservenkán. E későbbi információk alapján Mailhammer azon a véleményen van, hogy „ezek az események spontánul — a helyzet alapján — keletkeztek”.

Mailhammernek ez a kijelentése emlékeztet az egykori ezredparancsnoka, Dehnen által kinyilvánított feltételezésre (ld. fent), azokat a körülményeket illetően, amelyek között a tömeggyilkosság bekövetkezett.

Mégis megmarad a kérdés, vajon véletlen volt-e, hogy a zászlóaljparancsnok Mailhammer éppen abban az időpontban hagyta el Cservenkát, amikor a foglyok menetoszlopa megérkezett oda. Nem lehetett tisztázni, vajon Mailhammer mondjuk azért hagyta-e el Cservenkát ebben a pillanatban, hogy helyettesére, Fogyra hagyja a foglyok megérkezésével keletkezett problémák megoldását.

Mindenesetre nem adódtak bizonyítékok arra, hogy Mailhammer valamiképpen felelős a foglyok megöléséért.

Távollétében az ismételten említett

Hermann Fogy (hadnagy) volt a helyettese.

Fogy volt az 1. zászlóalj törzsütegének vezetője, ezen túlmenően a zászlóaljparancsnok, Mailhammer segédtisztjeként és helyetteseként is működött. Állítását, mely szerint sem a zászlóaljparancsnok helyettese, sem a törzsüteg vezetője nem volt, hanem csupán szolgálatvezető volt Cservenkán, több tanúvallomás cáfolja. A törzsüteg tagjai egységesen azt közölték (ha ezzel kapcsolatban nyilatkoztak), hogy Fogy a törzsüteg főnöke volt. Mailhammer után Fogy volt a legidősebb és az egyetlen birodalmi német tiszt Cservenkán. Már tagja volt a 31. „Handschar” (korábban 1. horvát) Waffen-SS-hegyi hadosztálynak, amely 1944 júliusában beolvadt a „Kama” (korábban 2. horvát) Waffen-SS-hegyi hadosztályba, és aztán az 1944 nyarán újból felállított „31. Cseh és Morva” önkéntes SS-gránátos hadosztály magvát képezte. Fogy már 1944 júliusától egyetlen birodalmi német tisztként volt jelen Cservenkán. Ennélfogva jelentős pozíciót töltött be ott jóval azelőtt, hogy a hivatalos zászlóaljparancsnokot, Mailhammert kinevezték, és ő 1944. szeptember vége felé megérkezett volna Cservenkára. Ezért több tanú „Cservenka helyi parancsnokának” is nevezte őt, ami olyan funkció, amely tulajdonképpen nem létezett Cservenkán.

Hermann Fogy a fő gyanúsított.

Ellene ezért már 1964-ben nyomozási eljárást (3 Js 677/64) indítottak, és le-tartóztatása után előzetes bírósági vizsgálatot (VU 2+3/64) folytattak.

A megalapozott gyanú ellenére nem adódtak kielégítő bizonyítékok arra, hogy Fogy volt az a tiszt, aki Cservenkán elrendelte a zsidók megölését vagy más módon felelős lenne azért. Hermann Fogy ellen emiatt az Offenburgi tartományi bíróság büntetőtanácsa 1971.08.12-i határozata alapján megszüntették a büntető eljárást. Teljes mértékben figyelembe vesszük a határozat indokait, amelyek részletesen foglalkoztak a terhelő és mentő körülményekkel és amely tartalmazza a bizonyítékok alapos értékelését.

Miközben az előzetes bírósági eljárás a „Cservenkai gyilkosságok” cselekményeire korlátozódott, ebben a nyomozási eljárásban azon túlmenően meg kell vizsgálni Fogy felelősségét „a Cservenkáról Zomborba tartó menet alatt” történt fogoly-gyilkosságok ügyében is.

Fogy az utóbbi cselekmények ügyében is fő gyanúsítottnak számít.

Mailhammer zászlóaljparancsnok távollétében Fogy adta ki a menetrendelkezéseket a visszavonulásra vonatkozóan. Ténylegesen övé volt a parancsnoki hatalom a visszavonuló egységek fölött is, amelyek a velük együtt vonuló foglyokat őrizték. Tanúk azt is mondták, hogy a menetelés idején Fogy föl-le lovagolt az oszlop mentén.

Fogy tagadja, hogy felelős a visszavonulás során történt fogoly-gyilkosságokért. Azt állítja, hogy a foglyoknak az ún. híradós szakasz fiataljai általi őrzése a körülményekből adódott, s a menetoszlop végén olyan bosnyákok vonultak, akik egy idegen egységhez tartoztak. Azt állítja, hogy nem vett észre gyilkosságokat. Az állítja, hogy kizárólag a menetoszlop élén lovagolt, vagy egy kocsiban [lovaskocsiban] utazott. Ezt tanúk igazolják.

A számos terhelő adaton kívül nem adódott bizonyíték arra, hogy Fogy büntetőjogilag felelős zsidóknak a visszavonulás során történt megöléséért.

Nem bizonyítható, hogy létezett parancs a lemaradó foglyok agyonlövésére. Olyan tanúkat sem lehetett felkutatni, akik biztonsággal tudnák tanúsítani, hogy a visszavonulás során Fogy megparancsolta, támogatta vagy eltűrte volna foglyok megölését.

Ellenkezőleg, egy tanú azt közölte, hogy Fogy odaért, amikor SS-katonák néhány foglyot agyonlőttek, és Fogy rögtön leállította ezeket a kivégzéseket.

A túlélő foglyok és más tanúk által a visszavonulás során történelekről adott leírások azt a következtetést teszik lehetővé, hogy a körülményekből fakadóan a kísérőcsapat vagy csatlakozó egységek egyes tagjainak spontán kihágásaira került sor.

A helyzet egészére jellemző az a mind a foglyok, mind az SS-katonák által bemutatott eset, amikor egy szembejövő motoros küldönc megállt, és géppisztollyal belelőtt a menetoszlopba, és ezzel több foglyot megölt.

c) A törzsüteg gyanúsítottjai

A foglyok cservenkai és a Zomborba tartó továbbmenetelése során történt megölésében minden Cserevenkán állomásozó üteg tagjai részt vettek, de nyilvánvalóan kiemelkedő szerepet játszottak a törzsüteg tagjai.

Stefan Rießer, aki a 3. ütegehez tartozott, egyik első kihallgatásán azt közölte, hogy a foglyok megérkezése után az őrzésére minden ütegeknek 15–20 főt kellett átadnia a törzsütegeknek. Ez arra utal, hogy az őrzés elsősorban a törzsüteg feladata volt, amely a három további ütegehez tartozókat vont be támaszul.

A törzsütegehez tartozott az Alfred Müller (szakaszvezető) által vezetett ún. híradós szakasz is. Ezt a szakaszt csak 1944. október elején állították föl kb. 30 önkéntesből, akik az 1927-es és 1928-as évfáradhoz tartoztak. Ezeket a 16–17 éves SS-katonákat, — akiknek az egységét „Junge Mannschaft”-nak¹⁶⁸ hívták, — több tanú általában úgy nevezte meg, mint akik a téglagyárban kivégezték a foglyokat, és a továbbmenetelés során is számos foglyot megöltek. Azt is mondták, hogy „a fiatalok” a visszavonulás során a zsidók óráit hordták, és alkalmilag büszkélkedtek azzal, hogy zsidókat lőttek agyon.

Bizonyított, hogy Müller (szakaszvezető) és szakasza közreműködött a foglyoknak a magyar kiserőcsapatától való átvételében, és a honvédek távozása után átvette a foglyok őrzését.

Az is bizonyított, hogy a fiatal SS-katonák e szakasza alkotta a tulajdonképpeni őrcsapatot a Zombor felé tartó továbbmenetelésben. Mivel e menet során megöltek foglyokat, kézenfekvő a következtetés, hogy abban részt vettek a fiatalok.

E kollektíve súlyosan gyanúsítható szakasz vezetőjeként

Alfred Müller (szakaszvezető)

egyike a fő gyanúsítottaknak. Ezt az általános gyanút megerősíti több, mindenestre közelebről nem pontosított szemtanúi adat, amelyek értelmében Müller felelős a zsidók megöléséért, és kiemelkedő módon részt vett azokban.

A Területi bizottság vizsgálati beszámolójában is található utalás „a cservenkai ifj. Müllerre, Müller üveges fiára”. Az áll ott, hogy Müller — biztosan Alfred

168 „Junge Mannschaft”: „fiatal legénység”.

Alfred Müller,
geb. am 13. Juli 1924 in Cservenka/Jugosl.,
wohnhaft in Pforzheim, Sperberweg 2.

M. war nach Beendigung seines Urlaubs im Oktober 1944 in Cservenka
der Stabsbatterie der I. Abt. des 31. SS - Art.- Reg. als Aus-
bilder zugeteilt worden.

Alfred Müller

Vernehmungsniederschrift. Landeskriminalamt Baden-Württemberg (NSG),

Tgb.-Nr.III/16-39/65. 544.

A fénykép készült: Pforzheim, 1966.11.23.

Müllerről van szó — „egyike a főbűnösöknek”. Ezt az általános kijelentést azonban nem konkretizálják közelebről.

Mindenesetre terhelő adat a maga Müller által megerősített tény, hogy Cservenka orosz megszállása után Cservenkán falragaszok útján közzétették körözését.

Alfred Müller tulajdonképpen nem a 31. „Cseh és Morva” SS-hadosztály Cservenkán állomásozó egységeihez tartozott, hanem a 18. „Horst Wessel” páncélos-gránátos hadosztály¹⁶⁹ tagja volt. Lakóhelyén, Cservenkán töltött 1944 szeptemberi szabadsága idején belebonyolódott a visszavonulás zavaraiiba, és a Cservenkán állomásozó 31. SS-hadosztály 1. zászlóaljához irányították. A törzsütegbe osztották be, és az ún. híradós szakasz kiképzőjeként alkalmazták. Mindössze néhány nappal szakaszvezetői kinevezése után érkeztek meg a foglyok Cservenkára.

A[lfred] Müller maga közölte, hogy szakaszát a foglyok őrzésével bízták meg. Elismerte, hogy UvD altisztként (szolgálatot teljesítő altisztként) működött, amikor egy általa nem ismert, magasabb SS-tiszt vezetésével egy fegyveres különítmény vonult be a téglagyárba. Amikor hamarosan lövéseket hallott, partizántámadásra gondolt, és részt vett a szomszédos terület átvizsgálásában. Visszatérve tudta meg, hogy foglyokat lőttek agyon.

Müller tagadja, hogy bármilyen módon részt vett volna a kivégzésekben. Azon szemrehányásokat, hogy tanúk látták őt a gödörnél, visszautasította, és kijelentette, hogy a téglagyárban tartózkodó más SS-katonához hasonlóan kíváncsiságból közeledett a kivégzés helyéhez, és egy darabig figyelte az eseményeket.

Ezek az állítások semmiképp sem meggyőzőek, de cáfolni sem lehet őket. Nem találtunk olyan tanúkat, akik rábizonyíthatnák Müllerre, hogy foglyokat lőtt meg vagy parancsot adott megölésükre.

Ez a Zomborba való menetelés történéseire is vonatkozik.

Azok az egykori SS-tagok, akik terhelő adatokat közöltek magukra nézve (Daffe, Boos, Boulanger, ld. lent) többszöri kihallgatás ellenére egyetlen parancskiadó személyt sem szolgáltattak ki, hanem azt állították, hogy azokat nem ismerték. Alfred Müllerre sem tettek terhelő vallomást.

Lehetséges, hogy a cservenkai téglagyárban a híradós szakasznak még a felét sem vetették be. Azt sem lehetett tisztázni, mennyi ideig volt ott bevetve ez a szakasz.

169 18. „Horst Wessel” SS-önkéntes páncélgránátos-hadosztály (18. SS-Freiwilligen-Panzer-Grenadier-Division „Horst Wessel”). Lásd: *Kovács-Számvéber*, 2001. 323–336.

Ennek az egységnek egyes tagjai azt mondták, hogy csupán 10 főt választottak ki a téglagyárhoz. Karl Müller¹⁷⁰ tanú megerősíti, hogy látta, amint Alfred Müller kb. 10 fiatal SS-katonával bevonult a téglagyárba. A híradós szakasz többi tagja ez idő alatt állítólag szállásán maradt, vagy különböző cservenkai feladatokra osztották be őket.

Ezért pusztán a tényleges adottságok alapján nem cáfolható, ha az ún. híradós szakasz legtöbb kinyomozott tagja azt állítja, hogy egyáltalán nem, vagy legalábbis a kérdéses időpontban nem vetették be őket a téglagyárban.

E szakasznak csupán négy egykori tagja ismerte el, hogy foglyokat őrzött a téglagyárban, mégpedig:

Jakob Maurer¹⁷¹

Georg Stengel¹⁷²

Karl Straub¹⁷³

Heinrich Wegehingel.

Maurer azonban azt állítja, hogy csak a téglagyári kivégzések után állították őrségbe. Az volt a feladata, hogy a téglagyárból való elvonuláskor őrizze a foglyokat. Közlése szerint sem a gödröt nem látta, sem halott foglyokat a gödörben.

Stengel azt közölte, hogy csak 1944.10.07-én délelőtt vetették be őrszemként a téglagyárban. Úgy véli, hogy a kivégzések éjszakáján egyáltalán csak kb. 3–5 bajtársa volt a téglagyárban Müller szakaszvezetővel.

Straub azt közölte, hogy csak 1944.10.07-én délután vetették be a foglyok őrzésére, s a sötétség beállta után a törzsüteg idősebb bajtársai váltották föl a szakaszt, amely visszavonult a szállására. Csupán Müller szakaszvezető maradt hátra a téglagyárban.

Wegehingel saját állítása szerint szintén csak a törzsüteg idősebb tagjai által sötétedéskor történt leváltásig állt őrt a téglagyárban.

170 Karl Müller [Müller Károly] (Cservenka, 1916.08.28.–?) a Waffen-SS tagja, kőműves. A München közelében lévő Rosenheim lakosa. A nyomozati anyagból több helyen is kiderül, hogy a potenciális elkövetői körrel a hatóság rendelkezett fényképekkel. A nyomozati anyagban azonban kizárólag Alfred Müller fényképe lelhető fel.

171 Jakob Maure (Cservenka, 1937.11.27.–?) a Waffen-SS tagja. A Farnkfurt környékén lévő Grebenau lakosa.

172 Georg Stengel (Cservenka, 1927.08.26.–?) a Waffen-SS tagja, művezető. A Konstanz környékén lévő Singen lakosa.

173 Karl Straub (Cservenka, 1927.12.15.–?) a Waffen-SS tagja. A Herrenberg közeli Kuppingen város lakosa.

Ezeket a vallomásokot nem lehet megcáfolni. Nem kerültek elő bizonyítékok arra vonatkozóan, hogy az ún. híradós szakasz említett és egyéb fölkatott tagjai gyilkosságokat hajtottak végre a téglagyárban.

Az sem bizonyítható, hogy Alfred Müller szakaszának ezek vagy más tagjai foglyokat öltek meg a Zomborba tartó menet során. A foglyokat nem kizárólag e szakasz fiatal SS-katonái őrizték. A menetoszlop végén, ahol állítólag megölték a lemaradó foglyokat, biztosan más SS-egységek tagjai, muzulmánok és talán nem is az 1. zászlóaljhoz tartozó katonák meneteltek.

Mindamellet megmarad a gyanú, hogy az ún. híradós szakasz tagjai részt vettek foglyok megölésében a visszavonulás során. Erre nézve van egy tanúvallomás. Robert Burger,¹⁷⁴ aki maga is a híradós szakaszhoz tartozott, tanúsította, hogy megfigyelte, amint szakaszbeli bajtársai megölték a foglyok egy csoportját Szivác és Kerény között.

Ez a leírás nyilvánvalóan 35–40 fogolynak a „Kerneier Hutter”-nél történt megölésére vonatkozik. A tanú azonban azt állítja, hogy nem ismerte föl a „bajtársakat”, vagy legalábbis már nem tud visszaemlékezni rájuk.

Föl lehetett kutatni a törzsüteg további tagjait is, akiket a téglagyárban vetettek be:

Franz Dorth
Karl Müller
Johann Schütz
Adam Steinmetz¹⁷⁵
Josef Daffe.

Dorth elismerte, hogy a kivégzések idején 15–20 SS-katonával együtt őrségben állt a téglagyárnál. A téglagyár udvarán kívül állt, és látta, ahogyan három SS-katona, akiket állítólag nem ismert közelebről, csoportosan és szabályos időközökben foglyokat vezetett ki a téglagyárból, és a téglagyár mentén az északi kapun keresztül az agyaggödörkhöz vezette őket, ahonnan lövéseket lehetett hallani.

Dorth egzaktul írta le azt az utat, amelyen a foglyok a téglagyár déli részén lévő szállásuktól az északi részen lévő gödörhöz megtettek. Tagadja, hogy részt vett a foglyok megölésében.

174 Robert Burger (Cservenka, 1927.08.20.–?) a Waffen-SS tagja. A München közelében lévő Aßling lakosa.

175 Adam Steinmetz [Steinmetz Ádám] (Cservenka, 1900.12.09.–?) Waffen-SS tagja. Lindai lakos.

K[arl] Müller szintén tagadja, hogy részese lett volna a foglyok kivégzésének. Azt közölte, hogy 1944.10.07-én azt a parancsot kapta, hogy a téglagyárnál álljon őrt. Őrsége idején látta, hogyan vezetik a foglyokat a téglagyár északi részéhez, ahonnan szabályos közökben lövéssorozatokat lehetett hallani. Müller a kivégzés helyét is közvetlen közléről látta. Azt állítja, hogy a kivégzések befejezése után és az elvonulás előtt kíváncsiságból ment a gödörhöz. Ott látta — a véleménye szerint — közvetlen közléről agyonlőtt foglyok egymásra rétegzett hulláit.

Schütz azt közölte, hogy a foglyok téglagyári őrizetére osztották be. Őrszolgálat alatt lövéseket hallott, és egyik bajtársától megtudta, hogy zsidókat végeznek ki. A gyilkosságokban való részvételét tagadja.

Steinmetz azt állítja, hogy a kiürítés előtt éjszakán a téglagyár közelében fekvő lőszerraktárt őrizte. Hallotta a lövéseket, és feltételezte, hogy a zsidókat végzik ki. Ha Steinmetz a törzsüteghez tartozott, ami nem egészen biztos, akkor állítása kétséges, mert a nyomozások szerint kizárólag az 1. üteg tagjai foglalkoztak a két lőszerraktár őrzésével. Ezért fennáll a gyanú, hogy Steinmetz el akarja leplezni, hogy a téglagyárnál vetették be, ám ez nem bizonyítható.

Daffe az egyetlen, aki elismerte, hogy átmenetileg a kivégzőosztaghoz tartozott. Bevallotta, hogy a törzsüteg egy számára nem ismert alparancsnokától kapta a parancsot, hogy a gödörnél foglyokat lőjön agyon. Valentin Falkensteinnel együtt (aki most feltehetően az USA-ban él) kb. 23-tól 24 óráig tartózkodott a gödörnél. Ez idő alatt állítása szerint kb. 5–6 alkalommal „lőtt lefelé a gödörbe”, és 2 kézigranátot dobott a gödörbe, amelyek fel is robbantak. Daffe kijelentette, azért követte a zsidók megölésére vonatkozó parancsot, mivel félt, hogy ellenkező esetben megbüntetik parancsmegtagadásért.

Noha Daffe súlyosan terhelő vallomást tett önmagára vonatkozóan, ismételten bizonygatta, hogy sem parancsadókat, sem tettetársakat nem ismer.

A törzsüteg tagjait a tovább menetelés során is bevetették a foglyok őrzőiként. Ezzel kapcsolatban azonban a nyomozások nem tartalmaztak utalást azon meghatározott személyekre nézve, akik részt vettek a visszavonulás alkalmával bekövetkezett gyilkosságokban.

Ezért eredményként azt kell megállapítani, hogy — eltekintve Josef Daffétól, — a törzsüteg kinyomozott tagjainak egyikére sem lehet rábizonyítani, hogy aktívan hozzájárultak foglyok megöléséhez. Ha Dorth, K[arl] Müller és Schütz be is vallotta, hogy a téglagyári kivégzések idején őrségben volt, hiányzik a bizonyítéka annak, hogy aktívan részt vettek a gyilkosságokban. Nem lehet cáfolni, hogy nem önként jelentkeztek erre a feladatra, és hogy őrhelyükről még csak nem is látták a gödörnél zajló folyamatokat, csupán a lövéseket hallották. Ezért nem

lehet cáfolni, hogy az őrszolgálatot nem érezték a [tömeggyilkossághoz vezető] folyamatok támogatásának, és nem akarták azokat.

d) A többi üteg gyanúsítottjai

A többi cservenkai üteg szintén kiállított osztagokat a téglagyár számára. Ezekből az osztagokból rekrutálódtak a gyilkosságokban aktívan résztvevő SS-katonák. Az 1. üteg is kiállított egy ilyen különítményt, jóllehet ennek az ütegnak azon a napon, amelyen a foglyok Cservenkára értek, kb. 40 fős riadóegységet kellett elhelyeznie a Tiszához, Marras ütegparancsnok vezetésével. Ezen kívül az üteg adta legalább az őrség egy részét valamint a kb. 500 foglyból álló menetoszlophoz Alija Sentesici alparancsokat, amely a kivégzések előtt elvonult.

Nem lehetett tisztázni, hogy Marras távollétében melyik alparancsnok vezette az üteget. Lehetséges, hogy

Josef Schwendt,¹⁷⁶

aki az üteg szolgálatvezetőjeként működött. Ő maga tagadta ezt. Azt is vitatta, hogy az események éjszakáján a téglagyárban volt.

Nem lehetett olyan tanút kinyomozni sem, aki a foglyok kivégzésekor Schewendtet látta volna a téglagyárban.

Az üteg egyéb kinyomozott tagjai is kivétel nélkül tagadták, hogy a téglagyárban voltak vagy ott álltak. Állításuk szerint kizárólag a — téglagyár közelében fekvő — löszerraktár őrzése volt a feladatuk.

Ténylegesen nincs olyan tanú, aki a büntett éjszakáján a téglagyárban látta volna az 1. üteg valamelyik név szerint ismert tagját.

Bizonyított, hogy az 1. üteghez tartozók részt vettek a foglyok őrzésében a Zomborba tartó menetelés során is. Az időnkint a menetoszlop végén menetelő muzulmánok, akiket a zsidó tanúk különösen kegyetlenként jellemeztek, feltehetően az 1. üteg tagjai voltak, mert muzulmánok kizárólag az 1. üteghez tartoztak.

Mindazonáltal nem lehetett bizonyítékot találni arra, hogy az üteghez tartozók aktívan részt vettek foglyok megölésében a menet során, és ha igen, kik voltak azok.

A 2. üteg különítményét állítólag az üteg szolgálatvezetője, Stefan Pfeifer (szakaszvezető)

176 Jozef Schwendt (Apatin, 1922.05.19.–?) a Waffen-SS tagja, szolgálatvezető, asztalos. A Landau közelében lévő Jockgrin lakosa.

állította össze. Pfeifer ebben az időben feltehetően ütegpárancsnok-helyettesként működött, mivel az üteg tulajdonképpeni főnöke, Petschel „alkalmatlannak” bizonyult.

Stefan Pfeifert tanúk látták a büntett éjszakáján a téglagyárban. A tanúk szerint aktívan részt vett a kivégzésekben és kivégzési parancsokat adott.

Pfeifert nem lehetett fölkeresni. Állítólag elesett a háború végén. Közelebbi személyi adatai nem ismeretesek.

Ki lehetett nyomozni a 2. üteg több olyan tagját, aki vagy bevallotta, vagy mások vallomása alapján gyanúsítható azzal, hogy a büntett éjszakáján a téglagyárban volt:

Kaspar Boos

Johann Boulanger

Adam Patzek¹⁷⁷

Nikolaus Stampfer

Josef Richter.

Boos azt közölte, hogy a büntett éjszakáján Stefan Pfeifer (szakaszvezető) téglagyári őrségre osztotta be Adam Wernyvel¹⁷⁸ és egy bizonyos Paul Hügllel [fon]. A lovon haladó Pfeifer mögött vonultak a téglagyárhoz. Egy gödör szélén kellett fölállniuk, aztán Pfeifer a gödörhöz hívta őt, pisztolyt adott neki és felszólította, hogy minden előtte elhaladó zsidót lőjön tarkón. Ő azonban vonakodott ezt megtenni, mire Pfeifer nehézség nélkül visszaküldte, és helyette Wernyt és Hüglrt rendelte oda.

Nem lehet cáfolni, hogy Boos sikeresen vonakodott a foglyokra löni. Ha állítása helyes, akkor következmények nélküli vonakodásával Boos azt demonstrálja, hogy nem állt fenn parancsvégrehajtási kötelezettség. A Boos által megnevezett Werny SS-katona 1969.02.04-én meghalt. 1967.12.12-i kihallgatásán, amelyen eléje tárták Boos állításait is, „hazugsággal” vádolta Boost, és csupán annyit ismert el, hogy őrségben volt a téglagyárnál.

A szintén Boos által megnevezett Paul Hügl [fon] nem lehetett fölkeresni. Közelebbi személyes adatai nem ismeretesek. Körözésre utaló jelek nincsenek.

Boulanger elismerte, hogy Pfeifer (szakaszvezető) olyan különítménybe osztotta be, amely foglyokat hozott a körkemencéből, és a gödörhöz vezette őket.

177 Adam Pazeck (Patzek/Patzeck) (Szilberek, 1907.09.16.–?) a Waffen-SS tagja, segédmunkás. A Frankfurt környéki Langen lakosa.

178 Adam Werny [Werny Ádám] (Szilberek, 1906.07.17.–Németország, 1969.02.04.) a Waffen-SS tagja. Stuttgarti lakos.

Ő a zsidók egyik csoportját vezette a gödörhöz, ahol más SS-katonák vették át őket, és a gödör peremén kettesével agyonlőtték őket.

Boulanger tagadta, hogy ő maga foglyokra lőtt. Az állítja, hogy csak egy alkalommal vezetett foglyokat a gödörhöz. Amikor ott észrevette a kivégzést, „eliskolt”, és utána a lőszerraktár egyik őrcsapatába osztották be.

Nem lehet bizonyítani, hogy Boulanger egynél többször vezetett zsidókat a körkemencékből a gödörhöz. Az sem bizonyítható, hogy ezt a menetet annak tudatában vezette, hogy ezeket a foglyokat ott kivégzik. Nem cáfolható az az állítása, hogy rögtön visszavonult, amikor megérkezett a gödörhöz, és át tudta tekinteni a fejleményeket. Ezért nem lehet bizonyítani, hogy Boulanger lehetővé akarta tenni vagy támogatni akarta a zsidók megölését.

Boulanger azt közölte, hogy az üteghez tartozó Patzek, Stampfer, Richter¹⁷⁹ és Schiefer szintén vezetett foglyokat a körkemencékből a gödörhöz.

Mathias Schiefert [fon] és Georg Schuyt¹⁸⁰ [fon] nem lehetett felkutatni. Személyi adataik ismeretlenek. Körözésükre nincsenek adatok.

Patzek azt állította, hogy a szóban forgó cselekmények idején az 1. üteg egy részével frontbevetésen volt a Tiszánál. Adatai pontatlanok és ellentmondásosak voltak, valamint megalapozzák a kétséget az iránt, hogy egyáltalán az 1. zászlóalj 3. ütegéhez tartozott-e, és azonos-e a Boulanger által megnevezett „Pazek”-kel.

Amikor szembesítették Boulanger állításaival, azokat, mint hamis állításokat visszautasította. Olyan tanúk, akik megerősíthetik a Boulanger-re nézve terhelő adatokat, nincsenek. Ezért nem lehet kizárni, hogy személyek fölcsereléséről van szó.

Stampfer szintén vitatta, hogy az adott éjszakán Boulanger-val együtt volt a téglagyárban. Azt mondta, hogy csupán egy alkalommal állt őrségben Boulanger-val, egy lőszerraktárnál. Ezen az éjszakán lövéseket is hallott. Boulanger adatait hamisnak nevezte. Ahogyan már Patzek esetében, itt is fölvetődik a kérdés, hogy Boulanger például tévedett. Feltűnő, hogy Patzek és Stampfer egyaránt azt állítja, hogy a kérdéses időben egy lőszerraktárnál volt őrségben. Boulanger is azt állítja, hogy miután „eliskolt” a téglagyárból, egy lőszerraktárnál volt őrszem. Ha

179 Josef Richter [Richter Josef] (Szilberek, 1905.08.13.–?) a Waffen-SS tagja, segédmunkás. A München környéki Fürstfeldbruck lakosa.

180 Georg Schuy (Szilberek, 1907.07.03.–?) a Waffen-SS tagja. A Nürnberg környéki Stein lakosa. A nyomozati anyagban nem csak az adatai, de a pontos lakcíme is szerepel, mivel az idézésének eleget téve, 1968.01.10-én megjelent pforzheimi kihallgatáson. Zeugenvernehmung. Bayerische Landpolizei. LP.-Station Altötting. Pforzheim, 10.01.1968. B 162/4083. Marsch von Juden von Bor nach Baja. 1175.

Boulanger, Patzek és Stampfer valamikor a büntett éjszakáján együtt volt őrségben a lőszerraktárnál, akkor ez tisztázhatna egy tévedést, valamint a személyek fölcserélését a téglagyárban bevetett bajtársakat illetően. Mindenesetre nincsenek bizonyítékok Stampfer ellen. Még ha feltételeznénk is Boulanger állításainak helyességét, önmagukban nem lennének elégségesek ahhoz, hogy Stampferre rábizonyítsuk a szándékos közreműködést a foglyok megölésében.

Stampfer egy másik összefüggésben, egy névtelen bejelentés nyomán keveredett annak gyanújába, hogy megölt egy zsidót. Ez az írás 1960.05.03-án érkezett be a müncheni bünyügyi rendőrséghez és azt állította, hogy bizonyos Nikolaus Deutschle zsidókat gyilkolt meg továbbá bizonyos Nikolaus Stampfert (aki vonakodott együtt működni) arra kényszerített, hogy megöljön egy zsidót. Az ennek nyomán a traunsteini államügyészség által Deutschle és Stampfer ellen megindított nyomozást bizonyítékok hiányában megszüntették.

Richter szintén visszautasította Boulanger állításait. Azt állítja, hogy a kérdéses éjszakán egy lőszerraktár őrizetére osztották be és onnan lövéseket is hallott. Richtert a Fogy/Rießer előzetes vizsgálati ügyben is kihallgatta a vizsgálóbíró. Akkor azt is közölte, hogy Pfeifer (szakaszvezető) megjelent a lőszerraktárnál, és felszólította őt és egy számára ismeretlen bajtársát, vonuljanak a téglagyárhoz. Odaérve Pfeifer azt a parancsot adta neki, hogy „vegyen részt kivégzésekben”. Ő azonban vonakodott, erre Pfeifer elvette a fegyverét és visszaküldte a lőszerraktár őrzésére.

Richter ezzel a Boulanger által megvádolt bajtársak közül egyedüliként erősíti meg azt, hogy a szóban forgó éjszakán a téglagyárban tartózkodott. Vallomása, amely szerint sikerrel vonakodott együtt működni a kivégzésekben, nem cáfolható. Ez a vallomás is megerősíthetné, hogy nem állt fenn parancs végrehajtására vonatkozó kötelezettség.

A nyomozások nem eredményeztek közelebbi fogódzópontokat arra nézve, hogy ennek az ütegnek a tagjai aktívan részt vettek-e foglyok megölésében a Zomborba tartó menetelés során, és ha igen, kik voltak azok.

A 3. üteg is kiállított egy osztagot a téglagyár részére. Stefan Rießer korábbi állításai szerint ez a különítmény

August Reitenbach (szakaszvezető),
a csapat vezetőjének parancsnoksága alatt állt.

Őt felkuttatták és többszörösen kihallgatták. Reitenbach elismerte, hogy a törzsüteg főnökének parancsára a saját ütegének kb. 10 emberével a téglagyárhoz vonult, hogy ott őrt álljanak. Mivel azonban emberei elégtelenül voltak felfegyverezve, egy másik, név szerint nem ismert SS-tiszt ismét elküldte őket. Ezek az állítások nem meggyőzőek, de nem lehet megcáfolni őket.

Rießer a korábbi kihallgatásokon azt is közölte, hogy Reitenbach önkénteseket keresett, és megkérdezte őket, ki kész arra, hogy „élő alakokra lőjön”.

A későbbi kihallgatásokon aztán Rießer jelentősen enyhítette terhelő adatait, és kijelentette, hogy előrehaladott öregkori betegsége miatt már nem tud biztosan visszaemlékezni az akkori eseményekre. Amikor eléje tettek egy fényképet Reitenbachról az akkori időkből, Rießer kijelentette, hogy nem tudja azonosítani Reitenbachot.

Reitenbach elleni egyéb terhelő vallomás nem áll rendelkezésre. Rießer kijelentései által nem lehet rábizonyítani Reitenbachra — főként hogy Rießer sem állította ezt soha —, hogy aktívan részt vett foglyok megölésében.

Stefan Rießer

elismerte, hogy a foglyok kivégzésének idején őrt állt a téglagyár előtt. Ellene és Hermann Fogy ellen indult a 3 JS 677/64 sz. nyomozati eljárás és a VU 2+3/64 sz. előzetes bírósági vizsgálat. Az Offenburgi tartományi bíróság büntetőtanácsának 1971.08.12-i határozata alapján, Rießer ellen is megszüntették a büntető eljárást. Ezt a határozatot teljes egészében figyelembe vesszük.

Más ütegtagokat, akik a foglyok kivégzésének éjszakáján a téglagyárban vagy környékén tartózkodhattak, nem sikerült felkutatni.

Biztos, hogy a 3. üteg tagjait is bevetették a foglyok őrzésére a Zomborba tartó menetelés során, de már nem lehetett kideríteni, hogy voltak-e köztük olyanok, akik megöltek foglyokat vagy részt vettek a megölésükben, továbbá ha igen, kik voltak azok.

e) Egyéb gyanúsítottak

A nyomozások eredményeként nem lehet ugyan kizárni, hogy más, közelebről nem ismert egységek is részt vettek a foglyok megölésében, de erre nézve nem adódtak biztos fogódzópontok.

Bár egyes tanúk azt állították, hogy magyar katonák meghatározó módon részt vettek a foglyok téglagyári kivégzésében, konkrétabb adatokat azonban egyetlen esetben sem lehetett megtudni.

Biztos, hogy a honvéd-kísérőcsapat, amely Cservenkára vezette a foglyok menetoszlopát, a foglyoknak az SS általi átvétele után nem vonult el, hanem továbbra is a téglagyárban maradt. E magyar kísérőcsapat név szerint ismert tagjai (Szabó őrmester, Molnár András őrmester, Surányi zászlós, Boldizsár, Kurucki

katoná),¹⁸¹ kivégzésük előtt felszólítottak egyes foglyokat, hogy adják le nekik értéktárgyaikat, és akiről szökést feltételeztek, azokat agyonlövésssel fenyegették. A kísérőcsapat néhány tagja állítólag ott állt a gödörnél is, és nézte a mészárlást. Honvéd-katonák nyilvánvalóan jelen voltak a téglagyárban a tömeggyilkosság befejeződése után is. Túlélők arról számoltak be, hogy egy magyar tiszt felszólította őket: a lehető leggyorsabban hagyják el a gödröt, nehogy visszatérő SS-katonák kezébe essenek. Továbbá arról is beszámoltak, hogy egy honvédtiszt egy súlyosan megsebesült zsidó kérésére megadta a „kegyelemlövést”.

Figyelemre méltó, hogy Marányi ezredes [alezredes], aki a magyar kísérőcsapat parancsnoka volt a foglyok bori gyűjtőtáborában, Szentkirályszabadján ismét jelen volt, és ott foglyokat öletett meg.¹⁸² Az egykori fogoly, Nagy által írt, „Egy bakancs” című cikk szerint Marányi már a zombori visszavonuláskor föltűnt, és megfigyelt egy kivégzést.

Ezen túlmenően nem állnak rendelkezésre megbízható vallomások arról, hogy magyar katonai egységek részt vettek foglyok megölésében a cservenkai téglagyárban.¹⁸³

Többször is feltételezték, hogy ismeretlen német egységek — amelyek dél felől közeledtek, és belebotlottak a foglyok menetszlopába — részt vettek a foglyok megölésében.

Fogy úgy vélte, hogy a kérdéses éjszakán valószínűleg „valakinek dél felől kellett parancsot adnia”. Való igaz, hogy akkoriban még tevékenykedtek katonai egységek Cservenkától délre. Fogy leírásának helyességét illetően azonban semmilyen fogódzópontot nem találtunk.

Tisztázatlan marad az is, hogy az egykori bosnyák vagy horvát egységek milyen mértékben működtek közre a foglyok cservenkai megölésében és a Zombor felé tartó menetelés során. Ezeket az egykor bosnyák vagy horvát egységeket állítólag beolvasztották a 31. „Cseh és Morva” SS-hadosztályba. Ezeket az idegen országokból való egységeket a 31. SS-tüzérezred 1. zászlóaljánál az 1. ütegben

181 A korábban már említett Barla Szabó Zoltánon kívül azonosítható Surányi Boldizsár őrzető, bori keretlegény valamint Puruczki [Purucki/Purucki] Pál (a. n. Kamenyi Mária; Őrszállás, 1921.03. 29.–?) honvéd, bori keretlegény, aki Dániában esett angol fogságba.

182 Ez nem felel meg a valóságnak: lásd korábbi lábjegyzet.

183 A magyar keret a tömeggyilkosságban nem vett részt. A keret néhány tagja a tömeggyilkosság előtt és után fosztogatta az élő és halott munkaszolgálatosokat, továbbá a tömeggyilkosság után életben maradtak közül többeket meggyilkolt. Lásd: *Csapody Tamás*: A cservenkai tömeggyilkosság. Uo. [http://zsido.com/fejzetek/a-teglagyarban-maradtak-helyzete/-utolsó-letöltés](http://zsido.com/fejzetek/a-teglagyarban-maradtak-helyzete/-utolso-letoltés) 2015.10.19.

fogták össze a bosnyák Zvonimir Marras parancsnoksága alatt. Az 1. üteg e kiképzett bosnyák katonáit Marras ütegearcánok vezetésével, röviddel a foglyok megérkezése után a frontra, bevetésre helyezték át a Tiszához. Ennek ellenére állítólag visszamaradtak Cservenkán bizonyos muzulmán csapatrészek. Tanúk beszámolnak egy ún. „teherhordó állatokkal rendelkező rajról”, amely muzulmán tisztek parancsnoksága alatt állt. Ebben az összefüggésben Alija Sentesicit és egy bizonyos Ibrahim Ibrahimovicsot, ill. Mihailovicsot neveztek meg. Alfred Müller említett egy Jankovics [fon] nevű alparancsnokot is, aki a továbbmenetelés során a menetoszlop mellett lovagolt, és állandóan pisztolyával hadonászott. Más tanúk is beszámoltak erről a lovas alparancsnokról. Állításuk szerint középtermetű, sötét bőrű és fekete hajú volt. Jakob Diener¹⁸⁴ muzulmán földbirtokosként¹⁸⁵ jellemezte. Nem sikerült azonosítani és földeríteni ezt a „Jankovicsot”.

Még az sem biztos, hogy melyik csapatrészhez tartozott. A nyomozások szerint a kommunális rendvédelmi hivatalnokok és a csendőrség tagjai sem Cservenkán, sem a visszavonuláskor nem vettek részt zsidók megölésében.

A Területi bizottság vizsgálati jelentése mindazonáltal azt állítja, hogy az egykori községi rendőr, „Heinrich Kuhn” 1944.10.08-án szolgálati pisztolyával agyonlőtt egy szökött zsidót. A nevezettet sikerült kinyomozni. Valószínűleg

Wilhelm Kuhnról¹⁸⁶

van szó, aki 1943 októberéig községi rendőr volt Cservenkán és utána az egyik községi (a „dobos”-nak vagy kisbírónak is nevezett) hivatalt töltötte be. 1944 szeptemberében bevonult, és a törzsüteghez osztották be. Kuhn azt közölte, hogy szolgálati pisztolyát előzőleg le kellett adnia a községi rendőrségnek.

Kuhn tagadja, hogy Cservenkán lelőtt egy szökött zsidót vagy bármilyen módon részt vett volna foglyok megölésében. Azt mondja, hogy a málhacspathoz tartozott és nem került érintkezésbe ezekkel az ügyekkel.

A vizsgálati beszámoló tovább nem részletezett állításán kívül, amelyre nézve egyetlen tanút sem adnak meg, nem merültek föl Kuhn terhére szóló bizonyítékok.

A községi rendőrőrs korábbi vezetője,
Philipp Scherer

184 Jakob Diener [Diener Jakob] (Cservenka, 1927.11.17.–?) szabó. Regensburg közelében lévő Neutraubling lakosa.

185 A szövegben az „Oberjunker” megnevezés szerepel, ami földbirtokost, úrfit esetleg nemest jelent.

186 Wilhelm Kuhn (Cservenka, 1903.04.04.–?) cservenkai rendőr, kisbíró, a Waffen-SS tagja. A Dachau melletti Günding lakosa.

is gyanúba keveredett, hogy Cservenkán döntő módon részt vett zsidók kivégzésében. Cservenka utolsó katolikus plébánosa, Peter Schröder¹⁸⁷ már 1961 márciusában, a heilbronni államügyészség egyik eljárásában (1 Js 21487/60) azt közölte, hogy a cservenkai megsemmisítési akció fő tettese az egykori rendőr, [Philipp] Scherer volt. Schröder hallomásból tudott erről, további adatokat nem tudott megnevezni.

Az is ismeretes, és több tanú megerősíti, hogy az orosz csapatok bevonulása után az azonos vezetéknevek felcserélése miatt a korábbi őrsparancsnok, [Philipp] Scherer helyett a katolikus plébánost hurcolták el Szibériába és ott meghalt.

Philipp Scherert föl lehetett kutatni. Ő azt közölte, hogy a német-magyar csapatok bevonulása után elbocsátották az őrsparancsnokságból. Fiatalabb cservenkai lakosok rágalmozása folytán a német SD¹⁸⁸ letartóztatta, és beszállították a belgrádi börtönbe. A Waffen-SS-hez tartozó földijének, Paul Pfisternek¹⁸⁹ a közvetítésével 1–2 hónap után sikerült kiszabadulnia. Pfister megerősítette ezt.

[Philipp] Scherer tagadja, hogy részt vett zsidók kivégzésében. Azt állítja, hogy a kérdéses időszakban egyáltalán nem volt Cservenkán. Ezt nem lehet cáfolni, mert nem lehetett olyan tanúkat felkutatni, akik tanúsíthatnák jelenlétét vagy terhelő vallomást tennének rá. Ezért nem lehet ellentmondani Scherernek akkor sem, amikor úgy vélekedik, hogy a fordulat után valaki a megszálló orosz hatalomnak tett hamis besúgással akart egy régi számlát kiegyenlíteni. Az is furcsa és megmagyarázhatatlan, hogy az orosz megszálló hatalom cservenkai bevonulása után néhány héttel, az itt vizsgált események után és olyan időpontban, amikor a vizsgálóbizottság megkezdte munkáját, megtörténhetett [Philipp] Scherer rendőr összekeverése [Lorenz] Scherer plébánossal.¹⁹⁰ Ebből arra kell következtetni, hogy kétséges Alfred Müller körözése, valamint a Területi bizottság vizsgálati beszámolójában közölt több megállapítás helyessége.

187 Peter Schröder (Kerény, 1905.05.08.–?) Cservenka katolikus papja, plébánosa. A Frankfurt környékén lévő Darmstadt lakosa.

188 Sicherdienst (SD): német titkosszolgálat.

189 Paul Pfister (Cservenka, 1921.11.28.–?) a Waffen-SS tagja. Tübingen közelében lévő Balingen lakosa.

190 A Záró határozatban szereplő egyházi személyek: Peter Schröder katolikus pap, plébános; Lorenz Scherer [Scherer Lőrinc] katolikus pap, plébános (Szántó Konrad egyháztörténész szerint lelkész); Johannes Albrecht evangélikus lelkész; Roland Wetter Dr. evangélikus lelkész és író; Daniel Kern református lelkész. Lorenz Scherer tehát egyházi személy, Philipp Scherer pedig rendőr.

Befejezés

Mivel a nyomozás nem kecsegtet további sikerekkel, ezennel le kell zárni az eljárást.

A vizsgálóbírónak a Fogy/Rießer előzetes vizsgálati ügy során már 1971-ben végrehajtott kihallgatásain látszott, hogy a megkérdezett személyek egyre gyakrabban és egyre erősebben hivatkoztak arra, hogy már nincsenek biztos emlékeik az 1944-es eseményekről. E tanúk közül sokan ma abban a korban vannak, amikor már az öregség okán is emlékezési nehézségekkel és tévedésekkel kell számolni. Vallomásaik bizonyító ereje csekély és egyre csökken.

Ezzel az eljárással azt a kísérletet hajtottuk végre, hogy a Fogy és Rießer elleni előzetes bírósági eljárással párhuzamosan és azzal átfedésben átfogó képet nyerjünk az akkori eseményekről, hogy ennek alapján megállapítsuk és bizonyítsuk a bűnösöket és bűnösségüket. Ez a szándék végül is csődöt mondott a büntetőjog szempontjából roppant nagy időbeli távolság, immár több mint 25 év és az ebből fakadó technikai felderítési nehézségek miatt, valamint a tanúk megmagyarázható kedvetlensége miatt, hogy ismét felidézzék emlékezetükben az akkori történéseket.

II. A Cservenkán, 1944. október 7/8-án, valamint a Zomborba tartó menetelés során történt zsidó kivégzések miatt ismeretlen tettesek ellen indított nyomozást az StPO¹⁹¹ 170. § II.¹⁹² és a I.¹⁹³ bekezdésére való tekintettel megszüntetjük, így

Gustav Lombard
Karl-Friedrich Dehnen
Josef Mailhammer
Hermann Fogy (a zombori menetet illetően)
Alfred Müller
Jakob Maurer
Georg Stengel
Karl Straub
Heinrich Wegehingel
Franz Dorth

191 Srafprozeßordnung (StPO): Büntető perrendtartás.

192 StPO 170. § II. szakasza kimondja, hogy az eljárás megszűnik „a kielégítő cselekményi gyanú hiánya” esetén.

193 StPO 170. § I. szakasza kimondja, hogy „a kielégítő cselekményi gyanú hiányának” számít a „bizonyítékok hiánya” és ez is az eljárás megszűnését vonja maga után.

Karl Müller
Johann Schütz
Adam Steinmetz
Josef Schwendt
Kaspar Boos
Johann Boulanger
Adam Patzek
Nikolaus Stampfer
Josef Richter
August Reitenbach
Wilhelm Kuhn
Philipp Scherer

személyekkel szemben, akikkel kapcsolatban korábban felmerült a bűncselekmények elkövetésének gyanúja.¹⁹⁴

III. Amennyiben a Josef Daffe elleni nyomozások megalapozzák a kezdeti gyanút foglyok meggyilkolását illetően Cservenkán, 1944. október 7/8-án, a Daffe elleni eljárást a lakhelye szerint illetékes stuttgarti államügyészségnek adjuk át.

IV. 1. Josef Daffe vallomásairól fénymásolatokat készíteni a III/2a-ból és a VU VIII, AS 1. (duplán):

2. Az Államügyészségnek

7 Stuttgart

Tárgy: Nyomozati eljárás ismeretlen tettes ellen zsidók kivégzése miatt Cservenkán, 1944.10.7/8-án és a Zomborba tartó menet során (3 Js 677/64);

Itt: Josef Daffe, szül. 1906.08.05-én, Alt-Gehr/Újvidék kerülete, lakik Rutesheim/Leonberg járás, Robert-Bosch-Str.1.

Mellékletek:

- az 1972. 2. 21-i záró határozat és átadási határozat másolata (3 Js 677/64)
- a Tartományi Bíróság Büntetőtanácsának (Offenburg, 1971.08.12-i VU 2+3/64.) határozatának másolata
- Josef Daffe 1968.06.21-i és 1970.10.06-i vallomásainak fénymásolatai (duplán).

194 Az StPO által használt meghatározás szerint ez az ún. „kezdeti gyanú”, amely a cselekmény elkövetésének lehetőségét jelenti.

A fent említett mellékleteket azzal a kéréssel küldjük át, hogy további intézkedés történjék Josef Daffét illetően, akire nézve itt már nincsen illetékességünk.

Utalok a másolatokban szintén átküldött 1972.02.21-i határozat II. szakaszára.

A VU 2+3/64 és a 3 Js 677/68¹⁹⁵ eljárások terjedelmes aktáit, amelyekben Daffét tanúként hallgattuk ki, igény esetén rendelkezésre fogjuk bocsátani.

3. Mellékletek a 2.-hoz.

4. Zentrale Stelle der Justizverwaltungen

714 Ludwigsburg

Schorndorfer Str. 58.

részére

Tárgy: mint fönt 2.

Mellékletek: az 1971. 2. 21-i megszüntető határozat 1 másolata

A mellékletet tudomásulvétel végett küldjük át.

5. Melléklet a 4.-hez.

6. Leit úrnak, OStA¹⁹⁶ z. K.¹⁹⁷ [olvashatatlan monogram és dátum]

7. Irattárba

8. Elintézés hátraléklista / — jegyzék

9. A GenStA-hoz¹⁹⁸ és a JM BW-hez¹⁹⁹ intézett beszámolókat ld. a Beszámolófüzetben

195 Minden bizonnyal elírás: 3 Js 677/68. Helyesen: 3 Js 677/64.

196 Oberstaatsanwalt (OStA): legfőbb ügyész.

197 zwecks Kenntnisnahme (z. K.): tudomásul vétel végett.

198 Generalstaatsanwalt (GenStA): legfőbb ügyész (a tartományi legfelsőbb bíróságának legfőbb ügyésze).

199 Justizministerium Baden-Württembergs (JM BW): Baden-Württembergi Igazságügyi Minisztérium.

Közlemények

10. A 3 Js 677/68 aktákat²⁰⁰ és az ehhez az eljáráshoz a VU 2+3/64-es eljárásból bevont aktákat egyelőre az eddigi helyen (484-es szoba) őrizzük meg (ld. fönt 2.).

[sk. aláírás]

(Kenck)

első államügyész

200 Minden biztonnyal elírás: 3 Js 677/68. Helyesen: 3 Js 677/64.